

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
İNSAN HAKLARI HUKUKU PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKU
İŞİĞİNDA ÇOCUKLARIN EĞİTİM HAKKI

Rana ARZUMANLI

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Tijen Dünder SEZER

2024

T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
İNSAN HAKLARI HUKUKU PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKU
İŞİĞİNDA ÇOCUKLARIN EĞİTİM HAKKI

Rana ARZUMANLI

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Tijen Dünder SEZER

İZMİR- 2024

TEZ ONAY SAYFASI

YÜKSEK LİSANS TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : RANA ARZUMANLI
Öğrenci No : 2019801082
Tez Başlığı : Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Işığında Çocukların Eğitim Hakkı

Savunma Tarihi : 04/09/2024
Danışmanı : Dr.Öğr.Üyesi Tijen DÜNDAR SEZER

JÜRI ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı

Üniversitesi

İmza

Dr.Öğr.Üyesi Tijen DÜNDAR SEZER -Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr.Öğr.Üyesi Serdar NARİN -Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr.Öğr.Üyesi Meriç KARAGÖZLER - İzmir Ekonomi Üniversitesi

RANA ARZUMANLI tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak
oy birliği ☒ / oy çokluğu () ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Asuman ALTAY
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Işığında Çocukların Eğitim Hakkı” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

21/08/2024

Rana ARZUMANLI

İmza

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Işığında Çocukların Eğitim Hakkı
Rana ARZUMANLI

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Hukuku Anabilim Dalı
İnsan Hakları Hukuku Programı

Tarih boyunca “çocuk” kavramı toplumsal yapılara, kültürlere, inançlara ve ekonomilere göre değişikliklere uğramıştır. Çocuk hakları geniş anlamda sosyal, felsefi, ahlaki ve hukuki boyutları kapsayan evrensel bir kavramı kapsamaktadır. Eğitim; sosyal, kültürel, politik ve bireysel olmak üzere birçok boyutu kapsayan ve devam eden bir süreçtir. Kendine has özellikleri nedeniyle eğitim hakkı çok sayıda uluslararası belgede tanınmış ve vurgulanmıştır.

Çalışmamızda çocuklar için temel bir hak olarak eğitimin öneminin vurgulanması, Azerbaycan hukukunda ve uluslararası hukuktaki gelişiminin incelenmesi ve mevcut durumunun değerlendirilmesi üzerine odaklanılmaktadır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çocuk, çocuk hakları kavramları ve eğitim kavramının genel çerçevesini inceleyeceğiz. İkinci bölümde uluslararası sözleşmeler ışığında çocukların eğitim hakkı uluslararası belgelerde irdelenmektedir. Son bölümde ise çocuk hakları ve eğitim hakkı Azerbaycan Cumhuriyeti perspektifinden ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Çocuk Hakları, Eğitim Hakkı, Azerbaycan.

ABSTRACT
Master`s Thesis
The Right to Education of Children in Light of International Human Rights
Law
Rana ARZUMANLI

Dokuz Eylöl University
Graduate School of Social Sciences
Department of Public Law
Human Rights Law Program

Throughout history, the concept of “child” has experienced changes according to social structures, cultures, beliefs, and economies. Child rights encompass a universal concept that includes broad social, philosophical, moral, and legal dimensions. Education is a continuous process that contains many dimensions, including social, cultural, political, and individual aspects. Due to its unique characteristics, the right to education has been recognized and highlighted in numerous international documents. Our study focuses on highlighting the significance of education as a fundamental right for children, inspecting its development in Azerbaijani law and international law, and assessing its current situation. The study consists of three parts. In the first part, we will examine the general context of the concepts of child, child rights, and education. In the second part, the right to education of children will be examined in international documents. Finally, in the third part, child rights and the right to education will be discoursed from the perspective of the Republic of Azerbaijan.

Keywords: Child, Child Rights, Right to Education, Azerbaijan.

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKU IŞIĞINDA ÇOCUKLARIN EĞİTİM HAKKI

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK, ÇOCUK HAKLARI VE EĞİTİM HAKKININ GENEL ÇERÇEVESİ

I. ÇOCUK KAVRAMININ TANIMI	3
A. Çocuk ve Çocukluk Kavramı	3
B. Hukukta Çocuk Kavramı	4
C. Ulusal Mevzuatta Çocuk Kavramının Tanımı	5
II. ULUSLARARASI HUKUK DÜZEYİNDE ÇOCUK HAKLARI	7
A. Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Çocuk Hakları	7
B. Çocuk Haklarının Tanınması ve Korunması	8
III. ÇOCUK HAKLARI HUKUKU	9
A. Çocuk Hukuku	9
B. Çocuk Hakları ve Çocuk Hakları Hukuku	10
IV. EĞİTİMİN TARİHİ VE AMACI	11
A. Eğitimin Tarihi	11
B. Eğitimin Amacı	13
V. EĞİTİM HAKKININ HUKUKİ NİTELİĞİ VE DEVLETİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ	15
A. Eğitim Hakkının Hukuki Niteliği	15

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI SÖZLEŞMELERDE ÇOCUKLARIN EĞİTİM HAKKI

I. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER BELGELERİNDE EĞİTİM HAKKI	23
A. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi	23
B. Birleşmiş Milletler Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi	24
C. Birleşmiş Milletler Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi	27
D. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi	29
E. Birleşmiş Milletler Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme	34
F. Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi	35
G. Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme	39
H. Birleşmiş Milletler Mahbusların Islahı İçin Asgari Standart Kurallar	41
II. AVRUPA HUKUKUNDA EĞİTİM HAKKI	43
A. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi	43
B. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Eğitim Hakkı	45
C. Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı	49
D. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı	52
E. Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı	54
III. AFRIKA İNSAN HAKLARI SİSTEMİ BELGELERİ	57
A. Afrika İnsan ve Halklarının Hakları Şartı	57
B. Afrika Çocuk Hakları ve Esenliği Şartı	58
IV. AMERİKAN İNSAN HAKLARI SİSTEMİ BELGELERİ	60
A. Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi	60
B. Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NDE ÇOCUK HAKLARI VE EĞİTİM
HAKKINA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

I.	AZERBAYCAN CUMHURİYETİ MEVZUATINDA ÇOCUK HAKLARI	64
	A. Çocuk Hakları	64
	B. Çocuk Haklarını Koruma Kurumları	66
	1. Aile, Kadın ve Çocuk Sorunları Devlet Komitesi	66
	2. Azerbaycan Cumhuriyeti Ombudsmanı	67
II.	AZERBAYCAN'DA EĞİTİMİN TARİHSEL GELİŞİMİ	71
	A. Sovyetler Dönemi	71
	B. Bağımsızlık Sonrasında Eğitim	74
III.	BUGÜNKÜ DURUM: AZERBAYCAN EĞİTİMİNE GENEL BAKIŞ	76
	A. Eğitim Kanunu	76
	B. Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı	78
	C. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Cinsiyet Eşitliği	80
	D. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yurtdışı Eğitimi	81
	E. Eğitim Sisteminde Dış İlişkiler	85
	1. UNESCO	85
	2. Türkiye Cumhuriyeti	86
	SONUÇ	89
	KAYNAKÇA	95

KISALTMALAR

ACHPR	Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı
AIHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AÇHŞ	Afrika Çocuk Hakları ve Esenliği Şartı
AIHÖB	Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi
AIHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
ABADŞ	Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı
ABTAŞ	Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı
ASŞ	Avrupa Sosyal Şartı
GGASŞ	Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı
CADE	Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme
CEDAW	Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi
CRPD	Engelli Hakları Sözleşmesi
çev.	Çeviren
ÇHS	Çocuk Hakları Sözleşmesi
CSW	Birleşmiş Milletler Kadın Statüsü Komisyonu
ECOSOC	Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konsey
Ed.	Editör
ICCPR	Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi
ICESCR	Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi
İHEB	İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
m.	Madde
No.	Numara
s.	Sayfa Numarası
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UNCRC	Çocuk Haklarına Dair Sözleşme
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNİCEF	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu

GİRİŞ

İnsan hakları kavramının evrensel bir boyut kazanmasıyla birlikte, toplumların en savunmasız kesimini oluşturan çocukların korunması ve gelişiminin desteklenmesi, küresel bir öncelik haline gelmiştir. Bu bağlamda, çocuk hakları ve özellikle eğitim hakkı, uluslararası hukukun ve insan hakları söyleminin merkezinde yer almaktadır. Eğitim, bireylerin sadece bilgi ve beceri kazanmalarını sağlayan bir süreç değil, aynı zamanda kişisel gelişimlerini, toplumsal uyumlarını ve gelecekteki fırsatlarını şekillendiren temel bir insan hakkıdır.

Çocukların eğitim hakkı, onların bugününü ve yarınını doğrudan etkileyen, toplumların sosyal, ekonomik ve kültürel dokusunu biçimlendiren kritik bir faktördür. Bu hak, çocukların dünya ile etkileşimlerini zenginleştirirken, entelektüel ve duygusal kapasitelerini geliştirmelerine olanak tanır. Ayrıca, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı duymayı öğrenmeleri için bir zemin hazırlar. Bu açıdan eğitim, Birleşmiş Milletler'in barışı koruma ve sürdürme çabalarına da doğrudan katkıda bulunur.

Eğitim hakkının evrensel olarak tanınması ve korunması, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde yasal düzenlemelerin konusu olmuştur. Bu düzenlemeler, eğitimin her çocuk için temel bir hak olduğunu vurgularken, devletlere de bu hakkın gerçekleştirilmesi konusunda önemli sorumluluklar yüklemektedir. Devletler, eğitime erişimi sağlayan politika ve programları teşvik etmek, kamu eğitim sistemlerine yatırım yapmak ve eğitim kurumlarına yeterli kaynak sağlamakla yükümlüdür.

Ancak, eğitim hakkının evrensel kabulüne rağmen, uygulamada hala ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır. Etnik köken, din veya cinsiyet temelli ayrımcılık, birçok çocuğun temel eğitim alma hakkını engelleyen başlıca faktörler arasındadır. Bu sorunları aşmak ve herkes için eşit, kaliteli eğitim fırsatları sunmak amacıyla çok sayıda uluslararası sözleşme ve anlaşma imzalanmıştır. Bununla birlikte, bu yasal çerçevenin varlığına rağmen, eğitim hakkının etkin bir şekilde uygulanması ve icra edilmesi konusunda hala zorluklar yaşanmaktadır. Siyasi, ekonomik ve kültürel faktörler, bu anlaşmalarda öngörülen ideallerle gerçeklik arasında bir uçurum yaratabilmektedir.

Son yıllarda, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde çocuk haklarına ve özellikle eğitim hakkına verilen önemde belirgin bir artış gözlemlenmektedir.

Akademik çevrelerde de çocuk hakları ve eğitim hakkı üzerine yapılan araştırmaların sayısı giderek artmaktadır. Bu çalışmalar, konunun farklı boyutlarını ele alarak, mevcut durumu analiz etmekte ve geleceğe yönelik öneriler sunmaktadır.

Bu bağlamda, mevcut çalışmamız, uluslararası insan hakları hukuku çerçevesinde çocukların eğitim hakkını kapsamlı bir şekilde ele almayı amaçlamaktadır. Çalışma, çocukluk kavramının tarihsel gelişiminden başlayarak, çocuk haklarının uluslararası hukukta tanınma sürecini incelemekte ve özellikle eğitim hakkına odaklanmaktadır. Eğitim hakkının tarihsel evrimi, hem ulusal hem de uluslararası yasal çerçeveler ışığında değerlendirilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, çocukların eğitim hakkı uluslararası sözleşmeler bağlamında detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu bölüm, eğitim hakkının farklı boyutlarını, devletlerin yükümlülüklerini ve uluslararası toplumun rolünü incelemektedir.

Son bölümde ise, spesifik bir örnek olarak Azerbaycan'da çocuk haklarının ve eğitim sisteminin gelişimi ele alınmaktadır. Bu bölüm, Azerbaycan'ın eğitim politikalarının tarihsel gelişimini, yasal çerçevesini ve mevcut durumunu analiz etmektedir. Ayrıca, uluslararası çocuk hakları düzenlemelerinin Azerbaycan hukuk sistemine nasıl entegre edildiği, mevcut yasaların uygulamadaki etkinliği ve çocuk haklarını korumaya yönelik kurumsal yapılanmalar incelenmektedir.

Bu kapsamlı analiz sonucunda, eğitim hakkına ilişkin yasal düzenlemelerin iyileştirilmesi gerektiği ve bu düzenlemelerin ideolojik yaklaşımlardan arındırılmasının önemi vurgulanmaktadır. Çalışmanın nihai amacı, uluslararası düzeyde ve Azerbaycan özelinde çocuk hakları ve eğitim hakkı alanında karşılaşılan sorunları tespit etmek ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri sunmaktır.

Bu araştırma, çocuk hakları ve eğitim hakkı konusundaki mevcut literatüre katkıda bulunmayı ve politika yapıcılara, eğitimcilere ve hukukçulara yol gösterici bir kaynak olmayı hedeflemektedir. Çalışmanın, çocukların eğitim hakkının daha etkin bir şekilde korunması ve geliştirilmesi yönünde atılacak adımlara ışık tutması umulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK, ÇOCUK HAKLARI VE EĞİTİM HAKKININ GENEL ÇERÇEVESİ

I. ÇOCUK KAVRAMININ TANIMI

A. Çocuk ve Çocukluk Kavramı

İnsan varlığı olan çocuklar saf, canlı, umutlu, öğrenmeye ilgili olmakla beraber gelişim halinde olan ve gelişim için yardıma ihtiyaç duyan bireylerdir. Çocukların kendine has özellikleri ve farklılıkları vardır. Gelecekte bireylerin yetiştiği muhite ve topluluğun refah düzeyine katkıda bulunması için çocukluk dönemlerini oyunlarla, gelişimle ve öğrenmeyle geçirmesi önem arz etmektedir¹. Bu sebepten dolayı gelişmiş ve yaşam kalitesinin yüksek olduğu ülkeler çocukların sağlıklı yetiştirilmesine, kabiliyet ve becerilerinin gelişimine dikkat etmektedir. Onlara eğitim imkanları sunmak, dayanak olmak ve potansiyellerini açığa çıkarmak çok önemlidir. Bu yüzden cemiyetin geleceği olan çocuklara yapılan yatırımlar stratejik adımlar olarak görülmektedir².

Çocuklar bugünümüzün ve yarınımızın temelidir. Çocukların iyiliğine yönelik her türlü çalışma desteklenmeli ve ödüllendirilmelidir. Bireyler belirli bir yaşa kadar destek ve korunmaya ihtiyaç duyarlar. Bu dönemi çocukluk dönemi olarak tanımlaya biliriz³.

Genel olarak çocuk kavramının tanımlanması çok zordur. Bob Franklin'e göre, çocukluk kavramı bireyin fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimini etkileyen birçok faktörü içermektedir. Çocuk olmanın ne anlama geldiğini açıklamak için basit bir tanım yapmak yeterli ve net değil. Bu yüzden yapılan tanımlar kesin olmamakla beraber yeni sorular da yaratıyor. Franklin, çocukluk döneminin bireyin korunma ve yardım ihtiyacı duyduğu, öğrenme, keşfetme ve büyüme aşamasında olduğu bir süreç olduğunu belirtmektedir. Fakat bu sürecin net bir sınırı olmadığını, çocuk kavramının dinamik bir oluşum olduğunu ifade etmektedir. Özetleyecek olursak:

¹ Emine Akyüz, **Çocuk Hukuku: Çocukların Hakları ve Korunması**, 7. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2020, s. 3.

² Zihni Merey, **Çocuk Hakları**, 3. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2019, s. 4.

³ İnan Ali Naim, **Çocuk Hukuku**, İstanbul Cezaevi Matbaası, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1968, s. 10.

-Çocuk kavramı, karmaşık bir yapıdadır ve basit bir tanım yapmak mümkün değildir.

-Çocukluk kavramı, bireyin gelişimini etkileyen birçok unsuru kapsar.

-Çocukluk dönemi, bireyin korunma ve yardım ihtiyacı duyduğu, öğrenme, keşfetme ve büyüme aşamasında olduğu bir süreçtir.

-Çocuk kavramı, bireyin kendine has özellikleri ve gereksinimleriyle biçimlenen dinamik bir oluşumdur⁴.

B. Hukukta Çocuk Kavramı

Sivil bir toplum oluşturmak için belirli kurallar gerekmektedir. Bunların arasında en etkin ve mühim olanları ise hukuk kurallarıdır. Fakat çocuk bireylerin gelişimi, korunması ve yetişmesi için yalnızca eğitim tedbirleri kafi değildir. Yani çağdaş topluluklarda çocuklara dair hukuk kuralları da oluşturulmalıdır. Toplumun çocuklara bakış biçimi sadece toplumun şefkat ve koruma erdemlerini aksettirmekle kalmaz, aynı zamanda bu toplumdaki hak ve adalet anlayışını, sonraki nesiller için bugünden neleri mühim kıldığını da gösterir⁵.

Toplumun düzeni hukuk kurallarıyla sağlanır ve çocuk hakları hukuki koruma altındadır. Çocukların korunması ve haklarının sağlanması toplumun birincil görevi olduğu gibi toplumun geleceğe olan bağlılığını ve değerlerini de gösterir. Bu sebeple çocukların haklarını korumak ve onlara adil bir gelecek sunmak için oluşturulan hukuk kuralları sadece kağıtta kalmayıp etkin bir şekilde hayata geçirilmelidir. Böylelikle toplumun çocuklara yönelik adaletli ve koruyucu bir yaklaşımını belirleyen hukuk kuralları daha iyi bir toplum ve gelecek için önemli bir adım olur⁶.

Çocukların hukuki korunması ve haklarının sağlanması çocuk kavramının tanımının yanı sıra çocuğun yaşına ilişkin yasal sınırlamalar ve uygulamalar yoluyla gerçekleştirilir. Bu sınırlamalar çocukların fiziksel, zihinsel ve duygusal gelişimlerine uygun şekilde çocuğun ihtiyaçlarına cevap veren politikaların ve düzenlemelerin oluşturulmasını sağlar. Örneğin çocuk suçluların yargılanması ve cezalandırılması

⁴ Bob Franklin, **Çocuk Hakları**, çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 21.

⁵ Suat Ballar, **Çocuk Hakları**, Beta Basın Yayım, İstanbul, 1998, s. 6.

⁶ Zeynep Uğurlu ve İpek Aksoy Gülsen, “Çocuk Hakları Ve Hukuki Bağlamda Çocuğun İhmal ve İstismardan Korunması”, **Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt:1 Sayı:1, 2014, s.4

konusunda farklı ülkelerde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bazı ülkelerde, belirli bir yaşı altındaki çocukların suç işlediklerinde cezai sorumlulukları olmadığı kabul edilirken, diğer ülkelerde bu yaş sınırı daha yüksek olabilir⁷.

Çocuk kavramının tanımı ve yaş sınırlamaları, çocukların eğitim hakkı gibi temel haklarının güvence altına alınması için de önemlidir. Uluslararası sözleşmeler çocukların herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmadan eşit ve adil bir şekilde eğitim almalarını sağlamayı hedefler. Bu kapsamda çocukların okula erişimi, kaliteli eğitim almaları, özel ihtiyaçlara sahip olanların desteklenmesi ve eğitimde fırsat eşitliği gibi konular, çocuk kavramının tanımıyla ilişkilendirilerek düzenlenir⁸.

Ayrıca çocuk kavramının tanımı ve yaş sınırlamaları çocukların korunması ve refahlarının sağlanması amacıyla çocuk işçiliği, çocuk evlilikleri, çocuk istismarı gibi konularda da önemli bir rol oynar. Çocukların fiziksel, duygusal ve cinsel istismardan korunması, güvende olmaları ve sağlıklı bir çevrede büyümeleri için ulusal mevzuatlar uluslararası standartlara uygun düzenlemeler yapar⁹.

Sonuç olarak hukukta çocuk kavramının tanımı çocukların haklarının ve korunmasının temelini oluşturur. Uluslararası sözleşmelerde ve ulusal mevzuatta çocuk kavramının tanımı ve yaş sınırlamaları çocukların eğitim hakkı başta olmak üzere birçok alanda çocukların korunması ve refahlarının sağlanması için düzenlemeleri belirler. Ancak çocuğun bireysel ihtiyaçları, gelişim düzeyi ve özel koşulları da dikkate alınmalıdır çünkü çocuklar homojen bir grup değildir ve farklı ihtiyaçlara sahip olabilirler.

C. Ulusal Mevzuatta Çocuk Kavramının Tanımı

Çocuğun tanımı tarih boyunca önemli ölçüde gelişmiş, çeşitli zaman dilimleri ve kültürler bu tanımın anlamını ve sonuçlarını şekillendirmiştir. Çocukluk biyolojik faktörlerin yanı sıra psikolojik, sosyolojik ve tarihsel boyutları da kapsayan çok yönlü bir kavramdır¹⁰. Örneğin Antik Yunan'da çocuk kavramı fiziksel gelişimle ve yaşamın

⁷ Uğurlu, 2015, s.5.

⁸ Gamze Bilir Seyhan ve Belgin Arslan Cansever, “Öğretmen Adaylarının “Çocuk Hakları”na İlişkin Algılarının Materyal Tasarımları Ve Görüşleri Çerçevesinde İncelenmesi”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı:41, 2017, s. 99.

⁹ Uğurlu, 2015, s.6.

¹⁰ Sevinç Güçlü, “Çocukluk Ve Çocukluğun Sosyolojisi Bağlamında Çocuk Hakları”, **Sosyoloji Dergisi Armağan Sayısı**, 2016, s.2

çeşitli aşamalarındaki ilerlemeyle yakından bağlantılıydı. Ancak Arap toplumsal yapısı ve İslam inancının ortaya çıkışı çocukluk anlayışında bir değişimi beraberinde getirerek psikolojik gelişimin ve hastalıkların tanı ve tedavisinin öneminin vurgulanmasını sağlamıştır. Zaman ilerledikçe çeşitli kültürel uygulamaların ve tarihsel bağlamların etkisini yansıtan çocuk tanımında başka değişiklikler de ortaya çıktı¹¹.

Çocuk kavramının ulusal mevzuatta farklı şekillerde tanımlandığı bilinmektedir. Uluslararası hukuk metinlerinde ve belgelerinde çocuk kavramı farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’deki tanıma istinaden, çocuklar 18 yaşına kadar olan bireylerdir. 18 yaş sınırı çocukların özel ihtiyaçlarının karşılanması ve korunması için belirlenen sınırdır.

Farklı ülkelerdeki ulusal mevzuatlar çocuk kavramının tanımında çeşitlilik gösterir. Bazı ülkelerde çocuk yasal olarak 18 yaş sınırını taşıırken diğer ülkelerde bu sınır daha düşük veya daha yüksek olabilir. Örneğin bazı ülkelerde reşitlik yaşı 16 iken bazı ülkelerde 21 olarak belirlenmiştir. Bu farklılıklar kültürel, sosyal ve hukuki faktörlerden kaynaklanabilir. Ayrıca çocukluk döneminin biyolojik, psikolojik ve sosyal gelişim süreçlerine bağlı olarak değiştiği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Türkiye’de çocuk kavramı 18 yaşına kadar olan bireyleri içermektedir. Bu tanım genellikle pek çok ülkede benzer şekillerde kullanılmakla birlikte bazı ülkelerde yaş sınırları farklılık gösterebilmektedir. Örneğin Japonya’da çocuk kavramı genellikle 20 yaşına kadar uzanmaktadır. Yaş sınırlarındaki bu farklılıklar çocuk hakları konusunda uluslararası düzeyde ortak bir anlayışın oluşturulmasını zorlaştırabilmektedir.

Benzer şekilde Amerika Birleşik Devletleri’nde çocuk kavramı eğitim sisteminin yanı sıra gençlerin çalışma hakları ve sorumlulukları gibi alanlarda da etkili olmaktadır¹². Bu, çocukların toplumdaki rolünü ve haklarını belirleyen geniş bir perspektifi içermektedir. Örneğin gençlerin çalışma yaşamına katılımıyla ilgili yasal düzenlemeler çocuk kavramının sadece eğitim bağlamında değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal bağlamda da nasıl şekillendiğini göstermektedir.

¹¹ Umut C. Karadoğan, “‘Çocuk ve Çocukluk’ Kavramının Tarihsel Süreçte Değerlendirilmesi”, **Çocuk ve Medeniyet**, Cilt:4, Sayı:7, 2019, s.201.

¹² Amerika Birleşik Devletleri Çocuk İşçilik Bürosu, YouthRules! (<https://www.youthrules.gov/>)

Bu bağlamda farklı ülkelerin eğitim sistemlerinde çocuk kavramının kullanımı, ulusal politikaların ve toplumsal normların çeşitliliğini yansıtmaktadır. Bu çeşitlilik, çocuk haklarına ve refahına yönelik politikaların oluşturulmasında önemli bir faktördür. Çocuk kavramının sadece biyolojik yaşla değil, aynı zamanda yaşadıkları sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamla ilişkilendirilerek ele alınması daha etkili ve kapsamlı politika oluşturulmasına olanak sağlayabilir.

II. ULUSLARARASI HUKUK DÜZEYİNDE ÇOCUK HAKLARI

A. Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Çocuk Hakları

Çocuk hakları insan haklarının bir parçası olup çocukların fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimlerini sağlamak, onlara saygınlık, eşitlik ve özgürlük sunmak amacıyla oluşturulmuştur¹³.

Uluslararası insan hakları hukuku, çocuk haklarını hem genel hem de özel olarak düzenleyen çeşitli belgeler içermektedir. Genel olarak insan hakları sözleşmeleri, çocukların da insan haklarına sahip olduğunu ve ayrımcılığa uğramaması gerektiğini kabul etmektedir. Özel olarak ise çocuk haklarına dair en kapsamlı ve evrensel belge Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'dir¹⁴. Bu sözleşme, çocuk haklarının dört temel ilkesini belirlemektedir: Ayrımcılık yapmama, çocuğun yüksek yararının korunması, çocuğun görüşünün dinlenilmesi hakkı, hayatta kalma ve gelişme hakkı¹⁵. Bu ilkeler, çocuk haklarının uygulanması ve yorumlanması için rehberlik etmektedir.

Çocuk hakları, uluslararası insan hakları hukuku çerçevesinde yorumlanırken, çocukların yaş, olgunluk, kültür, cinsiyet, etnik köken, din, dil gibi farklılıklarına saygı gösterilmeli, çocukların katılımını ve çıkarlarını teşvik edilmeli, çocukların korunması

¹³ UNICEF, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme | UNICEF Türkiye, (09.12.2023), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2062339>

¹⁴ Sevil Lale Kurt, "Çocuk Haklarına İlişkin Temel Uluslararası Belgeler Ve Türkiye Uygulaması", **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, Yıl:16, Sayı:36, 2016, s.104

¹⁵ Muharrem Kılıç, "Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinin 32. yılında", **Çocuk Hakları Sempozyumu Kitabı**, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Ankara, 2022, s. 5, <https://tihek.gov.tr/public/editor/uploads/1652181189.pdf>

ve gelişimi için gerekli önlemler alınmalıdır¹⁶. Çocuk hakları, uluslararası insan hakları hukuku ile uyumlu ve bütünlüklü bir şekilde ele alınmalı, çocukların insan hakları ihlallerine karşı etkili bir yargısal koruma sağlanmalıdır¹⁷.

B. Çocuk Haklarının Tanınması ve Korunması

Çocuklar toplumun en savunmasız üyeleri arasındadır ve onları korumak için onların haklarını ve yasalarını anlamak çok önemlidir. Yıllar geçtikçe çocuk haklarının tanınmasında ilerleme kaydedilmiş ve bu hakları güçlendirmek ve uygulamak için çeşitli toplumsal kurallar ve düzenlemeler uygulamaya konulmuştur. Çocuk haklarının tanınması çeşitli nedenlerden dolayı çok önemlidir. Her şeyden önce çocuklar toplumun savunmasız bir kesimini temsil ediyor ve çoğu zaman kendilerini koruyamıyorlar¹⁸. Onların haklarını ve refahını sağlamak, toplumun değer ve ilkelerini yansıtan ahlaki bir sorumluluktur¹⁹. Ayrıca çocuk haklarının tanınması ve desteklenmesi onların uyumlu gelişimini teşvik ederek fiziksel, psikolojik ve duygusal refahlarını destekleyen bir ortamda büyümelerine olanak tanır²⁰.

Çocuk hakları kavramı eğitim hakkı da dahil olmak üzere çocuklara yönelik çok çeşitli yasal, sosyal ve ahlaki yükümlülükleri kapsamaktadır. Çocuğun statüsünün uluslararası hukuk tarafından tanınması; çocukların korunması, bakım ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanması yönünde yasal bir yükümlülük doğurmaktadır. Bu haklar çocukların refahını ve gelişimini sağlamanın yanı sıra daha eşitlikçi ve adil bir toplumu teşvik etmek için de gereklidir.

Çocuk hakları kanunlarla korunmaktadır. Çocuk haklarını güçlendirmeyi ve uygulamayı amaçlayan çeşitli toplumsal kural ve düzenlemeler bulunmaktadır. Bu yasalar, çocuk istismarına karşı çocuk işçiliği yasalarını ve çocuğun eğitim, sağlık

¹⁶ Sıla Gülcan, “İnsan Hakları Şemsiyesi Altında Çocuk Hakları”, İnsan Hakları Şemsiyesi Altında Çocuk Hakları – Sosyal İklim Derneği (sosyaliklim.org), (10.12.2023). <https://sosyaliklim.org/insan-haklari-semisiyesi-altinda-cocuk-haklari/>

¹⁷ Sevil Lale Kurt, “Çocuk Haklarına İlişkin Temel Uluslararası Belgeler Ve Türkiye Uygulaması”, **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, Yıl:16, Sayı:36, 2016,s.124.

¹⁸ Yurttaşlık Derneği, “Çocuk Hakları - Kamu Politikalarında Yurttaşın Sözü”, <https://yereldemokrasi.net/>, (12.11.2023)

¹⁹ UNICEF, “Çocuk Haklarına Dair Sözleşme”, <https://www.unicef.org/>, (12.11.2023).

²⁰ Mehmet Gültekin, Ömür Gürdoğan Bayır ve Nur Leman Balbağ, “Haklarımız Var: Çocukların Gözünden Çocuk Hakları”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl:8, Sayı:24, 2016.

hizmeti ve güvenli bir yaşam ortamı haklarını koruyan yasaları içerir. Bu yasalar çocukların zarar görmeden yaşama hakkına sahip olmalarını ve sağlıklı ve tatmin edici bir yaşam sürdürebilmeleri için gerekli kaynaklara sahip olmalarını sağlamayı amaçlamaktadır²¹.

Sonuç olarak çocukları korumak, çocuk haklarını ve yasalarını anlamının önemli bir yönüdür. Çocuk haklarını korumaya yönelik mevcut yasal mekanizmalar, çocuklara sağlıklı ve tatmin edici bir yaşam sürdürebilmeleri için gerekli koruma ve kaynakların sağlanmasını amaçlamaktadır. Çocuk haklarının tanınması zamanla ilerleme kaydetmiştir ve Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi korunması gereken evrensel çocuk ve insan haklarının ana hatlarını çizmektedir. Çocuk haklarının korunmasını ve onlara gelişmek için gerekli kaynakların sağlanmasını sağlamak toplum olarak bizim sorumluluğumuzdur.

III. ÇOCUK HAKLARI HUKUKU

A. Çocuk Hukuku

Çocuklara yönelik sosyal davranışı belirleyen kurallar çocuk hukukunu oluşturur²². Çocuk hakları ve hukuk birlikte gelişirken çocuk hukuku daha kapsamlı bir kavram olup hakların ve sorumlulukların çocuk, anne ve baba arasındaki paylaşımını düzenler²³. Modern devlet, çocukların ekonomik, sosyal, fiziksel ve psikolojik açıdan güvende olmalarını sağlama sorumluluğunu taşımaktadır²⁴. Çocuk hukukunun tanımlanmasındaki zorluk, çocukların özne olarak görülmemesinden kaynaklanmakta ve yeni bir hukuk dalının ortaya çıkmasına neden olmaktadır²⁵.

Çocuk hukuku, çocuk haklarını düzenleyen özel bir hukuk dalıdır. Aile çocuğun fiziksel, entelektüel ve duygusal gelişimi için sevgi dolu ve sıcak bir ortam sağlayan temel topluluktur. Tarihin ilk çağlarından bu yana ebeveynler çocuk

²¹ Aydın İpek, “Çocuk Haklarının Gelişimi ve Karşılaştırmalı Olarak Anayasal Açıdan Değerlendirilmesi”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl:2012, Cilt:20, Sayı:1.

²² Rona Serozan, **Çocuk Hukuku**, 1. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, Nisan 2000, s. 1.

²³ Hasan Tahsin Fendoğlu, **Çocuk Hakları Hukuku**, 1. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014, s.30.

²⁴ Hayrunnisa Özdemir ve Ahmet Cemal Ruhi, **Çocuk Hukuku**, 5. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2023, ss.3-4.

²⁵ Memduh Cemil Şirin, “Çocuk Hukuku Ne Değildir?”, **Çocuk ve Medeniyet Dergisi**, Sayı: 1, 2016, ss. 49-50.

yetiştirmeyi ahlaki bir görev olarak görmüşlerdir. 19. yüzyılda Avrupa'da ulusal düzeyde çocukların yetiştirilmesi ve korunmasını ebeveynlerin yasal görevi haline getiren önemli yasal düzenlemeler yapıldı²⁶.

Çocuk hukuku toplumdaki ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelere bağlı olarak zaman içinde gelişen yeni bir hukuk dalıdır. Başlangıçta çocukları korumak bir aile görevi olarak görülüyordu ancak devletler kuruldukça sosyal kurumlar ve devlet çocukların korunması konusunda sorumluluk almaya başladı. Bugün devlete çocukları koruyacak kurumlar kurma görevi düşüyor. Çocuk hukukunun iki anlamı vardır: Çocuklara hak ve yükümlülükler veren nesnel çocuk hukuku ve çocuk haklarının kapsamını tanımlayan öznel çocuk hukuku. Çocuk hukukunun kapsamı; özel hukuk, ceza hukuku, sosyal hukuk ve kamu hukukunda çocuklara ve onların haklarına ilişkin kuralları iermektedir²⁷.

Hukuk adaleti sağlamak için vardır. Çocuk hukukunun da işlevi çocuğun adalete uygun bir şekilde büyümesi ve yetişmesidir. Çocuğun bir hukuk dalının konusu olması yani çocuk hukuku batıda geçmişi fazla olmayan, yeni çıkmış bir hukuk branşıdır. Ama tarih boyunca tüm toplumlar çocukları korumak için farklı yöntemler denemiřlerdir²⁸.

Çocuk hukuku, hukuk düzeninin ocuk haklarını düzenleyen bir bölümüdür. Çocuk hakları aynı zamanda insan hakları hukukunun bir parasıdır²⁹.

B. Çocuk Hakları ve Çocuk Hakları Hukuku

Hukukun amacı adaleti ve tarafsızlığı güvence altına almaktır. Çocuk hukuku ise çocukların bu ilkelere uygun olarak yetiştirilmesini sağlama görevine sahiptir. Çocuk hukukunun ayrı bir disiplin olarak kurulması batı hukuk geleneğinde nispeten yenidir. Ancak tarih boyunca toplumlar çocukların refahını korumak için çeşitli metotlara başvurmuşlardır.

²⁶ Akyüz, s. 4.

²⁷ Günay Musayeva, **Avrupa Birliği, Türkiye Ve Azerbaycan Cumhuriyetlerinde Çocuk Hakları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2013, s. 10.

²⁸ İnan, s. 3-4

²⁹ Fendoğlu, s.30.

Hukuk sisteminde çocuk haklarının düzenlenmesi ve uygulanmasına ayrılmış bir dal bulunmaktadır. Bu dal genellikle çocuk hukuku olarak anılır ve insan hakları hukukunun bir alt kümesidir.

Çocuk hakları ve çocuk hakları 'hukuku' farklı kavramlardır. İlki çocukların çeşitli haklarını kapsayan geniş bir terimdir. Öte yandan çocuk hakları 'hukuku' özellikle çocuk haklarına ilişkin iç ve dış yasal çerçeveleri ele almaktadır. Bu; AİHS, ÇHS ve İHEB gibi ilgili tüm uluslararası belgelerin yanı sıra anayasa, kanunlar ve ilgili tüzük ve yönetmelikler gibi yerel mevzuatın incelenmesini de içermektedir. Çocuk hakları insan hakları şemsiyesi altına girse de çocuk hakları 'hukuku' kamu hukukunun bir bileşenidir³⁰.

IV. EĞİTİMİN TARİHİ VE AMACI

A. Eğitimin Tarihi

Eğitim, ilk çağlardan beri insan uygarlığının önemli bir unsuru olmuştur. Mısır, Mezopotamya ve Kuzey Çin'in Eski Dünya medeniyetleri ilk geliştirenler arasındaydı³¹. Avrupa'da Orta Çağ boyunca, Katolik Kilisesi eğitimde önemli bir rol oynadı; zenginlere eğitim ve rahip olacak erkek çocuklara dini eğitim sağladı. Ancak eğitim herkes için erişilebilir değildi ve öncelikli olarak elitlere ayrılmıştı³². Amerika'da Quaker'lar, Protestanlar ve Katolikler gibi inanç grupları tarafından yönetilen okullar, göçmen ailelerin nesillerine eğitim sağlıyordu³³. Eğitimin bu ilk kökenleri, eğitimin temel bir hak olarak gelişmesinin yolunu açtı.

Modern zamanlarda neo-liberal görüşlerin baskılarına rağmen eğitim hâlâ temel bir kamu faaliyeti olarak görülüyor. Devletin eğitim hakkını düzenlemesi ve finansmanın büyük kısmını bu yönde sağlaması umuluyor³⁴. Ancak bu noktaya ulaşmak zorlu bir yolculuk oldu. Eğitim hakkının tarihine bakıldığında zaman dini değerlerin, siyasi ihtiyaçların ve üretim sistemlerinin geleneksel olarak eğitim

³⁰ Fendoğlu, s.76

³¹ "Education in the earliest civilizations", www.britannica.com, (30.11.2023).

³² "Education in the Middle Ages", www.studentsofhistory.com/education-in-the-middle-ages, (30.11.2023).

³³ "How religion may affect educational attainment", www.pewresearch.org, (30.11.2023).

³⁴ Klaus Dieter Beiter, **The Protection of The Right to Education by International Law**, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2005, s. 21.

standartlarının belirleyicisi olduğuna işaret edilmektedir³⁵. Bir kişinin vergilerinin diğerinin çocuklarının eğitime katkıda bulunması gerektiği ve kamu gelirlerinin eğitimi finanse etmek için kullanıldığı fikrini kabul etmedeki zorluğa rağmen tarih boyunca eğitimin birincil finansörü devlet olmuştur³⁶.

Eğitimin temel bir insan hakkı ve toplumsal bir görev olarak kabul edilmesi, insan haklarının tarihsel gelişimiyle paralel bir seyir izlemiştir. Bu gelişim süreci, üç ana döneme ayrılabilir.

İlk dönem, medeniyetin başlangıcından 1776 Amerikan Devrimi ve 1789 Fransız Devrimi'ne kadar uzanmaktadır³⁷. Bu dönemde, eğitim genellikle toplumun üst kesimlerine sunulan bir ayrıcalık olarak görülmüştür. Ancak, devrimlerin getirdiği özgürlük ve eşitlik fikirleri, eğitimin daha geniş kitlelere yayılması gerektiği düşüncesini beslemiştir³⁸.

İkinci dönem, bu devrimlerden İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürmüştür. Bu süreçte, temel haklar ilk kez pozitif hukuka dahil edilmiş ve bireysel ile politik haklar resmi olarak düzenlenmiştir. 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, insan hakları ve özgürlüklerinin devlet müdahalesinden korunması gerektiğini vurgularken, 1793 Fransız Anayasası eğitimi anayasal bir hak olarak tanımlayan ilk yasal belge olmuştur³⁹. Bu dönemde, ücretsiz ve erişilebilir eğitim anlayışı gelişmeye başlamış, devletin eğitim alanında daha aktif rol alması gerektiği fikri benimsenmiştir⁴⁰.

Üçüncü dönem, İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan günümüze kadar uzanmaktadır. Bu dönemde, temel hak ve özgürlüklerin korunmasında pasif korumadan aktif düzenlemeye doğru bir geçiş yaşanmıştır. Eğitim, artık sadece ebeveynlerin veya devletin görevi olarak değil, uluslararası ve bölgesel anlaşmalarla da tanınan önemli bir insan hakkı olarak kabul edilmeye başlanmıştır⁴¹.

³⁵ Caetano Pimentel, **The Human Right to Education: Freedom and Empowerment**, Multicultural Education, C. 13, 5. 4, ss.2-10, 2006, s. 3

³⁶ A. Michael Huberman, **The Present Situation and Future Prospects**, In Miaiaet, G. (Ed.), The Child's Right to Education, Paris: UNESCO, 1979, s. 57.

³⁷ Turgay Cin, **İnsan Hakları ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi**, Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İzmir, 2019 Yayın No: 9, s. 152-192

³⁸ Cin, s. 186.

³⁹ Yüksel Çallı, **Türk Anayasa Hukukunda Eğitim Hakkı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 17.

⁴⁰ Beiter, s.21.

⁴¹ Cin, s. 181.

1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, eğitim hakkını küresel düzeyde ele alan ilk mevzuat olmuştur⁴². Beyanname'nin 26. maddesi, eğitimin temel bir insan hakkı olduğunu ilan etmiş ve eğitimin insan kişiliğinin gelişimi ile insan haklarına saygının güçlendirilmesi için gerekli olduğunu vurgulamıştır⁴³.

1990 yılında başlatılan Herkes İçin Eğitim hareketi, eğitim hakkının önemini pekiştirmiştir. Bu hareket, erken çocukluk eğitiminin yaygınlaştırılması, ilköğretimin evrenselleştirilmesi ve yaşam boyu öğrenme fırsatlarının iyileştirilmesi gibi hedefler belirlemiştir. Bu çabalar, eğitimin evrensel bir insan hakkı olarak geliştirilmesinde önemli bir adım olmuştur⁴⁴.

Günümüzde eğitim hakkı, ulusal anayasalar, uluslararası sözleşmeler ve bölgesel anlaşmalarla koruma altına alınmış durumdadır. Bu hukuki çerçeve, eğitimin sadece bir hizmet değil, aynı zamanda temel bir insan hakkı olduğunu vurgulamaktadır. Eğitim hakkının kapsamı, erişilebilirlik, kalite ve eşitlik gibi unsurları içerecek şekilde genişlemiştir.

B. Eğitimin Amacı

Eğitimin amacı, hukuki perspektiften incelendiğinde, karmaşık ve çok boyutlu bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası hukuk metinleri ve ulusal anayasalar, eğitimin amacını tanımlarken geniş ve kapsayıcı bir yaklaşım benimsemektedir. Bu yaklaşım, eğitimin salt bilgi aktarımından öte, bireyin ve toplumun gelişimine katkıda bulunan bir süreç olduğunu vurgulamaktadır.

Eğitimin “esasen tartışmalı bir kavram” olduğu görüşü, hukuki düzenlemelerde de yankısını bulmaktadır⁴⁵. Bu bağlamda, eğitimin amacının tanımlanması ve yorumlanması, toplumların etnik, kültürel ve sosyoekonomik yapılarına göre farklılık gösterebilmektedir. Ancak, uluslararası hukuk, bu farklılıkları göz önünde bulundurarak, evrensel standartlar belirlemeye çalışmaktadır.

⁴² UNESCO ve UNICEF, **A Human Rights-Based Approach to Education for All UNESCO Paris**, UNICEF, New York, 2007, s. 7.

⁴³ Understanding education as a right, www.right-to-education.org , (28.11.2023).

⁴⁴ Goal 4—Education in the Post-2015 Sustainable, www.un.org (28.11.2023)

⁴⁵ What Is Education For?, www.edutopia.org/article/what-education/, (01.12.2023).

Eğitimin temel amacı, öğrencilerin hem kendi içlerinde var olan hem de çevrelerindeki dünyayı anlamalarını sağlamak olarak ifade edilmektedir⁴⁶. Bu amaç, hukuki düzenlemelerde, bireyin kişisel gelişimi ve toplumsal uyumu sağlama hedefleriyle birlikte ele alınmaktadır. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 42. maddesi, eğitimin amacını “kişileri hayata hazırlamak” olarak tanımlarken, aynı zamanda “Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda” yapılması gerektiğini vurgulamaktadır⁴⁷. Bu düzenleme, eğitimin bireysel ve toplumsal boyutlarının hukuki çerçevede nasıl bir arada ele alındığını göstermektedir.

İnsan haklarına ve temel özgürlüklere saygının güçlendirilmesi, birçok uluslararası sözleşmede eğitimin temel amaçlarından biri olarak yer almaktadır.

Devletlerin eğitime gösterdiği ilgi, ekonomik refah yaratma hedefiyle yakından ilişkilidir. Bu durum, eğitim hakkının sosyal ve ekonomik haklar kategorisinde değerlendirilmesine yol açmaktadır. Ancak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihatları, eğitim hakkının aynı zamanda medeni ve siyasi haklar kategorisinde de değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır⁴⁸. Bu yaklaşım, eğitimin amacının salt ekonomik çıkarlarla sınırlandırılmayacağını, aynı zamanda demokratik toplumun temelini oluşturan bir unsur olduğunu vurgulamaktadır.

Eğitimin öğrencilerin ekonomik olarak sorumlu ve bağımsız olmalarını sağlama amacı, mesleki eğitim ve yaşam boyu öğrenme kavramlarıyla hukuki düzenlemelerde yer bulmaktadır.

⁴⁶ The right to education and human rights education, www.sur.conectas.org/en/right-education-human-rights-education, (30.11.2023)

⁴⁷ **Anayasa m.42 –** “Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. Öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir. Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılamaz. Eğitim ve öğretim hürriyeti, Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz. İlköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır. Özel ilk ve orta dereceli okulların bağlı olduğu esaslar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak, kanunla düzenlenir. Devlet, maddi imkanlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar. Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır. Eğitim ve öğretim kurumlarında sadece eğitim, öğretim, araştırma ve inceleme ile ilgili faaliyetler yürütülür. Bu faaliyetler her ne suretle olursa olsun engellenemez. Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilmez. Eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tabi olacağı esaslar kanunla düzenlenir. Milletlerarası andlaşma hükümleri saklıdır.”

⁴⁸ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, “Eğitim Hakkı'na İlişkin Rehber”, <https://inhak.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/aihs-madde-rehberleri29042020055805> (07.05.2024)

Sonuç olarak, eğitimin amacı hukuki perspektiften incelendiğinde, bireyin kişisel gelişimi, toplumsal uyum, ekonomik refah ve demokratik katılım gibi çok boyutlu hedefleri kapsayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

V. EĞİTİM HAKKININ HUKUKİ NİTELİĞİ VE DEVLETİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

A. Eğitim Hakkının Hukuki Niteliği

Eğitim hakkı, insan hakları hukukunda merkezi bir konuma sahip olup, hukuki niteliği bakımından çok boyutlu bir yapı sergilemektedir.

İnsan hakları literatüründe, haklar genellikle kişisel, siyasal ve sosyal haklar olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır⁴⁹. Bu ayrım, hakların niteliği ve devletin bu haklara ilişkin yükümlülükleri bakımından önem taşımaktadır. Kişisel haklar, bireyin dokunulmazlığını, özgürlüğünü ve güvenliğini korurken; siyasal haklar, bireyin toplumsal ve siyasal yaşama katılımını sağlar. Sosyal haklar ise bireyin toplum içinde insanca yaşamasını sağlayan ve devlete pozitif edimde bulunma yükümlülüğü getiren haklardır⁵⁰.

Eğitim hakkı, bu ayrım çerçevesinde değerlendirildiğinde, öncelikle bir sosyal hak olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü eğitim hakkı, devletin pozitif edimde bulunmasını gerektiren ve bireyin toplum içinde insanca yaşamasını sağlayan bir haktır⁵¹. Devletin eğitim kurumları kurması, öğretmenler istihdam etmesi ve eğitim programları hazırlaması gibi yükümlülükler, eğitim hakkının sosyal hak boyutunu göstermektedir. Ancak, eğitim hakkının sadece bir sosyal hak olarak nitelendirilmesi, onun çok boyutlu yapısını tam olarak yansıtmamaktadır.

Eğitim hakkı, aynı zamanda kişisel ve siyasal hakların kullanılması için de temel teşkil etmektedir. Örneğin, eğitim, bireyin düşünce ve ifade özgürlüğünü etkin bir şekilde kullanabilmesi için gereklidir. Eğitim almış bir birey, kendi fikirlerini daha iyi ifade edebilir, başkalarının fikirlerini daha iyi anlayabilir ve eleştirel düşünme

⁴⁹ Donnelly, J. “**Universal Human Rights in Theory and Practice.**” Cornell University Press, 2013, p.280-283.

⁵⁰ Nowak, M. “**Introduction to the International Human Rights Regime.**” Brill, 2003, p.15-17.

⁵¹ Tomasevski, Katarina. “**Human Rights Obligations in Education.**” Wolf Legal Publishers, 2006, p.80-82.

becerileri geliştirebilir⁵². Bu açıdan bakıldığında, eğitim hakkı, kişisel hakların kullanılması için bir ön koşul niteliğindedir.

Aynı şekilde, eğitim hakkı, siyasal hakların kullanılması için de büyük önem taşımaktadır. Eğitim, bireyin siyasal yaşama bilinçli bir şekilde katılabilmesi için gerekli bilgi ve becerileri sağlar. Örneğin, seçme ve seçilme hakkının etkin bir şekilde kullanılabilmesi, bireyin siyasal sistem, adaylar ve politikalar hakkında bilgi sahibi olmasını gerektirir. Bu bilginin edinilmesi ve değerlendirilmesi ise ancak eğitim yoluyla mümkün olabilir⁵³.

İnsan hakları, tarihsel gelişim sürecine göre üç kuşağa ayrılmaktadır⁵⁴. Birinci kuşak haklar, 18. ve 19. yüzyıllarda ortaya çıkan kişisel ve siyasal hakları içerir. Bu haklar, devletin müdahale etmemesi gereken özgürlük alanlarını belirler. İkinci kuşak haklar, 20. yüzyılın başlarında gelişen ekonomik, sosyal ve kültürel hakları kapsar. Bu haklar, devletin pozitif edimde bulunmasını gerektirir. Üçüncü kuşak haklar ise 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gündeme gelen dayanışma hakları olarak adlandırılır.

Eğitim hakkı, bu ayrım çerçevesinde değerlendirildiğinde, öncelikle ikinci kuşak haklar arasında yer almaktadır. Çünkü eğitim hakkı, devletin pozitif edimde bulunmasını gerektiren bir haktır ve 20. yüzyılda gelişen sosyal devlet anlayışıyla birlikte hukuki güvence altına alınmıştır⁵⁵. Ancak, eğitim hakkının sadece ikinci kuşak bir hak olarak nitelendirilmesi, onun çok boyutlu yapısını tam olarak yansıtmamaktadır.

Eğitim hakkı, birinci kuşak hakların kullanılması için de temel teşkil etmektedir. Örneğin, düşünce ve ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü gibi birinci kuşak hakların etkin bir şekilde kullanılabilmesi, bireyin belirli bir eğitim düzeyine sahip olmasını gerektirir. Ayrıca, eğitim hakkı, üçüncü kuşak hakların

⁵² UNESCO. “Right to Education Handbook.” 2019, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000366556> (08.05.2024)

⁵³ Coomans, F, Content and scope of the right to education as a human right and obstacles to its realization. In Y. Donders & V. Volodin (Eds.), Human Rights in Education, Science and Culture, Paris and Aldershot: UNESCO Publishing and Ashgate, 2007, p.183–230

⁵⁴ Vasak, Karel. “**Human Rights: A Thirty-Year Struggle.**” UNESCO Courier, 1977, <https://www.scribd.com/document/420962564/Karel-Vasak-Human-Rights-A-Thirty-Year-Struggle-the-Sustained-Efforts-to-give-Force-of-law-to-the-Universal-Declaration-of-Human-Rights> (11.05.2024)

⁵⁵ Beiter, K. D. “**The Protection of the Right to Education by International Law.**” Martinus Nijhoff Publishers, 2006 p.4-6.

gerçekleştirilmesi için de önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, çevre hakkının etkili bir şekilde kullanılabilmesi için, bireylerin çevre konusunda eğitilmesi gerekmektedir⁵⁶.

Hakların niteliği ve devletin yükümlülükleri bakımından yapılan bir diğer ayırım, Georg Jellinek tarafından geliştirilen negatif, pozitif ve aktif statü hakları ayırımıdır⁵⁷. Negatif statü hakları, devletin müdahale etmemesi gereken özgürlük alanlarını belirlerken; pozitif statü hakları, devletin pozitif edimde bulunmasını gerektirir. Aktif statü hakları ise bireyin devlet yönetimine katılmasını sağlar.

Eğitim hakkı, bu ayırım çerçevesinde değerlendirildiğinde, öncelikle bir pozitif statü hakkı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü eğitim hakkı, devletin eğitim kurumları kurmasını, öğretmenler istihdam etmesini ve eğitim programları hazırlamasını gerektirmektedir⁵⁸. Ancak, eğitim hakkının sadece bir pozitif statü hakkı olarak nitelendirilmesi, onun çok boyutlu yapısını tam olarak yansıtmamaktadır.

Eğitim hakkı, aynı zamanda negatif statü hakkı boyutuna da sahiptir. Örneğin, devlet, bireylerin eğitim hakkından yararlanmasını engelleyecek müdahalelerden kaçınmak zorundadır. Bu, eğitim kurumlarının kapatılmaması, eğitim hakkının keyfi bir şekilde kısıtlanmaması gibi yükümlülükleri içerir⁵⁹.

Ayrıca, eğitim hakkı, aktif statü haklarının kullanılması için de temel teşkil etmektedir. Eğitim, bireyin siyasal yaşama bilinçli bir şekilde katılabilmesi, seçme ve seçilme hakkını etkin bir şekilde kullanabilmesi için gereklidir. Bu açıdan bakıldığında, eğitim hakkı, aktif statü haklarının kullanılmasının bir ön koşulu niteliğindedir⁶⁰.

Sonuç olarak, eğitim hakkının hukuki niteliği, tek bir kategoriye sığdırılamayacak kadar karmaşık ve çok boyutludur. Bu hak, kişisel, siyasal ve sosyal hakların; birinci, ikinci ve üçüncü kuşak hakların; negatif, pozitif ve aktif statü

⁵⁶Algan, Bulent, Rethinking 'Third Generation' Human Rights, Ankara Law Review, V. 1(1), 2004, p.121 – 155.

⁵⁷Jellinek, Georg, "System der subjektiven öffentlichen Rechte." Mohr Siebeck, 2011, 48-50.

⁵⁸ Ssenyonjo, Manisuli, "Economic, Social and Cultural Rights in International Law." Hart Publishing, 2009, p.366-381.

⁵⁹ Eide, A., Krause, C., & Rosas, A., "Economic, Social and Cultural Rights." Martinus Nijhoff Publishers, 2001, p.122-135.

⁶⁰ Steiner, H. J., Alston, P., & Goodman, R. " Oxford University Press, 2008, **International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals.**" p.1254-1256.

haklarının özelliklerini bir arada barındırmaktadır. Bu çok boyutlu yapı, eğitim hakkının insan hakları hukukundaki merkezi konumunu yansıtmaktadır.

Eğitim hakkı, diğer tüm insan haklarının kullanılması ve geliştirilmesi için temel teşkil etmektedir. Eğitim, bireylerin kendi haklarının farkına varmalarını, bu hakları nasıl kullanacaklarını öğrenmelerini ve haklarını koruyabilmelerini sağlar. Aynı zamanda, eğitim, toplumsal gelişmenin ve demokratik bir toplumun temelini oluşturur⁶¹.

Eğitim hakkının bu çok boyutlu yapısı, aynı zamanda devletlerin bu hakka ilişkin yükümlülüklerinin de çok yönlü olduğunu göstermektedir. Devletler, bir yandan eğitim kurumları kurma ve eğitim hizmetleri sunma gibi pozitif yükümlülükleri yerine getirirken, diğer yandan da eğitim hakkının kullanılmasını engelleyecek müdahalelerden kaçınma gibi negatif yükümlülükleri de gözetmek zorundadır⁶².

Bu nedenle, eğitim hakkının etkin bir şekilde korunması ve gerçekleştirilmesi, insan hakları hukukunun temel hedeflerinden biri olmalıdır. Eğitim hakkının tam anlamıyla hayata geçirilmesi, sadece bireylerin değil, tüm toplumun ve hatta insanlığın gelişimi için kritik öneme sahiptir.

B. Eğitim Hakkı Kapsamında Devletin Yükümlülükleri

Eğitim hakkı, insan hakları hukukunun temel taşlarından biri olarak, devletlere hem pozitif hem de negatif yükümlülükler getiren karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu yükümlülükler, eğitim hakkının tam anlamıyla gerçekleştirilmesi ve korunması için birbirini tamamlayıcı nitelikte işlev görür. Devletlerin bu yükümlülükleri yerine getirme biçimi, toplumların eğitim sistemlerinin niteliğini ve etkililiğini belirler.

Devletin pozitif yükümlülükleri, eğitim hakkının hayata geçirilmesi için aktif olarak yapması gereken eylemleri ifade eder. Bu bağlamda, devletin en temel sorumluluklarından biri, yeterli sayıda ve nitelikte eğitim kurumu oluşturmaktır. Bu sorumluluk, okulların inşa edilmesini, modern eğitim teknolojileri ile donatılmasını ve düzenli bakımının yapılmasını içerir. Ayrıca, eğitim kurumlarının coğrafi dağılımının

⁶¹ Ishay, M. R. “**The History of Human Rights.**” University of California Press, 2008, p.290-295.

⁶² McCowan, T. “**Education as a Human Right: Principles for a Universal Entitlement to Learning.**” Bloomsbury Academic, 2013, p.170-174.

dengeli olması, özellikle kırsal ve dezavantajlı bölgelerde de eğitim imkanlarının sağlanması gerekmektedir⁶³. Bu, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması açısından kritik öneme sahiptir.

Nitelikli eğitim personelinin sağlanması da devletin önemli bir pozitif yükümlülüğüdür. Bu yükümlülük, yeterli sayıda ve nitelikte öğretmen ve diğer eğitim personelinin istihdam edilmesini, öğretmenlerin sürekli eğitimini, mesleki gelişimlerinin desteklenmesini ve uygun çalışma koşullarının sağlanmasını kapsar⁶⁴. Öğretmenlerin niteliği, eğitim sisteminin kalitesini doğrudan etkileyen bir faktördür. Bu nedenle, devletler öğretmen yetiştirme programlarına özel önem vermeli ve öğretmenlerin mesleki gelişimini sürekli desteklemelidir.

Devlet aynı zamanda çağdaş eğitim standartlarına uygun, kapsayıcı ve nitelikli eğitim programları geliştirmekle yükümlüdür. Bu programlar, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını karşılamalı, onları toplumsal yaşama hazırlamalı ve 21. yüzyılın gerektirdiği becerileri kazandırmalıdır⁶⁵. Eğitim programları, sürekli değişen dünya koşullarına uyum sağlayabilmek için düzenli olarak gözden geçirilmeli ve güncellenmelidir.

Eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması, devletin bir diğer kritik pozitif yükümlülüğüdür. Tüm bireylerin eğitim hakkından eşit şekilde yararlanabilmesi için gerekli önlemleri almak, dezavantajlı grupların (örneğin, engelliler, azınlıklar, kız çocukları) eğitime erişimini kolaylaştıracak özel tedbirlerin alınmasını da içerir⁶⁶. Bu, pozitif ayrımcılık politikalarını, engelli öğrenciler için erişilebilir eğitim ortamlarının oluşturulmasını ve kız çocuklarının eğitime katılımını artıracak özel programların geliştirilmesini kapsar.

Uluslararası insan hakları hukuku, devletlerin ücretsiz ve zorunlu ilköğretim sağlamasını gerektirmektedir. Bu yükümlülük, eğitimin doğrudan ve dolaylı

⁶³ Tomaševski, Katarina, “**Human Rights Obligations: Making Education Available, Accessible, Acceptable and Adaptable.**” Right to Education Primers No. 3, 2001, p.8-12.

⁶⁴ UNESCO. “Right to Education Handbook.” 2019, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000366556> (01.06.2024)

⁶⁵ Committee on Economic, Social and Cultural Rights. “General Comment No. 13: The Right to Education.” 1999, <https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/d-general-comment-no-13-right-education-article-13-1999> (02.06.2024)

⁶⁶ UNICEF. “A Human Rights-Based Approach to Education for All.” 2007, https://www.right-to-education.org/sites/right-to-education.org/files/resource-attachments/A%20Human%20Rights-based%20Approach%20to%20Education%20for%20All_0.pdf (04.06.2024)

maliyetlerinin (örneğin, okul üniformaları, ders kitapları) devlet tarafından karşılanmasını da kapsar⁶⁷. Bu, özellikle düşük gelirli ailelerin çocuklarının eğitime erişimini sağlamak açısından önemlidir.

Yükseköğretime erişimin kolaylaştırılması da devletin pozitif yükümlülükleri arasındadır. Devlet, yükseköğretimi herkes için eşit derecede erişilebilir kılmak için tedbirler almalıdır. Bu tedbirler, yükseköğretimin kademeli olarak ücretsiz hale getirilmesi, burs imkanlarının sağlanması ve öğrenci kredisi sistemlerinin geliştirilmesi gibi önlemleri içerebilir⁶⁸. Ayrıca, devlet temel eğitimi tamamlayamamış yetişkinler için eğitim fırsatları sunmalı ve yaşam boyu öğrenme imkanları sağlamalıdır. Bu, hızla değişen iş dünyasının gereksinimlerine uyum sağlamak ve toplumsal gelişimi desteklemek açısından önemlidir.

Öte yandan, devletin negatif yükümlülükleri, eğitim hakkının kullanılmasını engelleyebilecek müdahalelerden kaçınmayı içerir. Bu bağlamda, devlet bireylerin eğitim hakkından yararlanmasını keyfi bir şekilde engellememeli veya kısıtlamamalıdır. Örneğin, belirli grupların eğitim kurumlarına erişimini yasaklayamaz veya sınırlayamaz⁶⁹. Bu, ayrımcılık yasağının bir gereğidir ve eğitim hakkının evrenselliğini güvence altına alır.

Devlet, eğitim kurumlarının akademik özerkliğine ve kurumsal özgürlüğüne saygı göstermelidir. Bu yükümlülük, eğitim kurumlarının içeriğini ve yöntemlerini belirleme özgürlüğünü de kapsar⁷⁰. Akademik özgürlük, bilimsel ilerleme ve eleştirel düşüncenin gelişimi için vazgeçilmez bir unsurdur. Devlet, eğitim kurumlarının bu özgürlüğünü korumakla yükümlüdür.

Aynı zamanda, ebeveynlerin çocuklarının eğitime ilişkin tercihlerine saygı gösterilmelidir. Bu saygı, ebeveynlerin çocuklarının dini ve ahlaki eğitimi kendi

⁶⁷ UN General Assembly. "International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights." 1966, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> (04.06.2024)

⁶⁸ World Bank. "Higher Education in Developing Countries: Peril and Promise." 2000, <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/345111467989458740/higher-education-in-developing-countries-peril-and-promise> (04.06.2024)

⁶⁹ Nowak, M. "The Right to Education." in *Economic, Social and Cultural Rights: A Textbook*, 2001, p.273-288.

⁷⁰ European University Association. "University Autonomy in Europe II: The Scorecard." 2011, <https://www.eua.eu/publications/reports/university-autonomy-in-europe-ii-the-scorecard.html> (05.06.2024)

inançlarına uygun şekilde sağlama hakkını da içerir⁷¹. Ancak bu hak, çocuğun üstün yararı ve eğitim hakkı ile dengeli bir şekilde uygulanmalıdır.

Eğitim hakkının kullanılmasında herhangi bir ayrımcılık yapılmaması da devletin önemli bir negatif yükümlülüğüdür. Bu yükümlülük, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statülere dayalı ayrımcılığı yasaklar⁷². Ayrımcılık yasağı, eğitim hakkının herkes için eşit şekilde kullanılabilmesini sağlar ve toplumsal eşitliğin temelini oluşturur.

Devlet ayrıca, uluslararası anlaşmalar veya diğer yükümlülükler yoluyla eğitim hakkını kısıtlayıcı taahhütlerde bulunmamalı ve eğitim hakkının kullanılmasını zorlaştıran veya engelleyen yasal düzenlemeler yapmamalıdır⁷³. Bu, eğitim hakkının ilerici bir şekilde geliştirilmesi ilkesinin bir gereğidir.

Son olarak, devlet mevcut eğitim kurumlarını keyfi bir şekilde kapatmamalı veya başka amaçlar için kullanmamalıdır. Bu ilke, eğitim hakkının geriye götürülmemesi prensibinin bir gereğidir⁷⁴. Devlet, mevcut eğitim olanaklarını korumakla yükümlüdür ve bu olanakları ancak daha iyi eğitim imkanları sağlamak amacıyla değiştirebilir.

Devletin pozitif ve negatif yükümlülükleri arasındaki ilişki, eğitim hakkının etkin bir şekilde korunması ve gerçekleştirilmesi için kritik öneme sahiptir. Bu iki yükümlülük türü birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Pozitif yükümlülükler, eğitim hakkının tam anlamıyla gerçekleştirilmesi için gerekli adımları atma sorumluluğunu ifade ederken, negatif yükümlülükler bu hakkın kullanılmasını engelleyecek müdahalelerden kaçınma sorumluluğunu ifade eder.

⁷¹ UN Human Rights Committee. “General Comment No. 22: The Right to Freedom of Thought, Conscience and Religion.” 1993,

<https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/general%20comment%2022.pdf> (03.06.2024)

⁷² UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination. “General Recommendation No. 30 on Discrimination Against Non-Citizens.” 2002, <https://legal.un.org/avl/ha/cerd/cerd.html> (03.06.2024)

⁷³ Coomans, F. “Content and Scope of the Right to Education as a Human Right.” Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, 2004, <https://cris.maastrichtuniversity.nl/en/publications/content-and-scope-of-the-right-to-education-as-a-human-right-and-> (08.06.2024)

⁷⁴ Committee on Economic, Social and Cultural Rights. “General Comment No. 3: The Nature of States Parties' Obligations.” 1990, <https://www.refworld.org/legal/general/cescr/1990/en/5613> (08.06.2024)

Bu bağlamda, devletler bir yandan eğitim hakkının gerçekleştirilmesi için gerekli kaynakları ayırmalı ve politikaları uygulamalı, diğer yandan da bu hakkın kullanılmasını engelleyecek müdahalelerden kaçınmalıdır. Bu dengeli yaklaşım, eğitim hakkının tam anlamıyla korunması ve gerçekleştirilmesi için esastır.

Sonuç olarak, eğitim hakkı kapsamında devletin yükümlülükleri, eğitim sisteminin her yönünü kapsayan geniş bir alana yayılmaktadır. Eğitim hakkının tam anlamıyla gerçekleştirilmesi, toplumsal ilerlemenin, ekonomik kalkınmanın ve demokratik katılımın temelini oluşturur.

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI SÖZLEŞMELERDE ÇOCUKLARIN EĞİTİM HAKKI

I. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER BELGELERİNDE EĞİTİM HAKKI

A. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, II. Dünya Savaşı'nın ardından insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için atılan en önemli adımlardan biridir⁷⁵. 10 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen bu belge, uluslararası insan hakları hukukunun temel taşı olarak kabul edilmektedir⁷⁶.

İHEB'in 26. maddesi, eğitim hakkını şu şekilde düzenlemektedir:

- 1. Herkes eğitim hakkına sahiptir. Eğitim, en azından ilk ve temel eğitim aşamasında parasızdır. İlköğretim zorunludur. Teknik ve mesleki eğitim herkese açıktır. Yüksek öğretim, yeteneklerine göre herkese tam bir eşitlikle açık olmalıdır.*
- 2. Eğitim insan kişiliğini tam geliştirmeye ve insan haklarıyla temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmeye yönelik olmalıdır. Eğitim, bütün uluslar, ırklar ve dinsel topluluklar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu özendirir ve Birleşmiş Milletlerin barışı koruma yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir.*
- 3. Çocuklara verilecek eğitimin türünü seçmek, öncelikle ana ve babanın hakkıdır.*⁷⁷

Bu madde, eğitim hakkının kapsamını ve niteliklerini detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Eğitim hakkı bu maddede üç temel boyutta ele alınmaktadır: eğitimin erişilebilirliği, eğitimin amacı ve ebeveynlerin eğitim tercihi hakkı⁷⁸. Bu yaklaşım, eğitim hakkının çok boyutlu yapısını vurgulamakta ve devletlerin bu hakkı sağlama yükümlülüğünün kapsamını genişletmektedir.

İHEB'in eğitim hakkına ilişkin hükümleri, daha sonraki uluslararası insan hakları belgelerini de etkilemiştir. Örneğin, 1966 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 13. ve 14. maddeleri, İHEB'in 26. maddesini temel

⁷⁵ Gemalmaz, M. S, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2010, s. 315

⁷⁶ Savaş Koçyiğit, *Uluslararası Belgeler ve Türk Hukukunda Eğitim Hakkı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014 s.19-21.

⁷⁷ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf> (07.06.2024)

⁷⁸ Gemalmaz, M. S, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri*, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2005, s. 28-29

olarak eğitim hakkını daha detaylı bir şekilde düzenlemiştir⁷⁹. Bu gelişme, eğitim hakkının uluslararası hukuktaki yerini pekiştirmiş ve devletlerin yükümlülüklerini daha açık hale getirmiştir.

İHEB'in hukuki niteliği konusunda tartışmalar mevcuttur. Beyanname, BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmiş bir karar niteliğinde olduğundan, teknik olarak bağlayıcı bir uluslararası anlaşma değildir. Ancak zaman içinde İHEB'in uluslararası örf ve adet hukukunun bir parçası haline geldiği ve bu nedenle devletler için bağlayıcı nitelik kazandığı görüşü yaygınlık kazanmıştır⁸⁰.

İHEB'in eğitim hakkına ilişkin hükümlerinin uygulanmasında halen ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, eğitime erişim, eğitimin kalitesi ve eşitlik konularında önemli eksiklikler bulunmaktadır⁸¹. Ayrıca, eğitim hakkının sosyo-ekonomik bir hak olarak algılanması, bu hakkın yargı yoluyla talep edilebilirliği konusunda tartışmalara yol açmaktadır. Bu tartışmaların Türkiye'de de yaşandığı ve eğitim hakkının etkin bir şekilde korunması için yargı organlarının daha aktif bir rol üstlenmesi gerektiği savunulmaktadır⁸².

İHEB'in eğitim hakkına ilişkin hükümleri, bu hakkın uluslararası düzeyde tanınması ve korunması açısından temel bir referans noktası oluşturmaktadır.

B. Birleşmiş Milletler Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi

Birleşmiş Milletler Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından uluslararası hukukta önemli bir dönüm noktasıdır. 16 Aralık 1966 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen ve 3 Ocak 1976 tarihinde yürürlüğe giren bu sözleşme, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların uluslararası düzeyde korunmasını amaçlamaktadır⁸³.

⁷⁹ Gülmez, M, İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi, Ankara, TODAİE Yayınları, 2001, s. 123

⁸⁰ Gülmez, M, **İnsan Hakları ve Avrupa Birliği Hukukunda Ayrımcılığın Kaldırılması ve Türkiye**, Ankara: Belediye - İş Yayınları, 2009, s. 76.

⁸¹ Kaya, Y. K, **İnsan Yetiştirme Düzenimiz: Politika, Eğitim, Kalkınma**, Ankara: Pegem Akademi, 2015, s. 87

⁸² Kaboğlu, İ. Ö, **Özgürlükler Hukuku**, Ankara, İmge Kitabevi, 2002, s. 463-464

⁸³ Craven, M. C. R, **The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: A Perspective on its Development**, Oxford: Clarendon Press, 1955, s. 6-8

ICESCR'nin 13. ve 14. maddeleri, eğitim hakkını detaylı bir şekilde ele almaktadır. 13. madde, eğitim hakkının kapsamını ve niteliklerini şu şekilde düzenlemektedir:

*1. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, herkesin eğitim görme hakkına sahip olduğunu kabul ederler. Taraf Devletler, eğitimin insan kişiliğinin ve onurunun tam olarak gelişmesine ve insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmesine yönelik olarak verilmesi konusunda birleşirler. Taraf Devletler, ayrıca, eğitimin, herkesin özgür bir topluma etkin bir şekilde katılmasını sağlayacağı, tüm uluslar ve tüm ırksal, etnik ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu geliştireceği ve Birleşmiş Milletler'in barışın korunmasına yönelik faaliyetlerini güçlendireceği hususlarında mutabıktırlar.*⁸⁴

Bu madde, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 26. maddesinde belirtilen eğitim hakkını daha da genişleterek, eğitimin amacını ve niteliklerini daha detaylı bir şekilde tanımlamaktadır. Özellikle, eğitimin insan onurunu geliştirmeye ve insan haklarına saygıyı güçlendirmeye yönelik olması gerektiği vurgusu önemlidir⁸⁵.

13. maddenin devamında, eğitim hakkının gerçekleştirilmesi için alınması gereken tedbirler sıralanmaktadır:

2. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, bu hakkın tam olarak gerçekleştirilmesi amacı ile aşağıdaki hususları kabul ederler:

- a) İlköğretim herkes için zorunlu ve parasız olacaktır;*
- b) Teknik ve mesleki eğitim de dahil olmak üzere, orta öğretimin çeşitli biçimlerinin, her türlü uygun yöntemle ve özellikle parasız eğitimin tedricen yaygınlaştırılması yoluyla herkes için açık ve ulaşılabilir olması sağlanacaktır;*
- c) Yüksek öğretimin, özellikle parasız eğitimin tedricen geliştirilmesi yoluyla, kişisel yetenek temelinde herkese eşit derecede açık olması sağlanacaktır;*
- d) İlköğretim görmemiş ya da ilköğretimi tamamlamamış olanlar için temel eğitim elden geldiğince teşvik edilecek veya yoğunlaştırılacaktır;*
- e) Her düzeyde okullar sisteminin geliştirilmesi aktif bir şekilde sağlanacak, yeterli bir burs sistemi yerleştirilecek ve öğretim personelinin maddi koşulları sürekli olarak iyileştirilecektir.*⁸⁶

Bu hükümler, devletlere eğitim hakkının gerçekleştirilmesi için somut yükümlülükler getirmektedir. Özellikle, ilköğretimin zorunlu ve parasız olması, orta ve yükseköğretimin tedricen parasız hale getirilmesi ve eğitimin her kademesinde fırsat eşitliğinin sağlanması vurgulanmaktadır⁸⁷

⁸⁴Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, <https://www.ihd.org.tr/ekonomik-sosyal-ve-ktel-haklar-uluslararasi-sleesi/> (11.06.2024)

⁸⁵ Beiter, K. D, **The Protection of the Right to Education by International Law**. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2006, s. 86-89

⁸⁶ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, <https://www.ihd.org.tr/ekonomik-sosyal-ve-ktel-haklar-uluslararasi-sleesi/> (11.06.2024)

⁸⁷ Coomans, F, **Justiciability of the Right to Education**. Erasmus Law Review, 2009, 2(4), 427-443, s. 430-432

14. madde ise, zorunlu ve ücretsiz ilköğretimin sağlanması konusunda henüz gerekli düzenlemeleri yapamamış olan taraf devletlere, bu hakkın aşamalı olarak gerçekleştirilmesi için makul bir süre içinde ayrıntılı bir eylem planı hazırlama ve uygulama yükümlülüğü getirmektedir⁸⁸.

ICESCR'nin uygulanmasını denetlemek üzere kurulan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, eğitim hakkının içeriğini ve devletlerin yükümlülüklerini daha da netleştiren genel yorumlar yayımlamıştır. Özellikle, 13 No'lu Genel Yorum, eğitim hakkının dört temel unsurunu (mevcudiyet, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik ve uyarlanabilirlik) tanımlamakta ve devletlerin bu unsurları sağlama yükümlülüğünü vurgulamaktadır⁸⁹.

11 No'lu Genel Yorum ise, ilköğretim planlarına ilişkindir. Bu yorum, ICESCR'nin 14. maddesinde belirtilen, zorunlu ve ücretsiz ilköğretimin sağlanması için ayrıntılı bir eylem planı hazırlama ve uygulama yükümlülüğünü açıklamaktadır. Yorum, bu planların nasıl hazırlanması ve uygulanması gerektiğine dair ayrıntılı rehberlik sunmaktadır⁹⁰.

20 No'lu Genel Yorum, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarda ayrımcılık yasağını ele almaktadır. Bu yorum, eğitim hakkı da dahil olmak üzere tüm ekonomik, sosyal ve kültürel hakların ayrımcılık yapılmaksızın herkes için sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Yorum, doğrudan ve dolaylı ayrımcılık biçimlerini tanımlamakta ve devletlerin bu tür ayrımcılıkları önleme yükümlülüklerini açıklamaktadır⁹¹.

Bu Genel Yorumlar, ICESCR'nin eğitim hakkına ilişkin hükümlerinin yorumlanması ve uygulanması açısından çok önemlidir. Devletlere, eğitim hakkının gerçekleştirilmesi için atmaları gereken adımlar konusunda yol göstermektedir.

⁸⁸ Ssenyonjo, M, **Economic, Social and Cultural Rights in International Law**, Oxford: Hart Publishing, 2009, s. 358-360

⁸⁹ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 13: The Right to Education (Art. 13 of the Covenant). E/C.12/1999/10 <https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/d-general-comment-no-13-right-education-article-13-1999> (12.06.2024)

⁹⁰ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. (1999). General Comment No. 11: Plans of Action for Primary Education (Art. 14 of the Covenant). E/C.12/1999/4 <https://www.refworld.org/legal/general/cescr/1999/en/8359> (12.06.2024)

⁹¹ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. (2009). General Comment No. 20: Non-discrimination in economic, social and cultural rights (art. 2, para. 2, of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights). E/C.12/GC/20 <https://digitallibrary.un.org/record/659980?v=pdf> (13.06.2024)

ICESCR'nin uygulanmasında karşılaşılan en önemli zorluklardan biri, sözleşmenin 2. maddesinde belirtilen “kaynakların elverdiği ölçüde” ve “tedricen” gerçekleştirme ilkesidir. Bu ilke, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından eğitim hakkının tam olarak gerçekleştirilmesinde bazı zorluklara yol açabilmektedir. Ancak, Komite'nin yorumlarına göre, devletler en azından eğitim hakkının çekirdek unsurlarını derhal sağlamakla yükümlüdür⁹².

Sonuç olarak, ICESCR ve ona bağlı olarak geliştirilen Genel Yorumlar, eğitim hakkının uluslararası düzeyde korunması ve geliştirilmesi açısından çok önemli hukuki araçlardır.

C. Birleşmiş Milletler Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi

Birleşmiş Milletler Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, 16 Aralık 1966 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilmiş ve 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşme, medeni ve siyasi hakların korunmasını amaçlamaktadır⁹³.

ICCPR, eğitim hakkını doğrudan düzenleyen bir madde içermemektedir. Ancak, sözleşmenin çeşitli maddeleri eğitim hakkıyla yakından ilişkilidir ve bu hakkın korunmasına dolaylı olarak katkıda bulunmaktadır⁹⁴. Bu bağlamda, özellikle aşağıdaki maddeler önem taşımaktadır:

1. Madde 18 (Din ve vicdan özgürlüğü): Bu maddenin 4. paragrafı, “Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, ana-babaların ve, uygulanabilir olan durumlarda, yasalarca saptanmış vasilerin, çocuklarına kendi inançlarına uygun bir dinsel ve ahlaki eğitim verme özgürlüklerine saygı göstermeyi taahhüt ederler” şeklindedir⁹⁵. Bu hüküm, ebeveynlerin çocuklarının eğitimi üzerindeki haklarını korumaktadır.

⁹² Chapman, A., & Russell, S, **Core Obligations: Building a Framework for Economic, Social and Cultural Rights**, Antwerp: Intersentia, s. 5-7.

⁹³ Gözübüyük, Ş & Gölcüklü, F, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2018, s. 45-47.

⁹⁴ Nowak, M, U.N. **Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary**, Kehl: N.P. Engel, s. 405-407.

⁹⁵ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi

2. Madde 19 (İfade özgürlüğü): Bu madde, bilgi ve düşünceleri arama, alma ve yayma özgürlüğünü güvence altına almaktadır. Bu özgürlük, eğitim hakkının önemli bir bileşeni olan bilgiye erişim hakkıyla doğrudan ilişkilidir⁹⁶.

3. Madde 24 (Çocuk hakları): Bu madde, her çocuğun ırk, renk, cinsiyet, dil, din, ulusal veya toplumsal köken, mülkiyet veya doğum bakımından hiçbir ayırım gözetilmeksizin, reşit olmayan kişi statüsünün gerektirdiği koruma tedbirlerinin ailesi, toplumu ve devleti tarafından alınması hakkına sahip olduğunu belirtmektedir⁹⁷. Bu koruma, çocukların eğitim hakkını da kapsamaktadır.

4. Madde 27 (Azınlık hakları): Bu madde, etnik, dinsel veya dilsel azınlıklara mensup kişilerin kendi kültürlerini yaşama, kendi dinlerinin gereğini yerine getirme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma haklarının engellenmeyeceğini belirtmektedir⁹⁸. Bu hüküm, azınlık gruplarının eğitim haklarının korunması açısından önemlidir.

ICCPR'nin eğitim hakkına yaklaşımı, Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nden farklıdır. ICESCR, eğitim hakkını doğrudan ve ayrıntılı bir şekilde düzenlerken, ICCPR bu hakka dolaylı olarak değinmektedir⁹⁹. Bu farklılık, iki sözleşmenin odaklandığı hak kategorilerinden kaynaklanmaktadır. ICCPR medeni ve siyasi haklara, ICESCR ise ekonomik, sosyal ve kültürel haklara odaklanmaktadır.

ICCPR'nin denetim mekanizması, İnsan Hakları Komitesi tarafından yürütülmektedir. Komite, sözleşmenin uygulanmasını izlemek, taraf devletlerin raporlarını incelemek ve sözleşme hükümlerini yorumlamakla görevlidir¹⁰⁰. Komite'nin eğitim hakkına ilişkin doğrudan bir Genel Yorumu bulunmamakla birlikte, yukarıda belirtilen maddelerle ilgili yorumlarında eğitim hakkına da değinilmektedir.

⁹⁶ Gemalmaz, M. S, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2010, s. 330-332

⁹⁷ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, <https://www.ihd.org.tr/sasve-medenhaklar-uluslararasi-slees/> (13.06.2024)

⁹⁸ Çavuşoğlu, N, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, İstanbul, Su Yayınları, 2001, s. 78-80.

⁹⁹ Uyar, L, **Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları Yorumları**, İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981-2006, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 25-27

¹⁰⁰ Tezcan, D., Erdem, M. R., Sancakdar, O., & Önok, R. M, **İnsan Hakları El Kitabı**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2019, s. 70-72.

Örneğin, 22 No'lu Genel Yorum (Madde 18 ile ilgili), ebeveynlerin çocuklarının dini ve ahlaki eğitimi konusundaki haklarını ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır¹⁰¹. 34 No'lu Genel Yorum (Madde 19 ile ilgili) ise, ifade özgürlüğünün eğitim hakkıyla olan ilişkisine değinmektedir¹⁰².

ICCPR'nin İhtiyari Protokolü, bireylerin İnsan Hakları Komitesi'ne başvuru yapmasına olanak tanımaktadır. Bu mekanizma, eğitim hakkının dolaylı olarak korunması için de kullanılabilmektedir¹⁰³. Örneğin, azınlık haklarının ihlali iddiasıyla yapılan bir başvuru, eğitim hakkının korunmasıyla da ilgili olabilir.

ICCPR ve ICESCR'nin eğitim hakkına yaklaşımları arasındaki fark, insan haklarının bölünmezliği ve birbirine bağımlılığı ilkesi ışığında değerlendirilmelidir¹⁰⁴. Her iki sözleşme de, eğitim hakkının farklı yönlerini koruyarak bu hakkın tam anlamıyla gerçekleştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Sonuç olarak, ICCPR eğitim hakkını doğrudan düzenlemese de, bu hakkın korunmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Sözleşmenin çeşitli maddeleri, eğitim hakkının farklı boyutlarını dolaylı olarak güvence altına almaktadır. ICCPR'nin denetim mekanizması, bu hakkın korunmasında tamamlayıcı bir rol oynamaktadır. Ancak, eğitim hakkının tam anlamıyla korunması için ICCPR ve ICESCR'nin bir arada değerlendirilmesi ve uygulanması gerekmektedir.

D. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, 20 Kasım 1989 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilmiş ve 2 Eylül 1990 tarihinde yürürlüğe girmiştir. ÇHS, çocuk haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından uluslararası hukukta bir dönüm noktası niteliğindedir. Sözleşme, çocukların özgün

¹⁰¹ UN Human Rights Committee, CCPR General Comment No. 22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion). CCPR/C/21/Rev.1/Add.4, <https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1993/en/13375> (14.06.2024)

¹⁰² UN Human Rights Committee, General Comment No. 34: Article 19: Freedoms of opinion and expression. CCPR/C/GC/34, <https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf> (14.06.2024)

¹⁰³ Korkut, L, **Ayrımcılık Karşıtı Hukuk**. Ankara: İnsan Hakları Gündemi Derneği, 2012, s. 55-57.

¹⁰⁴ Alston, P., & Quinn, G, The Nature and Scope of States Parties' Obligations under the International Covenant on Economic, **Social and Cultural Rights**. **Human Rights Quarterly**, 9(2), 156-229, 1987, s. 160-162

ihtiyaçlarını ve haklarını kapsamlı bir şekilde ele alan ilk bağlayıcı uluslararası belge olma özelliğini taşımaktadır¹⁰⁵.

ÇHS'nin eğitim hakkına ilişkin temel düzenlemeleri 28. ve 29. maddelerde yer almaktadır. Bu maddeler, eğitim hakkının kapsamını ve niteliğini çocuk odaklı bir yaklaşımla ele almaktadır. 28. madde, eğitim hakkının temel unsurlarını düzenlerken, 29. madde eğitimin amaçlarını belirlemektedir¹⁰⁶.

28. madde, ilköğretimin zorunlu ve parasız olması ilkesini vurgulamakta ve bu ilkenin uygulanması için “gerekli önlemleri alma” yükümlülüğünü getirmektedir. Bu yaklaşım, Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nden daha proaktif bir tutum sergilemektedir. Ayrıca, ortaöğretimin “her çocuğa açık” olması gerektiği belirtilerek, çocukların özel ihtiyaçlarına vurgu yapılmaktadır. Yükseköğretimin “yetenekleri doğrultusunda herkese açık” olması ilkesi ise ICESCR ile paralellik göstermektedir¹⁰⁷.

ÇHS'nin eğitim hakkına yaklaşımındaki en önemli farklılıklardan biri, eğitimde disiplin uygulamalarına ilişkin düzenlemedir. Sözleşme, disiplin uygulamalarının “çocuğun insan olarak taşıdığı saygınlıkla bağdaşır biçimde” olması gerektiğini vurgulayarak, çocuk odaklı bir yaklaşım sergilemektedir. Bu düzenleme, çocukların eğitim sürecinde maruz kalabilecekleri kötü muamelelere karşı bir koruma mekanizması oluşturmaktadır¹⁰⁸.

29. madde, ÇHS'nin özgün katkılarından biri olarak değerlendirilmektedir. Bu madde, eğitimin amaçlarını çocuğun bütüncül gelişimi perspektifinden ele almaktadır. Çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin mümkün olduğunca geliştirilmesi vurgulanmaktadır. Ayrıca, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygının geliştirilmesi, çocuğun kültürel kimliğine, diline ve değerlerine saygının teşvik edilmesi gibi hususlar da bu maddede yer almaktadır¹⁰⁹.

¹⁰⁵ Akyüz, E, **Çocuk Hukuku: Çocukların Hakları ve Korunması**, Ankara, Pegem Akademi, 2012, s. 35-37

¹⁰⁶ Hodgkin, R., & Newell, P, **Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child**, New York, UNICEF, 2007, s. 407-409

¹⁰⁷ Doek, J. E, What Does the Children's Convention Require? **Emory International Law Review**, 20, 199-208, 2006, s. 203

¹⁰⁸ Detrick, S, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, The Hague, Martinus Nijhoff Publishers, 1999, s. 472-474

¹⁰⁹ Şirin, M. R, **Çocuk Hakları ve Çocuk Edebiyatı**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2019, s. 89-91

ÇHS'nin eğitim hakkına yaklaşımı, önceki uluslararası belgelerden birkaç önemli noktada ayrılmaktadır. Öncelikle, sözleşme çocuk odaklı bir yaklaşım benimsemektedir. Eğitim hakkı, çocuğun özgün ihtiyaçları ve gelişimi perspektifinden ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ve ICESCR'nin daha genel yaklaşımından farklılaşmaktadır¹¹⁰.

ÇHS'nin bir diğer önemli katkısı, katılım hakkına verdiği önemdir. Sözleşmenin 12. maddesi, çocuğun görüşlerini ifade etme ve bu görüşlerin dikkate alınması hakkını düzenlemektedir. Bu hak, eğitim hakkıyla birlikte değerlendirildiğinde, çocukların eğitim süreçlerine aktif katılımını öngörmektedir. Bu yaklaşım, eğitim hakkının uygulanmasında çocukların özneler olarak kabul edilmesini sağlamaktadır¹¹¹.

Sözleşmenin 2. maddesinde düzenlenen ayrımcılık yasağı, eğitim hakkının uygulanmasında özel bir önem taşımaktadır. Bu madde, sözleşmedeki hakların uygulanmasında hiçbir ayırım gözetilmemesini öngörmektedir. Bu düzenleme, dezavantajlı gruplara mensup çocukların eğitim hakkının korunmasını güçlendirmektedir¹¹².

ÇHS'nin getirdiği bir diğer önemli ilke, çocuğun yüksek yararıdır. Sözleşmenin 3. maddesi, çocuğu ilgilendiren tüm işlemlerde çocuğun yüksek yararının gözetilmesi ilkesini getirmektedir. Bu ilke, eğitim hakkının yorumlanması ve uygulanmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Eğitim politikalarının ve uygulamalarının çocuğun yüksek yararı gözetilerek şekillendirilmesi gerekmektedir¹¹³.

ÇHS'nin denetim mekanizması, Çocuk Hakları Komitesi tarafından yürütülmektedir. Komite'nin çalışmaları, eğitim hakkının yorumlanması ve uygulanması açısından önemli katkılar sağlamaktadır. Komite'nin yayımladığı Genel Yorumlar, sözleşme hükümlerinin kapsamlı bir şekilde yorumlanmasına olanak tanımaktadır. Özellikle, 1 No'lu Genel Yorum eğitimin amaçlarını ayrıntılı olarak ele almakta ve eğitimin çocuk merkezli, çocuk dostu ve güçlendirici olması gerektiğini

¹¹⁰ Freeman, M, Article 3: The Best Interests of the Child, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2007, s. 44-46

¹¹¹ Lansdown, G, Every Child's Right to be Heard: A Resource Guide on the UN Committee on the Rights of the Child General Comment No. 12. London: Save the Children UK, 2011, s. 23-25

¹¹² Besson, S, **The Principle of Non-Discrimination in the Convention on the Rights of the Child**, The International Journal of Children's Rights, 13(4), s.433-461

¹¹³ Alston, P, **The Best Interests Principle: Towards a Reconciliation of Culture and Human Rights**, International Journal of Law and the Family, 8(1), 1-25, s. 12.

vurgulamaktadır¹¹⁴. Bu Genel Yorum, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 29(1) maddesinde belirtilen eğitimin amaçlarını detaylı bir şekilde ele almakta ve şu konulara vurgu yapmaktadır:

- a) Çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin ve zihinsel ve fiziksel yeteneklerinin mümkün olan en üst düzeyde geliştirilmesi
- b) İnsan haklarına ve temel özgürlüklere saygının geliştirilmesi
- c) Çocuğun kültürel kimliğine, diline ve değerlerine saygının geliştirilmesi
- d) Çocuğun özgür bir toplumda sorumlu bir yaşam için hazırlanması

Bu Genel Yorum, eğitim hakkının sadece eğitime erişim değil, aynı zamanda eğitimin niteliği ve içeriği açısından da ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Komite'nin ülke raporlarını inceleme süreci, eğitim hakkının pratikteki uygulamasının izlenmesi açısından önemlidir. Bu süreç, taraf devletlerin eğitim hakkının uygulanmasındaki sorunları ve iyi uygulamaları tespit etmelerine yardımcı olmaktadır. Ayrıca, ÇHS'nin 3. İhtiyari Protokolü ile getirilen bireysel şikayet mekanizması, eğitim hakkı ihlallerinin doğrudan Komite'ye taşınmasına olanak sağlamaktadır¹¹⁵.

ÇHS'nin eğitim hakkına yaklaşımındaki bir diğer önemli unsur, sözleşmenin 12. maddesinde düzenlenen çocuğun katılım hakkıdır. Bu madde, çocuğun kendini ilgilendiren her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme hakkını tanımaktadır. Eğitim hakkı bağlamında değerlendirildiğinde, bu hüküm çocukların eğitim süreçlerine aktif katılımını öngörmektedir. Bu yaklaşım, eğitim politikalarının ve uygulamalarının şekillendirilmesinde çocukların sesinin duyulmasını sağlamaktadır¹¹⁶.

ÇHS'nin getirdiği yeniliklerden biri de, çocuğun yüksek yararı ilkesidir. Sözleşmenin 3. maddesinde düzenlenen bu ilke, çocuklarla ilgili tüm faaliyetlerde çocuğun yüksek yararının temel düşünce olması gerektiğini vurgulamaktadır. Eğitim

¹¹⁴ UN Committee on the Rights of the Child. (2001). General Comment No. 1: The Aims of Education. CRC/GC/2001/1, <https://www.refworld.org/legal/general/crc/2001/en/39221> (15.06.2024)

¹¹⁵ Kilkelly, U, Using the Convention on the Rights of the Child in Law and Policy: Two Ways to Improve Compliance. In A. Invernizzi & J. Williams (Eds.), The Human Rights of Children: From Visions to Implementation (pp. 179-198). Farnham: Ashgate, s. 185

¹¹⁶ Lansdown, G, Every Child's Right to be Heard: A Resource Guide on the UN Committee on the Rights of the Child General Comment No. 12. London: Save the Children UK, s. 23-25

hakkı açısından bu ilke, eğitim sisteminin ve politikalarının çocuğun yüksek yararını gözeterek şekilde düzenlenmesi gerektiğini ima etmektedir¹¹⁷.

ÇHS'nin denetim mekanizmasına önemli bir katkı, 2014 yılında yürürlüğe giren 3. İhtiyari Protokol ile getirilen bireysel başvuru usulüdür. Tijen Dünder Sezer'in değerlendirmesine göre, bu usul çocuk haklarının korunmasında yeni bir dönem başlatmıştır. Bireysel başvuru usulü, çocukların haklarını aramada aktif rol almalarını sağlayarak, onları hak öznesi konumuna getirmektedir¹¹⁸.

Sezer'e göre, bireysel başvuru mekanizması sayesinde, eğitim hakkına ilişkin ulusal düzeyde çözülemeyen sorunlar, uluslararası bir platforma taşınabilmektedir. Bu durum, özellikle dezavantajlı gruplara mensup çocukların eğitim hakkının korunması açısından önem taşımaktadır. Ancak, çocukların bu mekanizmayı etkin bir şekilde kullanabilmeleri için gerekli bilgi ve desteğe erişimlerinin sağlanması gerekmektedir¹¹⁹.

Bireysel başvuru usulünün eğitim hakkı ihlallerinin tespit edilmesi ve giderilmesi açısından potansiyel bir güç oluşturduğu söylenebilir. Örneğin, ayrımcılık nedeniyle eğitim hakkından mahrum bırakılan bir çocuk, bu mekanizma aracılığıyla hakkını arayabilecektir. Bu durum, ÇHS'nin 2. maddesinde düzenlenen ayrımcılık yasağının pratikte uygulanmasına katkı sağlayabilir¹²⁰.

Sonuç olarak, ÇHS eğitim hakkını çocuğun özgün ihtiyaçları ve gelişimi perspektifinden ele alan, kapsamlı ve yenilikçi bir yaklaşım sunmaktadır. Sözleşme, eğitim hakkını diğer çocuk haklarıyla bütünleşik bir şekilde ele alarak, bu hakkın çok boyutlu doğasını vurgulamaktadır. ÇHS'nin denetim mekanizması, özellikle bireysel başvuru usulü ile birlikte, eğitim hakkının korunması ve geliştirilmesi açısından önemli fırsatlar sunmaktadır.

¹¹⁷ Freeman, M, **Article 3: The Best Interests of the Child**, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2007, s. 44-46

¹¹⁸ Tijen,Dünder Sezer, “Çocuk Hakları Komitesine Bireysel Başvuru Usulü Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Cilt:35, Sayı:164,2023,s.2.

¹¹⁹ Sezer, s. 3

¹²⁰ Sezer, s. 4

E. Birleşmiş Milletler Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme

Birleşmiş Milletler Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme, eğitim alanında ayrımcılıkla mücadele etmek ve eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak amacıyla 1960 yılında UNESCO Genel Konferansı'nda kabul edilmiştir¹²¹. Bu sözleşme, İkinci Dünya Savaşı sonrası insan hakları alanında yaşanan gelişmelerin bir parçası olarak ortaya çıkmış ve eğitim hakkının korunması ve geliştirilmesi açısından uluslararası insan hakları hukukunda önemli bir dönüm noktası olmuştur.

CADE'nin temel amacı, eğitim alanında her türlü ayrımcılığı ortadan kaldırmak ve tüm bireylere eşit eğitim fırsatları sağlamaktır. Sözleşme, eğitimde ayrımcılığı geniş bir çerçevede tanımlamakta ve taraf devletlere bu konuda kapsamlı yükümlülükler getirmektedir. Sözleşmenin 1. maddesi, eğitimde ayrımcılığı şu şekilde tanımlar: “Bu Sözleşme'nin amaçları bakımından, 'ayrımcılık' terimi; ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, ekonomik koşul ya da doğum temeline dayanan, eğitimde muamele eşitliğini ortadan kaldırma veya bozma amacını taşıyan veya bu sonucu doğuran her türlü ayırım, dışlama, sınırlama veya tercihi ifade eder.”¹²².

CADE, eğitimde ayrımcılığın önlenmesi ve fırsat eşitliğinin sağlanması için bir dizi temel ilke ve hüküm içermektedir. Sözleşmenin 3. maddesi, taraf devletlerin ayrımcılığı ortadan kaldırmak ve eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak için almaları gereken önlemleri sıralar. Bu önlemler arasında ayrımcı yasal düzenlemelerin kaldırılması, eğitime erişimde ayrımcılık yapılmaması, kamu kurumlarında eğitim alanında ayrımcılığın yasaklanması, yabancı uyruklu kişilere vatandaşlarla aynı eğitim olanaklarının sağlanması ve azınlıkların kendi eğitim kurumlarını kurma ve yönetme hakkının tanınması yer almaktadır¹²³.

CADE, eğitim hakkını ele alan diğer uluslararası belgelerle karşılaştırıldığında bazı özgün yönleri sahiptir. Örneğin, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme gibi belgelere

¹²¹ UNESCO, Convention against Discrimination in Education. http://portal.unesco.org/en/ev.php-L_ID=12949&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

¹²² UNESCO, Convention against Discrimination in Education, <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-against-discrimination-education> (18.06.2024)

¹²³ UNESCO, Convention against Discrimination in Education, Articles 3-5, <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-against-discrimination-education> (18.06.2024)

kıyasla eğitimde ayrımcılığı daha detaylı ve geniş bir şekilde tanımlamaktadır¹²⁴. Ayrıca, CADE'nin 5. maddesi, azınlıkların eğitim haklarının korunması için özel önlemler alınmasını öngörmektedir .

Sözleşmenin uygulanmasının denetimi, UNESCO bünyesinde oluşturulan Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme Komitesi tarafından yürütülmektedir. Bu komite, taraf devletlerin sunduğu periyodik raporları incelemekte ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Ancak, bu denetim mekanizması, İnsan Hakları Komitesi veya Çocuk Hakları Komitesi gibi diğer BM sözleşme organlarına kıyasla daha az güçlü olarak değerlendirilmektedir¹²⁵ .

CADE'nin uygulanmasında karşılaşılan bazı zorluklar ve sözleşmeye yönelik eleştiriler bulunmaktadır. Bunlar arasında denetim mekanizmasının zayıflığı, taraf devletler arasındaki uygulama farklılıkları, sözleşmenin güncel sorunlara yanıt vermede yetersiz kalması ve spesifik yaptırımların eksikliği sayılabilir¹²⁶.

Sonuç olarak, Birleşmiş Milletler Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme, eğitim hakkının korunması ve geliştirilmesi açısından önemli bir uluslararası hukuki belgedir. Ancak, sözleşmenin denetim mekanizmasının güçlendirilmesi ve güncel eğitim sorunlarına daha iyi yanıt verebilecek şekilde güncellenmesi gerektiği açıktır.

F. Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi

Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, kadın haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından uluslararası insan hakları hukukunda önemli bir dönüm noktasıdır. 1979 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen ve 1981 yılında yürürlüğe giren bu sözleşme,

¹²⁴ United Nations, Universal Declaration of Human Rights; United Nations, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, https://www.ohchr.org/en/ohchr_homepage?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjw4a2BhD6ARIsALgH7Dp4rNLmLfN2KkifjydAzB0pGaeOewBDxbTac19dXC-tXFREbtPNn8kaAjtrEALw_wcB (15.06.2024)

¹²⁵ Hodgson, D, The international human right to education and education concerning human rights, International Journal of Children's Rights, 4,p. 237-262

¹²⁶ UNESCO, Education for All 2000-2015: Achievements and Challenges, 2015 EFA Global Monitoring Report. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000232205>

kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve kadın-erkek eşitliğinin sağlanması için kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır¹²⁷.

CEDAW, kadınlara karşı ayrımcılığı geniş bir perspektiften ele almakta ve taraf devletlere bu konuda somut yükümlülükler getirmektedir. Sözleşmenin 1. maddesi, kadınlara karşı ayrımcılığı şu şekilde tanımlamaktadır:

“Kadınlara karşı ayrımcılık terimi, kadınların medeni durumlarına bakılmaksızın ve kadın ile erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya diğer sahalardaki insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayırım, mahrumiyet veya kısıtlama anlamına gelecektir.”¹²⁸

Bu tanım, ayrımcılığın yalnızca doğrudan değil, dolaylı biçimlerini de kapsayacak şekilde geniş tutulmuştur. Bu yaklaşım, CEDAW'ı diğer insan hakları sözleşmelerinden ayıran önemli bir özelliktir. Örneğin, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme gibi belgeler, ayrımcılık yasağını genel olarak ele alırken, CEDAW özellikle kadınlara yönelik ayrımcılığa odaklanmakta ve bu konuda daha spesifik hükümler içermektedir¹²⁹.

CEDAW'ın bir diğer önemli özelliği, taraf devletlere yalnızca negatif yükümlülükler (ayrımcılık yapmama) değil, aynı zamanda pozitif yükümlülükler de (kadın-erkek eşitliğini sağlamak için gerekli tedbirleri alma) getirmesidir. Sözleşmenin 2. maddesi, taraf devletlerin kadınlara karşı her türlü ayrımcılığı kınamalarını ve bu ayrımcılığı ortadan kaldırmak için uygun yollarla ve gecikmeksizin bir politika izlemeyi taahhüt etmelerini öngörmektedir.

CEDAW, eğitim hakkı konusunda da özel hükümler içermektedir. Sözleşmenin 10. maddesi, taraf devletlerin eğitim alanında kadınlara karşı ayrımcılığı önlemek ve kadın-erkek eşitliğini sağlamak için almaları gereken önlemleri detaylı bir şekilde sıralamaktadır. Bu madde, eğitimin tüm kademelerinde ve türlerinde kadınlara

¹²⁷ United Nations, “Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women.” United Nations Treaty Series, vol. 1249, 1979, p. 13

¹²⁸ United Nations, “Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women”, Article 1

¹²⁹ Freeman, Marsha A., et al. “The UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women: A Commentary.” Oxford University Press, 2012, p.20-31.

eşit fırsatlar sunulmasını, cinsiyet rollerine ilişkin kalıp yargıların ortadan kaldırılmasını ve kadınların mesleki rehberlik ve eğitim olanaklarından eşit şekilde yararlanmasını öngörmektedir.

CEDAW'ın uygulanmasının denetimi, Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi tarafından yürütülmektedir. Bu komite, taraf devletlerin sundukları periyodik raporları incelemekte, tavsiyelerde bulunmakta ve genel yorumlar yayınlamaktadır. Komite'nin genel yorumları, sözleşme hükümlerinin yorumlanması ve uygulanması konusunda önemli rehberlik sağlamaktadır. Örneğin, 28 No'lu Genel Yorum, sözleşmenin 2. maddesindeki temel yükümlülükleri ayrıntılı olarak ele almakta ve devletlerin bu yükümlülükleri nasıl yerine getirmeleri gerektiğini açıklamaktadır¹³⁰.

Komite'nin bireysel başvurular üzerine verdiği kararlar da CEDAW'ın uygulanması ve yorumlanması açısından önemli içtihatlar oluşturmaktadır. Örneğin, A.T. v. Macaristan kararında Komite, ev içi şiddetin CEDAW kapsamında bir ayrımcılık biçimi olduğunu ve devletlerin bu konuda etkili önlemler alma yükümlülüğü bulunduğunu vurgulamıştır¹³¹. Benzer şekilde, R.P.B. v. Filipinler kararında Komite, engelli kadınların cinsel şiddete karşı korunması konusunda devletlerin özel önlemler alması gerektiğini belirtmiştir¹³².

Komite'nin genel tavsiyeleri de sözleşmenin uygulanması açısından önemli rehberlik sağlamaktadır. Örneğin, 35 No'lu Genel Tavsiye, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin CEDAW kapsamında bir ayrımcılık biçimi olduğunu vurgulamakta ve devletlerin bu konuda alması gereken önlemleri detaylı bir şekilde ele almaktadır¹³³.

¹³⁰ UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women. "General Recommendation No. 28 on the Core Obligations of States Parties under Article 2 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women." CEDAW/C/GC/28, 2010, <https://www.refworld.org/legal/general/cedaw/2010/en/77255> (19.06.2024)

¹³¹ UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women. "Communication No. 2/2003, Ms. A. T. v. Hungary." CEDAW/C/32/D/2/2003, 2005, <http://hrlibrary.umn.edu/cedaw/decisions/2-2003.html> (17.06.2024)

¹³² UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women. "Communication No. 34/2011, R.P.B. v. Philippines." CEDAW/C/57/D/34/2011, 2014, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n17/271/38/pdf/n1727138.pdf> (17.06.2024)

¹³³ UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women. "General Recommendation No. 35 on Gender-based Violence against Women, Updating General Recommendation No. 19." CEDAW/C/GC/35, 2017, <https://digitallibrary.un.org/record/1305057?v=pdf> (18.06.2024)

CEDAW Komitesi'nin 36 No'lu Genel Tavsiyesi, kız çocuklarının ve kadınların eğitim hakkına odaklanmaktadır¹³⁴. Bu tavsiye, eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için devletlerin alması gereken önlemleri detaylı bir şekilde ele almaktadır. Tavsiye, özellikle şu konulara vurgu yapmaktadır:

- a) Eğitime erişimde ayrımcılığın ortadan kaldırılması
- b) Okul müfredatlarında toplumsal cinsiyet stereotiplerinin ele alınması
- c) Kız çocuklarının STEM (Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik) alanlarına katılımının teşvik edilmesi
- d) Okullarda cinsel taciz ve şiddetin önlenmesi

Bu genel tavsiye, eğitim hakkının toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden yorumlanması ve uygulanması için önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Bununla birlikte, CEDAW'ın uygulanmasında çeşitli zorluklar da yaşanmaktadır. Birçok devlet sözleşmeye çekinceler koymuş olup, bu durum sözleşmenin evrensel uygulanabilirliğini zayıflatmaktadır¹³⁵. Ayrıca, bazı ülkelerde kültürel ve dini gerekçelerle sözleşme hükümlerinin tam olarak uygulanmadığı gözlemlenmektedir. Bu zorluklar, kadın haklarının korunması ve geliştirilmesi konusunda hâlâ önemli engeller oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, CEDAW, kadın haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından uluslararası hukukta çığır açıcı bir belge niteliğindedir. Sözleşme, kadınlara karşı ayrımcılığı kapsamlı bir şekilde ele alması, taraf devletlere somut yükümlülükler getirmesi ve etkili bir denetim mekanizması öngörmesi bakımından önemli bir hukuki araçtır. Komite'nin genel yorumları, kararları ve tavsiyeleri, sözleşmenin dinamik bir şekilde yorumlanmasını ve uygulanmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte, sözleşmenin tam anlamıyla uygulanabilmesi için devletlerin politik iradelerini ortaya koymaları ve toplumsal dönüşümü sağlayacak adımları atmaları gerekmektedir. CEDAW'ın etkinliğinin artırılması, küresel ölçekte kadın-erkek eşitliğinin sağlanması ve kadınların insan haklarından tam anlamıyla yararlanabilmesi açısından kritik öneme sahiptir.

¹³⁴ CEDAW Committee. "General Recommendation No. 36 on girls' and women's right to education." CEDAW/C/GC/36, 2017, https://www.right-to-education.org/sites/right-to-education.org/files/resource-attachments/CEDAW_General_recommendation_36_2017_en.pdf (18.06.2024)

¹³⁵ Keller, Linda M. "The Impact of States Parties' Reservations to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women." **Michigan State Law Review**, vol. 2014, no. 2, 2014, pp. 309-326.

G. Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi, engelli bireylerin eğitim hakkını güvence altına alan önemli bir uluslararası hukuk enstrümanıdır. Bu sözleşmenin 24. maddesi, engelli bireylerin eğitim hakkını detaylı bir şekilde ele almakta ve taraf devletlere bu hakkın tesisi için çeşitli yükümlülükler getirmektedir. CRPD'nin eğitim hakkına ilişkin hükümleri, mülteci ve sığınmacı çocukların eğitim hakkı bağlamında da önemli çıkarımlar sunmaktadır.

CRPD'nin 24. maddesinin 1. fıkrası, “Taraf Devletler engellilerin eğitim hakkını tanır. Taraf Devletler, bu hakkın fırsat eşitliği temelinde ve ayrımcılık yapılmaksızın sağlanması için eğitim sisteminin bütünleştirici bir şekilde her seviyede engellileri içine almasını ve ömür boyu öğrenim imkanı sağlar” hükmünü içermektedir¹³⁶. Bu ilke, mülteci ve sığınmacı çocukların da içinde bulundukları ülkelerde, engelli olup olmadıklarına bakılmaksızın, eğitim hakkından eşit şekilde yararlanmaları gerektiğine işaret etmektedir. Nitekim, 1951 Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme'nin 22. maddesi de “Taraf Devletler, mültecilere, temel eğitim konusunda, vatandaşlarına uyguladıkları muamelenin aynısını uygulayacaklardır” ifadesini içermektedir¹³⁷. Bu iki sözleşmenin birlikte değerlendirilmesi, engelli mülteci ve sığınmacı çocukların eğitim hakkının korunması için güçlü bir hukuki zemin oluşturmaktadır.

CRPD'nin öngördüğü kapsayıcı eğitim modeli, mülteci ve sığınmacı çocukların eğitim sistemine entegrasyonu açısından da önemli bir çerçeve sunmaktadır. Sözleşmenin 24. maddesinin 2(a) fıkrası, “Engelliler engelleri nedeniyle genel eğitim sisteminden dışlanmamalı ve engelli çocuklar engelleri nedeniyle parasız ve zorunlu ilk ve ortaöğretim olanaklarının dışında tutulmamalıdır” hükmünü içermektedir¹³⁸. Bu ilke, mülteci ve sığınmacı çocukların da ev sahibi ülkenin genel eğitim sistemine dahil edilmeleri gerektiği şeklinde yorumlanabilir.

¹³⁶ Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi, Madde 24(1), <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/132-engellilerin-haklarna-iliskin-sozlesme/> (17.06.2024)

¹³⁷ Birleşmiş Milletler, “Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme.” 28 Temmuz 1951, Madde 22, <https://www.secopedia.org/kavramlar/temel-kavramlar/1951-cenevre-sozlesmesi/> (20.06.2024)

¹³⁸ Birleşmiş Milletler “Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme.” Madde 24(2)(a), <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/132-engellilerin-haklarna-iliskin-sozlesme/> (20.06.2024)

Ancak, bu noktada karşılaşılan en büyük zorluklardan biri, dil bariyeridir. CRPD'nin 24. maddesinin 3(c) fıkrası, “Eğitimin kör, sağır veya hem kör hem sağır olanların en uygun dille, iletişim araç ve biçimleriyle, onların akademik ve sosyal gelişimini azami derecede sağlayacak ortamlarda sunulması” gerektiğini belirtmektedir. Bu hüküm, mülteci ve sığınmacı çocukların eğitiminde de dil desteğinin önemini vurgulamaktadır.

Mülteci ve sığınmacı çocukların eğitim hakkının etkin bir şekilde korunması için, CRPD'nin 2. maddesinde tanımlanan “makul düzenleme” ilkesinin uygulanması kritik öneme sahiptir. Bu madde, makul düzenlemeyi “engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemeler” olarak tanımlamaktadır. Mülteci ve sığınmacı çocuklar bağlamında bu ilke, dil desteği, psiko-sosyal destek ve kültürel uyum programları gibi özel önlemlerin alınmasını gerektirebilir.

CRPD'nin 24. maddesinin 2(d) fıkrası, “Engellilerin genel eğitimden etkin bir şekilde yararlanabilmeleri için genel eğitim sistemi içinde ihtiyaç duydukları desteği almaları” gerektiğini belirtmektedir. Bu hüküm, mülteci ve sığınmacı çocukların da özel ihtiyaçlarına yönelik destek almaları gerektiğine işaret etmektedir. Bu destek, travma sonrası stres bozukluğu gibi özel durumları olan çocuklar için psikolojik destek hizmetlerini de içermelidir.

Sözleşmenin 24. maddesinin 5. fıkrası, “Taraflar Devletler engellilerin genel yükseköğretime, mesleki eğitime, erişkin eğitime ve ömürboyu süren eğitime ayrımcılığa uğramaksızın diğer bireylerle eşit koşullar altında erişimini sağlar. Bunun için engellilerin ihtiyaçlarına uygun makul düzenlemelerin yapılması sağlanmalıdır” hükmünü içermektedir. Bu hüküm, mülteci ve sığınmacı gençlerin de yükseköğretim ve mesleki eğitim olanaklarından yararlanma hakkına sahip olduğunu göstermektedir.

CRPD'nin uygulanmasını izlemek ve değerlendirmek için oluşturulan Engelli Hakları Komitesi'nin çalışmaları, mülteci ve sığınmacı çocukların eğitim hakkının korunması için de önemli bir rehber niteliğindedir¹³⁹. Komite'nin genel yorumları ve taraf devletlere yönelik tavsiyeleri, bu alandaki uygulamaların geliştirilmesi için yol

¹³⁹ Birleşmiş Milletler. “Engelli Hakları Komitesi.” <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd>

gösterici olmaktadır. Örneğin, Komite'nin 4 No'lu Genel Yorumu, kapsayıcı eğitimin uygulanmasına ilişkin detaylı rehberlik sağlamaktadır¹⁴⁰.

CRPD'nin 11. maddesi, “Taraf Devletler uluslararası hukuk çerçevesindeki yükümlülükleri doğrultusunda, risk durumlarında ve insani bakımdan acil durumlar da dahil olmak üzere silahlı çatışma hali, insani acil durumlar ve doğal afetlerin meydana gelmesi durumunda engellilerin korunması ve güvenliğinin sağlanması için gerekli tüm tedbirleri alır” hükmünü içermektedir¹⁴¹. Bu madde, mülteci ve sığınmacı durumunda olan engelli çocukların eğitim hakkının korunması için de özel önlemler alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Sonuç olarak, CRPD'nin eğitim hakkına ilişkin hükümleri, mülteci ve sığınmacı çocukların eğitim hakkının korunması ve geliştirilmesi için kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçevenin etkin bir şekilde uygulanması, hem engelli hem de engelli olmayan mülteci ve sığınmacı çocukların eğitim hakkından tam ve eşit şekilde yararlanmalarını sağlayacaktır. Bununla birlikte, bu hükümlerin pratikte uygulanması, ev sahibi ülkelerin ekonomik koşulları, eğitim sistemlerinin kapasitesi ve mülteci politikaları gibi faktörlerden etkilenmektedir. Bu nedenle, uluslararası işbirliği ve dayanışmanın güçlendirilmesi, bu hakkın etkin bir şekilde korunması için kritik öneme sahiptir.

H. Birleşmiş Milletler Mahpusların Islahı İçin Asgari Standart Kurallar

Birleşmiş Milletler Mahpusların Islahı İçin Asgari Standart Kurallar, yaygın adıyla “Mandela Kuralları”, ceza infaz kurumlarında eğitim hakkının tesisi ve muhafazası açısından uluslararası hukuk düzleminde ehemmiyetli bir konuma sahiptir¹⁴². Bu kurallar, hukuki bağlayıcılığı olmamakla birlikte, uluslararası örf ve

¹⁴⁰ Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi. “Genel Yorum No. 4 (2016) Kapsayıcı eğitim hakkı üzerine.” CRPD/C/GC/4, 25 Kasım 2016, <https://eshid.uwazi.io/en/entity/w56sd72wmb> (20.06.2024)

¹⁴¹ Birleşmiş Milletler. “Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme.” Madde 11, <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/132-engellilerin-haklarna-iliskin-sozlesme/> (20.06.2024)

¹⁴² Birleşmiş Milletler “Mahpusların Islahı İçin Asgari Standart Kurallar.” BMGK Res. 70/175, 17 Aralık 2015, <https://www.tihek.gov.tr/public/pdf/files/5ov6wq.pdf> (21.06.2024)

adet hukukunun bir parçası haline gelmiş ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında sıkça başvurulanan bir norm kaynağı olarak kabul görmüştür¹⁴³.

Mandela Kuralları'nın 104. maddesi, mahkûmlara sunulacak eğitim imkânlarının kapsamını geniş tutarak, dini eğitim de dahil olmak üzere ileri düzeyde eğitim verilmesini öngörmektedir. Bu madde, özellikle okuma yazma bilmeyen mahkûmlar ve gençler için özel destek sağlanmasını vurgulayarak, eğitim hakkının evrenselliği ve ayrımcılık yasağı ilkelerini ön plana çıkarmaktadır. Bu yaklaşım, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 13. maddesindeki genel eğitim hakkı düzenlemesinin, ceza infaz kurumu bağlamına özgü bir uyarlaması niteliğindedir¹⁴⁴.

Ceza infaz kurumlarında eğitim hakkının uygulanması, hükümlülerin rehabilitasyonu ve topluma yeniden entegrasyonu bakımından kritik öneme haizdir. Bu hak, hükümlülerin tahliye sonrası yaşamlarında ihtiyaç duyacakları bilgi, beceri ve yetkinlikleri kazanma fırsatı sunarak, suç tekrarının önlenmesine katkı sağlar. Mandela Kuralları, eğitimin bu dönüştürücü gücünü tanıyarak, ceza infaz kurumu politikalarının merkezine yerleştirilmesini teşvik etmektedir¹⁴⁵. Bu yaklaşım, Avrupa Cezaevi Kuralları'nın 28. maddesinde de benzer şekilde vurgulanmakta olup, uluslararası standartlar arasında bir uyum olduğunu göstermektedir¹⁴⁶.

Ceza infaz kurumlarındaki eğitim programları, konvansiyonel akademik konuların ötesine geçerek, mesleki eğitim, yaşam becerileri ve kişisel gelişim fırsatlarını da kapsamaktadır. Bu geniş perspektif, hükümlülerin bireysel ihtiyaçlarına ve ilgi alanlarına uygun eğitim alabilmelerini sağlayarak, kişisel gelişimlerini desteklemektedir. Mandela Kuralları'nın 78. maddesi, bu bağlamda yaşam boyu öğrenmenin önemini vurgulayarak, hükümlülerin toplumsal değişimlere adaptasyon sağlama ve farklı ortamlarda başarılı olma becerilerini geliştirmelerine olanak tanımaktadır.

¹⁴³ Avrupa Konseyi. “Avrupa Cezaevi Kuralları.” Bakanlar Komitesi Tavsiye Kararı Rec (2006) 2, 11 Ocak 2006, <https://rm.coe.int/cm-revision-of-epr-01072020-tr/1680a09978> (21.06.2024)

¹⁴⁴ Birleşmiş Milletler. “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme.” BMGK Res. 2200A (XXI), 16 Aralık 1966, <https://www.ihd.org.tr/ekonomik-sosyal-ve-ktel-haklar-uluslararası-sleesi/> (21.06.2024)

¹⁴⁵ Birleşmiş Milletler. “Mahpusların Islahı İçin Asgari Standart Kurallar.” BMGK Res. 70/175, 17 Aralık 2015, <https://www.tihek.gov.tr/public/pdf/files/5ov6wq.pdf> (21.06.2024)

¹⁴⁶ Avrupa Konseyi. “Avrupa Cezaevi Kuralları.” Bakanlar Komitesi Tavsiye Kararı Rec(2006)2, 11 Ocak 2006, <https://rm.coe.int/cm-revision-of-epr-01072020-tr/1680a09978> (21.06.2024)

İnsan onuru ve insan haklarının korunması, Mandela Kuralları'nın temel prensiplerinden biridir. Eğitim hakkının ceza infaz kurumu ortamlarında teminat altına alınması, bu prensibin pratik bir tezahürü olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, hükümlülerin hukuki statülerine bakılmaksızın, doğuştan sahip oldukları onur ve değere saygı gösterilmesi gerektiğini vurgular. Ceza infaz kurumu ortamlarında eğitime erişimin sağlanması, uluslararası insan hakları standartlarına uygun olarak hükümlülere insani muamele yapılması taahhüdünün somut bir göstergesidir.

Mandela Kuralları'nın uygulanmasında karşılaşılan zorluklar, ülkelerin ekonomik koşulları, ceza infaz kurumu altyapısı ve personel yetersizliği gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, bu kuralların uygulanması için gösterilen çabalar, ceza infaz sistemlerinin insan hakları standartlarına uyumlu hale getirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Sonuç olarak, Birleşmiş Milletler Mahpusların Islahı İçin Asgari Standart Kurallar, ceza infaz kurumu ortamlarında eğitim hakkının korunması ve geliştirilmesi için kapsamlı bir hukuki çerçeve sunmaktadır. Bu kurallar, eğitimin rehabilitasyon ve topluma yeniden entegrasyon sürecindeki kritik rolünü vurgulayarak, ceza infaz kurumu politikalarının insan hakları temelli bir yaklaşımla şekillendirilmesine katkıda bulunmaktadır.

II. AVRUPA HUKUKUNDA EĞİTİM HAKKI

A. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından insan haklarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla 1950 yılında Avrupa Konseyi tarafından kabul edilmiştir¹⁴⁷. Sözleşme, Avrupa'da insan haklarının korunmasında temel bir rol oynamakta ve üye devletler arasında daha yakın bir birlik oluşturmaya hedeflemektedir. AİHS'nin orijinal metninde eğitim hakkına doğrudan yer

¹⁴⁷ Avrupa Konseyi “İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi”, <https://tihv.org.tr/iskenceye-karsi-uluslararasi-belgeler/avrupa-konseyi-insan-haklarini-ve-temel-ozgurlukleri-koruma-sozlesmesi/> (21.06.2024)

verilmemesi, sözleşmenin hazırlanması sırasında yaşanan fikir ayrılıkları ve farklı görüşlerden kaynaklanmıştır¹⁴⁸.

Bu eksikliği gidermek amacıyla, AİHS'ye Ek 1 No'lu Protokol hazırlanmış ve 18 Mayıs 1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir¹⁴⁹. Protokolün 2. maddesi eğitim hakkını şu şekilde düzenlemektedir:

“Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.”¹⁵⁰

Bu madde, eğitim hakkını temel bir insan hakkı olarak tanımakta ve devletlere bu hakkı güvence altına alma yükümlülüğü getirmektedir. Aynı zamanda, ebeveynlerin çocuklarının eğitimi konusundaki tercihlerine saygı gösterilmesi gerektiğini de vurgulamaktadır.

AİHS'nin 14. maddesi, eğitim hakkı da dahil olmak üzere sözleşmede tanınan tüm hakların kullanılmasında ayrımcılığı yasaklamaktadır:

“Bu Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanmalıdır.”¹⁵¹

Bu madde, eğitim hakkının herkes için eşit şekilde sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır.

AİHS'nin eğitim hakkına ilişkin düzenlemesi, diğer uluslararası insan hakları belgeleriyle paralellik göstermektedir. Örneğin, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 26. maddesi ve Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 28. ve 29. maddeleri de eğitim hakkını detaylı bir şekilde düzenlemektedir.

¹⁴⁸ S.Koçyiğit, s.22

¹⁴⁹ Açıkgül, H. A. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Ek Protokoller İle Getirilen Yenilikler.” Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Sayı:48, 2021, s.110-111.

¹⁵⁰ Avrupa Konseyi “İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi'ne Ek 1 No'lu Protokol.”, <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/51-avrupa-insan-haklar-sozlesmesine-ek-1-numaral-protokol/> (22.06.2024)

¹⁵¹ Avrupa Konseyi. “İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi.” Madde 14, <https://www.ihd.org.tr/avrupa-insan-haklari-sozlesmesi-ve-eki-protokollerde-yer-alan-haklar-ve-ozgurlukler/> (22.06.2024)

AİHS'ye Ek 11 No'lu Protokol, 1998 yılında yürürlüğe girerek, sözleşmenin denetim mekanizmasını güçlendirmiş ve bireysel başvuru hakkını genişletmiştir¹⁵². Bu protokol ile birlikte, bireylerin doğrudan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurma hakkı tanınmıştır. Bu, eğitim hakkı da dahil olmak üzere, sözleşmede tanınan hakların ihlal edildiğini düşünen bireylerin, ulusal yargı yollarını tükettikten sonra AİHM'ye başvurabilmelerini sağlamıştır.

B. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Eğitim Hakkı

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin yorumlanması ve uygulanmasında çok önemli bir rol oynamaktadır¹⁵³.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi eğitim hakkına ilişkin çeşitli genel ilkeler belirlemiştir. Bu ilkeler, devletin eğitim hakkını erişilebilir, kullanılabilir ve bireylerin ihtiyaçlarına göre uyarlanabilir hale getirme yükümlülüğünü içerir. Ayrıca mahkeme, eğitimin ayrımcılık yapılmaksızın verilmesi ve kültürel, dini ve felsefi inanç farklılıklarına saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Eğitim hakkı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çok sayıda kararına konu olmuş ve bu da onun Avrupa insan hakları çerçevesindeki önemini ortaya koymuştur¹⁵⁴.

AİHM'in eğitim hakkına ilişkin içtihadı üç ana başlık altında incelenmiştir: eğitimde ayrımcılık, eğitimin kısıtlanması ve ebeveynlik hakları.

Eğitimde ayrımcılık, AİHM'in sıkça ele aldığı konulardan biridir. Mahkeme, eğitim hakkının herkes için eşit bir şekilde sağlanması gerektiğini vurgulamış ve çeşitli kararlarında ayrımcılık iddialarını değerlendirmiştir.

Dönüm noktası oluşturan D.H. ve Diğerleri - Çek Cumhuriyeti (2007) davasında, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Roman çocukların eğitime erişiminde ayrımcılık konusunu ele almıştır. Başvuranlar, kendilerinin böyle bir engeli olmamasına rağmen çocuklarının zihinsel engelli çocuklara yönelik özel okullara yerleştirildiğini ileri sürmüşlerdir. Bu yerleştirmenin etnik kökene dayandığını ve

¹⁵² Avrupa Konseyi. “İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi'ne Ek 11 No'lu Protokol.”, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2712020142310114_tur.pdf (22.06.2024)

¹⁵³ Serkan Cengiz, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Eğitim Hakkı”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı:90, 2010, s.334.

¹⁵⁴ A.Çalışkan, s.297-300.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde güvence altına alınan eğitim haklarının ihlali anlamına geldiğini iddia etmişler. Mahkeme, Çek Cumhuriyeti'nin başvuranların sözleşmenin 14. maddesi ve 1 No'lu Protokol'ünün 2. maddesi kapsamındaki haklarını ihlal ettiğini tespit ederek onların lehine karar vermiştir. Mahkeme, kararında şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Bir devlet politikası veya önlemi, meşru bir amaç gütsse bile, belirli bir gruba karşı açıkça orantısız veya ayrımcı etkilere sahipse, ayrımcı olarak değerlendirilebilir.”¹⁵⁵

Benzer şekilde, Oršuš ve Diğerleri/Hırvatistan davasında (2010) Mahkeme, Roman çocukların sadece Roman öğrencilerden oluşan sınıflara yerleştirilmesinin ayrımcılık teşkil ettiğine hükmetmiştir¹⁵⁶. Mahkeme, bu uygulamanın Roman çocukların entegrasyonunu zorlaştırdığını ve eğitim kalitesini düşürdüğünü belirtmiştir.

AİHM, eğitimde dil ve din temelli ayrımcılık iddialarını da incelemiştir. Örneğin, Kıbrıs/Türkiye davasında (2001) Mahkeme, Kuzey Kıbrıs'taki Rum kökenli öğrencilere Türkçe eğitim dayatılmasını ve Rumca eğitim veren okulların kapatılmasını eğitim hakkının ihlali olarak değerlendirmiştir¹⁵⁷.

Din temelli ayrımcılık konusunda ise Folgerø ve Diğerleri/Norveç davası (2007) önemlidir. Bu davada Mahkeme, Norveç'te zorunlu din derslerinin içeriğinin Hristiyanlık ağırlıklı olmasını ve muafiyet sisteminin yetersizliğini eleştirmiştir¹⁵⁸. Mahkeme şu tespitte bulunmuştur:

“Devletler, eğitim ve öğretim alanındaki görevlerini yerine getirirken, müfredatta yer alan bilgilerin nesnel, eleştirel ve çoğulcu bir şekilde aktarılmasını sağlamakla yükümlüdür.”

AİHM, eğitim hakkına getirilen kısıtlamaları da yakından incelemiştir. Bu kısıtlamalar bazen doğrudan eğitim hakkının engellenmesi şeklinde olabileceği gibi,

¹⁵⁵ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, D.H ve Diğerleri/Çek Cumhuriyeti, Başvuru No: 57325/00, Karar Tarihi: 13.11.2007, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_2_Protocol_1_TUR, (06.01.2024).

¹⁵⁶ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Oršuš ve Diğerleri/Hırvatistan, Başvuru No: 15766/03, Karar Tarihi: 16.03.2010, para. 182-185

¹⁵⁷ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Kıbrıs/Türkiye, Başvuru No: 25781/94, Karar Tarihi: 10.05.2001, para. 273-280

¹⁵⁸ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Folgerø ve Diğerleri/Norveç, Başvuru No: 15472/02, Karar Tarihi: 29.06.2007, para. 84-102

bazen de dolaylı yollardan eğitime erişimi zorlaştıran uygulamalar şeklinde ortaya çıkabilmektedir.

Sampanis ve Diğerleri - Yunanistan (2008) davasında başvuranlar, etnik kökenleri nedeniyle çocuklarının ilkokula erişiminin engellendiğini iddia eden Roman ebeveynlerdi. Mahkeme, Yunan makamlarının, sözleşmenin 1 No'lu Protokol'ünün 2. maddesi uyarınca başvuranların çocuklarının kendi inançlarına uygun bir eğitim almalarını sağlama yönündeki pozitif yükümlülüklerini yerine getirmedikleri sonucuna varmıştır. Mahkeme ayrıca yerel gelenek ve göreneklere uygun olarak uygun sosyal entegrasyona olanak tanıyan kapsamlı bir eğitim ihtiyacını da vurguladı. Bu dava ayrıca eğitim hakkının önemini ve devletlerin, kökenleri veya etnik kökenleri ne olursa olsun tüm çocukların eğitime erişimini sağlama sorumluluğunu vurgulamaktadır¹⁵⁹.

Timishev/Rusya davasında (2005), Çeçen kökenli bir ailenin çocuklarının okula kaydının reddedilmesi ele alınmıştır. Mahkeme, bu uygulamanın eğitim hakkını ihlal ettiğine hükmetmiş ve şu önemli tespiti yapmıştır:

“Eğitim hakkı, demokratik bir toplumda o kadar temel bir haktır ki, bu hakkın kısıtlayıcı bir yorumu Sözleşme'nin amaç ve hedefleriyle bağdaşmaz.”¹⁶⁰

Catan ve Diğerleri - Moldova ve Rusya (2012) davasında başvuranlar, Moldova'nın Transdinyester bölgesindeki Latin harfli okullara devam eden çocukların ebeveynleriydi. Bu okulların Rusya'nın desteklediği ayrılıkçı otoriteler tarafından kapatılması nedeniyle çocuklarının eğitim hakkının ihlal edildiğini savundular. Mahkeme, başvuranların eğitim hakkını korumaya yönelik yeterli önlemleri almadıkları için ihlallerden hem Moldova'nın hem de Rusya'nın sorumlu olduğuna hükmetmiştir. Mahkeme, kararında eğitim hakkının insanların en temel haklarından biri olduğunu belirterek önemine vurgu yapmıştır¹⁶¹.

¹⁵⁹ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Sampanis ve Diğerleri/Yunanistan, Başvuru No:32526/05, Karar Tarihi:05.06.2008, <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-86798%22%5D%7D> (07.01.2024)

¹⁶⁰ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Timishev/Rusya, Başvuru No: 55762/00 ve 55974/00, Karar Tarihi: 13.12.2005, para. 64

¹⁶¹ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Catan ve Diğerleri/Moldova ve Rusya Davası, Başvuru No:43370/04, 8252/05, 18454/006, Karar Tarihi:19.10.2012, <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-116469&filename=CASE%20OF%20D.H.%20AND%20OTHERS%20v.%20THE%20CZECH%20REPUBLIC%20-%20%5BTurkish%20Translation%5D%20by%20the%20COE%20Human%20Rights%20Trust%20Fund.pdf&logEvent=False> (07.01.2024)

AIHM, eğitim kurumlarına erişimi dolaylı yollardan zorlaştıran uygulamaları da incelemiştir. Örneğin, Ponomaryovi/Bulgaristan davasında (2011) Mahkeme, yabancı uyruklu öğrencilerden alınan yüksek okul ücretlerinin eğitim hakkını ihlal ettiğine karar vermiştir¹⁶². Mahkeme, kararında şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Eğitim hakkı, doğası gereği devlet düzenlemesine tabi olmakla birlikte, bu düzenlemeler hakkın özüne zarar vermemeli ve diğer Sözleşme haklarıyla çatışmamalıdır.”

Velyo Veleve/Bulgaristan davasında (2014) ise Mahkeme, tutuklu bir kişinin lise eğitimini tamamlama talebinin reddedilmesini eğitim hakkının ihlali olarak değerlendirmiştir¹⁶³. Bu karar, eğitim hakkının özgürlüğünden mahrum bırakılan kişiler için de geçerli olduğunu vurgulaması açısından önemlidir.

AIHS'nin 1 No'lu Protokolü'nün 2. maddesi, ebeveynlerin çocuklarının eğitimi konusundaki haklarını da güvence altına almaktadır. AIHM, bu konuda da önemli kararlar vermiştir.

Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen/Danimarka davasında (1976) Mahkeme, zorunlu cinsel eğitim derslerinin ebeveynlerin dini ve felsefi inançlarına aykırı olduğu iddiasını değerlendirmiştir. Mahkeme, bu derslerin nesnel ve eleştirel bir şekilde verildiği sürece ebeveynlerin haklarını ihlal etmediğine karar vermiştir¹⁶⁴. Mahkeme şu tespiti yapmıştır:

“Devlet, eğitim ve öğretim alanındaki görevlerini yerine getirirken, müfredattaki bilgilerin nesnel, eleştirel ve çoğulcu bir şekilde aktarılmasına özen göstermelidir. Devletin, ebeveynlerin dini ve felsefi inançlarına aykırı olabilecek endoktrinasyon amacı gütmesi yasaktır.”

Tüm çocukların eğitime eşit erişiminin sağlanması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin öncelikli kaygılarından biridir. Mahkeme, kararlarında eğitim hakkının, ebeveynlerin dini inançlarına ve felsefi kanaatlerine saygı gösterme hakkının ötesinde temel bir hak olduğunu vurgulamıştır. Bu, çocukların eğitimiyle ilgili

¹⁶² Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Ponomaryovi/Bulgaristan, Başvuru No: 5335/05, Karar Tarihi: 21.06.2011, para. 59-63

¹⁶³ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Velyo Veleve/Bulgaristan, Başvuru No: 16032/07, Karar Tarihi: 27.05.2014, para. 33-42

¹⁶⁴ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen/Danimarka, Başvuru No: 5095/71, 5920/72 ve 5926/72

kararların yalnızca ebeveynlerin görüşlerine dayanmaması, çocuğun yüksek yararını ön planda tutması gerektiği anlamına gelir¹⁶⁵.

Savunmasız grupların özel ihtiyaçlarının ele alınması, Mahkeme'nin çocukların eğitim hakkına yaklaşımının bir diğer önemli yönüdür. Mahkeme, kararlarında engelli çocuklar gibi belirli grupların eğitim haklarını tam olarak kullanabilmeleri için ek desteğe ihtiyaç duyabileceğini kabul etmiştir. Bu, ilgili makamlara, bu hassas durumdaki çocukların ihtiyaçlarını karşılamak için mevcut kaynakların en iyi şekilde nasıl kullanılacağına ilişkin bilgilerin sağlanmasını da içerir. Ayrıca mahkeme, eğitimde cinsiyete dayalı ayrımcılık vakalarına da değinmiş ve AİHS'nin 14. maddesi uyarınca cinsiyetler arasında farklı muameleye izin verilmemesi gerektiğini vurgulamıştır¹⁶⁶.

AİHM'in eğitim hakkına ilişkin içtihadı, bu hakkın kapsamını ve sınırlarını belirlemiş, devletlerin yükümlülüklerini açıklığa kavuşturmuştur. Mahkeme, eğitimde ayrımcılığın önlenmesi, eğitime erişimin sağlanması ve ebeveynlerin haklarına saygı gösterilmesi konularında önemli standartlar belirlemiştir. Bu kararlar, eğitim hakkının etkin bir şekilde korunması ve geliştirilmesi için yol gösterici niteliktedir.

Mahkeme, eğitim hakkının demokratik bir toplumda temel bir hak olduğunu vurgulamış ve bu hakkın kısıtlayıcı bir şekilde yorumlanmaması gerektiğini belirtmiştir. Aynı zamanda, eğitim politikalarının belirlenmesinde devletlerin geniş bir takdir yetkisine sahip olduğunu da kabul etmiştir. Ancak bu takdir yetkisi, ayrımcılık yasağı, eğitime erişimin sağlanması ve ebeveynlerin inançlarına saygı gösterilmesi gibi temel ilkelerle sınırlandırılmıştır.

C. Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı

Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, Avrupa Konseyi üye devletlerinin sosyal ve ekonomik hakları koruma yükümlülüklerini düzenleyen temel belgelerdir. Bu şartlar, eğitim hakkı da dahil olmak üzere çeşitli hakları güvence altına almaktadır. ASŞ, 18 Ekim 1961'de imzalanmış ve 26 Şubat

¹⁶⁵ Aynur Aydoğan, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Eğitim Hakkı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018, s.46-48.

¹⁶⁶ S.Cengiz, s.342.

1965'te yürürlüğe girmiştir¹⁶⁷. GGASŞ ise 1996'da imzalanmış ve 1 Temmuz 1999'da yürürlüğe girmiştir¹⁶⁸. Bu iki belge arasındaki temel fark, GGASŞ'nin hakların kapsamını genişletmesi ve çağdaş sosyal zorluklara çözüm bulmak için yeni hükümler getirmesidir.

Eğitim hakkı bağlamında, ASŞ'nin 7., 10. ve 15. maddeleri önemli düzenlemeler içermektedir¹⁶⁹. Bu maddeler, çocukların ve gençlerin korunması, mesleki eğitim hakkı ve engellilerin toplumsal yaşama katılımı çerçevesinde eğitim hakkını ele almaktadır. Özellikle 10. madde, “herkese...mesleksel yetiştirme...yeteneğe bağlı yüksek teknik eğitim...çalışanlar için yetiştirme olanakları...” sağlanacağını hükme bağlamıştır¹⁷⁰. Bu hüküm, eğitim hakkının yalnızca temel eğitimle sınırlı olmadığını, mesleki ve teknik eğitimi de kapsadığını göstermektedir.

GGASŞ, eğitim hakkını daha kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. 17. madde özellikle çocukların ve gençlerin eğitim hakkına odaklanmaktadır. Bu madde, taraf devletlere, eğitimin ilköğretim düzeyinde ücretsiz ve zorunlu olmasını, daha yüksek düzeylerde ise herkesin erişebilmesini sağlama yükümlülüğü getirmektedir¹⁷¹. GGASŞ ayrıca, eğitim sistemlerinin gelişen doğasını ve değişen toplumsal talepleri karşılama ihtiyacını kabul etmektedir.

Ayrımcılık yasağı açısından, ASŞ ve GGASŞ arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. ASŞ'de ayrımcılık yasağı daha dar bir çerçevede ele alınmıştır, temel olarak ırk ve etnik kökene dayalı ayrımcılığı yasaklamaktadır. GGASŞ ise bu kapsamı genişletmiş, ırk ve etnik kökene ek olarak siyasi görüş, sağlık veya engellilik durumuna dayalı ayrımcılığı da yasaklamıştır¹⁷². Bu genişletilmiş kapsam, eğitim hakkının daha kapsayıcı bir şekilde korunmasını sağlamaktadır.

Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, ayrımcılık yasağının kapsamını geniş bir şekilde yorumlamayı tercih etmiştir. Komite'ye göre, ayrımcılık yasağının kapsamı

¹⁶⁷ Avrupa Konseyi. “Avrupa Sosyal Şartı.” 18 Ekim 1961, <https://www.anayasa.gov.tr/media/3680/avrupasosyalsarti.pdf> (23.06.2024)

¹⁶⁸ Avrupa Konseyi. “Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı.” 3 Mayıs 1996, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/04/20070409-1.htm> (23.06.2024)

¹⁶⁹ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, “Avrupa Sosyal Şartı.” www.csgb.gov.tr (23.06.2024)

¹⁷⁰ Avrupa Sosyal Şartı, Madde 10, <https://www.anayasa.gov.tr/media/3680/avrupasosyalsarti.pdf> (23.06.2024)

¹⁷¹ Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, Madde 17, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/04/20070409-1.htm> (23.06.2024)

¹⁷² Harris, David, “The European Social Charter.” *International Journal of Refugee Law*, vol. 13, no. 4, 2001, pp. 495-510

yalnızca açıkça anılan ayrımcılık türleriyle sınırlı değildir¹⁷³. Bu yaklaşım, eğitim hakkının korunmasında önemli bir rol oynamaktadır ve diğer uluslararası insan hakları belgelerine kıyasla daha ilerici bir tutum sergilemektedir.

GGASS'nin Üye Devletler çapında ulusal eğitim politikalarının şekillenmesinde önemli bir etkisi olmuştur. Şart'ı onaylayan ülkeler, eğitim sistemlerini Şart'ın hükümleriyle uyumlu hale getirmek için çeşitli adımlar atmıştır. Bu adımlar arasında belirli bir yaşa kadar ücretsiz ve zorunlu eğitimin sağlanmasına yönelik mevzuat çıkarılması, farklı sosyoekonomik gruplar arasındaki eğitim sonuçlarındaki eşitsizlikleri azaltacak önlemler uygulanması ve eğitim sunumunun kalitesini artırmak için öğretmen eğitimi programlarına yatırım yapılması yer almaktadır¹⁷⁴.

ASŞ ve GGASS'nin diğer uluslararası insan hakları sözleşmelerinden önemli bir farkı, taraf devletlere belirli bir esneklik tanımasıdır. Şartlar, taraf devletlerin ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeylerine göre, listelenen haklar arasından seçim yapabilmelerine olanak tanımaktadır. Ancak, başlangıçta en az 10 temel madde ile 45 paragraf hükmüne uyma yükümlülüğü bulunmaktadır¹⁷⁵. Bu yaklaşım, devletlerin ekonomik, sosyal ve kültürel hakları zamanla ve maddi olanakları ölçüsünde gerçekleştirmelerine imkan tanımaktadır.

Bununla birlikte, bu esneklik bazı eleştirilere de yol açmaktadır. Bazı hukukçular, bu seçim sisteminin, insan haklarının bölünmezliği ve evrenselliği ilkelerine aykırı olduğunu savunmaktadır. Ayrıca, bu sistemin, taraf devletlerin bazı temel hakları göz ardı etmelerine yol açabileceği endişesi de dile getirilmektedir¹⁷⁶.

ASŞ ve GGASS'nin bir diğer önemli özelliği, kolektif şikayet mekanizması sunmasıdır. Bu mekanizma, sivil toplum kuruluşlarına ve diğer nitelikli kuruluşlara, taraf devletlerin Şart'a uyumunu izleme ve ihlalleri Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'ne

¹⁷³ Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, "Digest of the Case Law of the European Committee of Social Rights." 1 Eylül 2008, https://rightsagenda.org/wp-content/uploads/2019/01/820_AVRUPA-SOSYAL-HAKLAR-S%CC%A7ARTI.pdf (24.06.2024)

¹⁷⁴ O'Cinneide, Colm, "The European Social Charter and EU Labour Law." Research Handbook on EU Labour Law, 2015, pp. 191-213.

¹⁷⁵ Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, Bölüm III

¹⁷⁶ De Schutter, Olivier. "The European Social Charter in the context of implementation of the EU Charter of Fundamental Rights." European Parliament, 2016.

bildirme hakkı vermektedir¹⁷⁷. Bu sistem, eğitim hakkı da dahil olmak üzere sosyal hakların korunmasında önemli bir rol oynamaktadır ve diğer birçok uluslararası insan hakları belgesinde bulunmayan bir özelliktir.

Sonuç olarak, Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, eğitim hakkının korunması ve geliştirilmesi açısından önemli hukuki araçlardır. Bu belgeler, taraf devletlere eğitim hakkının sağlanması konusunda net yükümlülükler getirmekte ve eğitimde fırsat eşitliğini, kaliteyi ve erişilebilirliği teşvik etmektedir. Şartların etkisi, ulusal eğitim politikalarının şekillenmesinde ve eğitim sistemlerinin iyileştirilmesinde açıkça görülmektedir. Bununla birlikte, şartların uygulanmasında ve denetlenmesinde bazı zorluklar da mevcuttur. Özellikle, taraf devletlerin ekonomik ve sosyal koşullarındaki farklılıklar, şartların tam anlamıyla uygulanmasını zorlaştırabilmektedir. Bu nedenle, şartların etkinliğinin artırılması için, uygulama ve denetleme mekanizmalarının güçlendirilmesi, taraf devletler arasında işbirliğinin artırılması ve sivil toplumun daha aktif rol alması gerekmektedir.

D. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı

Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, AB'nin temel değerlerini ve insan haklarını koruma taahhüdünü yansıtan önemli bir hukuki belgedir. Şartın 14. maddesi, eğitim hakkını düzenlemektedir ve çocukların eğitim hakkı açısından kritik öneme sahiptir¹⁷⁸

AB Şartı'nın 14. maddesinin 1. fıkrası, “Herkes, eğitim görme ve mesleki ve sürekli eğitimden yararlanma hakkına sahiptir” hükmünü içermektedir¹⁷⁹. Bu geniş kapsamlı ifade, çocukları da açıkça kapsayacak şekilde yorumlanmaktadır. Avrupa Birliği Adalet Divanı, bu hükmü yorumlarken çocukların eğitim hakkının özel önemini vurgulamıştır¹⁸⁰.

14. maddenin 2. fıkrası, “Bu hak, serbest zorunlu eğitim görme imkanını da içerir” ifadesini kullanmaktadır. Bu hüküm, çocukların zorunlu eğitimden ücretsiz

¹⁷⁷ Churchill, Robin R., and Urfan Khaliq. “The Collective Complaints System of the European Social Charter: An Effective Mechanism for Ensuring Compliance with Economic and Social Rights?” *European Journal of International Law*, vol. 15, no. 3, 2004, pp. 417-456.

¹⁷⁸ Avrupa Birliği, “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı.” *Avrupa Birliği Resmi Gazetesi*, C 326, 26.10.2012, s. 391-407

¹⁷⁹ “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı”, Madde 14(1), https://www.tihek.gov.tr/upload/file_editor/2019/03/1551818880.pdf (23.06.2024)

¹⁸⁰ Avrupa Birliği Adalet Divanı, “Gravier v. City of Liège.” Dava 293/83, 13 Şubat 1985.

olarak yararlanma hakkını güvence altına almaktadır. Bu, Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 28. maddesi ile uyumludur ve onu destekler niteliktedir.

Şartın 14. maddesinin 3. fıkrası, eğitim kurumları kurma özgürlüğüne ve ebeveynlerin çocuklarının eğitimini kendi dini, felsefi ve eğitim anlayışlarına göre sağlama hakkına saygı gösterilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu hüküm, çocukların eğitiminde ebeveyn haklarını tanımakla birlikte, çocuğun yüksek yararı ilkesiyle dengelenmesi gereken bir konudur¹⁸¹.

AB Şartı'nın 24. maddesi özellikle çocuk haklarına odaklanmaktadır ve eğitim hakkının yorumlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu maddenin 1. fıkrası, çocukların korunma ve bakım hakkına sahip olduğunu belirtirken, 2. fıkrası çocuğun yüksek yararının öncelikli olarak gözetilmesi gerektiğini vurgulamaktadır¹⁸². Bu hükümler, eğitim hakkının uygulanmasında çocuğun yüksek yararının gözetilmesi gerektiğini ima etmektedir.

AB Şartı'nın eğitim hakkına ilişkin hükümleri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1 No'lu Ek Protokolü'nün 2. maddesi ile de uyumludur¹⁸³. AİHS sisteminde, eğitim hakkının yorumlanmasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihatları önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, Timishev v. Rusya davasında AİHM, eğitim hakkının demokratik bir toplumda o kadar temel bir hak olduğunu belirtmiştir ki, bu hakkın kısıtlanmasının Sözleşme'nin amaçlarıyla bağdaşmayacağına hükmetmiştir¹⁸⁴.

AB Şartı'nın eğitim hakkına ilişkin hükümlerinin uygulanmasında, AB'nin çeşitli programları ve fonları önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, Erasmus+ programı, eğitim alanında AB üye ülkeleri arasında işbirliğini ve hareketliliği teşvik etmektedir¹⁸⁵. Bu program, çocukların ve gençlerin eğitim hakkından daha etkin bir şekilde yararlanmalarına katkıda bulunmaktadır.

AB üyesi ülkelerin ulusal mevzuatları ve politikaları, AB Şartı'nın eğitim hakkına ilişkin hükümlerinin uygulanmasında belirleyici rol oynamaktadır. Örneğin, Finlandiya'nın eğitim sistemi, eşitlik ve kalite odaklı yaklaşımıyla AB Şartı'nın ruhuna

¹⁸¹ Kilkelly, U, "The Child and the European Convention on Human Rights." Routledge, 2017

¹⁸² Avrupa Birliği, "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı." Madde 24

¹⁸³ Avrupa Konseyi, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 1 No'lu Protokol." 20 Mart 1952.

¹⁸⁴ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. "Timishev v. Rusya." Başvuru no. 55762/00 ve 55974/00, 13 Aralık 2005

¹⁸⁵ Avrupa Komisyonu, "Erasmus+ Programme Guide." 2021

uygun bir model sunmaktadır¹⁸⁶. Benzer şekilde, Almanya'da uygulanan ikili eğitim sistemi, mesleki eğitim ve sürekli öğrenme ilkelerini desteklemektedir¹⁸⁷.

Türkiye'de ise, 1982 Anayasası'nın 42. maddesi eğitim ve öğrenim hakkını düzenlemektedir ve “Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz” hükmünü içermektedir¹⁸⁸. Bu hüküm, AB Şartı'nın eğitim hakkına ilişkin düzenlemeleri ile paralellik göstermektedir. Ayrıca, 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu, eğitimde fırsat ve imkân eşitliği ilkesini benimsemektedir¹⁸⁹.

AB Şartı'nın eğitim hakkına ilişkin hükümlerinin etkin bir şekilde uygulanması, bazı zorluklarla karşılaşmaktadır. Örneğin, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması, sosyo-ekonomik farklılıkların giderilmesi ve eğitim kalitesinin artırılması gibi konular hala önemli sorun alanları olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁹⁰. Bu bağlamda, AB'nin 2021-2027 dönemi için belirlediği Avrupa Eğitim Alanı hedefleri, bu zorlukların aşılması için bir yol haritası sunmaktadır¹⁹¹.

Sonuç olarak, AB Temel Haklar Şartı'nda yer alan eğitim hakkına ilişkin hükümler, çocukların eğitim hakkının korunması ve geliştirilmesi için önemli bir hukuki çerçeve sunmaktadır. Bu çerçevenin etkin bir şekilde uygulanması, AB üyesi ülkelerin ve aday ülkelerin ulusal mevzuatları ve politikaları ile yakından ilgilidir. Çocukların eğitim hakkından tam ve eşit şekilde yararlanabilmeleri için, hukuki düzenlemelerin yanı sıra, pratik uygulamaların da geliştirilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir.

E. Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı

Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı, Avrupa Konseyi tarafından 1992 yılında kabul edilmiş ve 1998 yılında yürürlüğe girmiş önemli bir uluslararası

¹⁸⁶ Sahlberg, P. “Finnish Lessons 2.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland?” Teachers College Press, 2015.

¹⁸⁷ Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı, Almanya. “The German Vocational Training System.” 2017

¹⁸⁸ Türkiye Cumhuriyeti “1982 Anayasası.” Madde 42

¹⁸⁹ Türkiye Cumhuriyeti. “1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu.” Resmi Gazete, 24 Haziran 1973, Sayı: 14574

¹⁹⁰ OECD, “Education at a Glance 2021: OECD Indicators.” OECD Publishing, 2021, https://www.oecd-ilibrary.org/education/education-at-a-glance-2021_b35a14e5-en (22.06.2024)

¹⁹¹ Avrupa Komisyonu, “European Education Area.” <https://education.ec.europa.eu/about-eea/strategic-framework>

sözleşmedir¹⁹². Bu şart, Avrupa'nın dilsel çeşitliliğini korumayı ve geliştirmeyi amaçlamakta olup, çocukların eğitim hakkı bağlamında da önemli hükümler içermektedir. ABADŞ'nin eğitim hakkına ilişkin düzenlemeleri, uluslararası insan hakları hukukunun genel çerçevesi içinde değerlendirilmelidir.

ABADŞ'nin 8. maddesi, eğitim alanında taraf devletlerin yükümlülüklerini düzenlemektedir. Bu madde, okul öncesi eğitimden yükseköğretime kadar eğitimin tüm kademelerinde bölgesel veya azınlık dillerinin kullanımına ilişkin hükümler içermektedir. Madde 8.1.a.i, okul öncesi eğitimin “ilgili bölgesel veya azınlık dillerinde” sağlanmasını öngörmektedir. Bu hüküm, çocukların erken yaşlardan itibaren anadillerinde eğitim alma hakkını tanımaktadır ve bu, çocuk hakları perspektifinden oldukça önemlidir.

ABADŞ'nin eğitim hakkına ilişkin hükümleri, Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 29. maddesi ile paralellik göstermektedir. ÇHS'nin 29. maddesi, çocuğun eğitiminin, çocuğun “ana-babasının, kültürel kimliğinin, dil ve değerlerinin” geliştirilmesine yönelik olması gerektiğini belirtmektedir¹⁹³. Bu bağlamda, ABADŞ'nin hükümleri, ÇHS'nin bu hedefini destekler niteliktedir ve uluslararası çocuk hakları rejiminin bütünüleyici bir parçası olarak görülebilir.

ABADŞ'nin 8. maddesinin 1.b.i fıkrası, ilköğretimin “ilgili bölgesel veya azınlık dillerinde” verilmesini öngörmektedir¹⁹⁴. Bu hüküm, çocukların temel eğitim hakkını kendi dillerinde kullanabilmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 13. maddesinde belirtilen eğitim hakkının gerçekleştirilmesi için önemli bir araç olarak değerlendirilebilir¹⁹⁵.

ABADŞ'nin 8. maddesinin 1.c.i fıkrası, ortaöğretimin de “ilgili bölgesel veya azınlık dillerinde” verilmesini öngörmektedir¹⁹⁶. Bu hüküm, çocukların eğitim hayatlarının ilerleyen aşamalarında da anadillerini kullanabilmelerini ve

¹⁹² Avrupa Konseyi, “Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı.” 5 Kasım 1992, [https://hukukbook.com/avrupa-bolgesel-ve-azinlik-dilleri-sarti/#:~:text=Avrupa%20B%C3%B6lgesel%20Veya%20Az%C4%B1nl%C4%B1k%20Dilleri,hukuki%20ba%C4%9Flay%C4%B1c%C4%B1l%C4%B1%20olan%20bir%20belgedir.\(24.06.2024\)](https://hukukbook.com/avrupa-bolgesel-ve-azinlik-dilleri-sarti/#:~:text=Avrupa%20B%C3%B6lgesel%20Veya%20Az%C4%B1nl%C4%B1k%20Dilleri,hukuki%20ba%C4%9Flay%C4%B1c%C4%B1l%C4%B1%20olan%20bir%20belgedir.(24.06.2024))

¹⁹³ Birleşmiş Milletler “Çocuk Haklarına Dair Sözleşme.” 20 Kasım 1989, Madde 29

¹⁹⁴ Avrupa Konseyi “Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı.” Madde 8.1.b.i.

¹⁹⁵ Birleşmiş Milletler. “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme.” 16 Aralık 1966, Madde 13

¹⁹⁶ Avrupa Konseyi “Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı.” Madde 8.1.c.i.

geliştirmelerini amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, UNESCO'nun çok dilli eğitim politikalarıyla da uyumludur ve kültürel çeşitliliğin korunması ve geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır¹⁹⁷.

ABADŞ'nin eğitim hakkına ilişkin hükümleri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1 No'lu Ek Protokolü'nün 2. maddesi ile de ilişkilidir. AİHS sisteminde, eğitim hakkının yorumlanmasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihatları önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, Belçika Dil Davası'nda AİHM, devletlerin eğitim dilini belirleme konusunda geniş bir takdir yetkisine sahip olduğunu, ancak bu yetkinin kullanımında ayrımcılık yapılmaması gerektiğini vurgulamıştır¹⁹⁸. Bu karar, ABADŞ'nin uygulanması açısından da yol gösterici niteliktedir.

ABADŞ'nin uygulanması, uluslararası alanda bazı tartışmalara yol açmıştır. Bazı ülkeler, dilsel çeşitliliği ulusal birliğe tehdit olarak algıladıkları için şartı imzalamakta tereddüt etmişlerdir¹⁹⁹. Öte yandan, birçok ülke, şartın gerekliliklerini yerine getirmek için kapsamlı yasal ve idari düzenlemeler yapmıştır²⁰⁰. Bu farklı yaklaşımlar, eğitim hakkının dilsel boyutunun uygulanmasında ülkeler arasında var olan farklılıkları yansıtmaktadır.

ABADŞ'nin eğitim hakkına ilişkin hükümlerinin uygulanması, çocukların dilsel ve kültürel kimliklerinin korunması ve geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak, bu hükümlerin uygulanması bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir. Örneğin, azınlık dillerinde eğitim verecek öğretmenlerin yetiştirilmesi, ders materyallerinin hazırlanması ve eğitim sisteminin çok dilli bir yapıya uyarlanması gibi konular, ülkelerin karşılaştığı başlıca zorluklardır²⁰¹. Bu zorlukların aşılması için, uluslararası işbirliği ve iyi uygulamaların paylaşımı büyük önem taşımaktadır.

ABADŞ'nin eğitim hakkına ilişkin hükümlerinin etkin bir şekilde uygulanması için, ülkelerin ulusal eğitim politikalarını gözden geçirmeleri ve gerekli yasal ve idari düzenlemeleri yapmaları gerekmektedir. Bu bağlamda, Avrupa Konseyi'nin ABADŞ Uzmanlar Komitesi'nin tavsiyeleri ve ülke raporları, önemli bir rehber

¹⁹⁷ UNESCO "Education in a Multilingual World." UNESCO Education Position Paper, 2003

¹⁹⁸ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi "Belçika Dil Davası." Başvuru no. 1474/62, 23 Temmuz 1968

¹⁹⁹ Oakes, L. "Language and National Identity: Comparing France and Sweden." **John Benjamins Publishing**, 2001

²⁰⁰ Hult, F. M. "English as a Transcultural Language in Swedish Policy and Practice." **TESOL Quarterly**, 46(2), 2012, s. 230-257

²⁰¹ Extra, G. ve Gorter, D. "The Other Languages of Europe: Demographic, Sociolinguistic and Educational Perspectives." **Multilingual Matters**, 2001

niteliğindedir²⁰². Bu raporlar, ülkelerin ABADŞ'nin uygulanması konusundaki ilerlemelerini ve karşılaştıkları zorlukları ortaya koymakta ve diğer ülkeler için de öğretici nitelikte olmaktadır.

ABADŞ'nin eğitim hakkına ilişkin hükümlerinin uygulanması, aynı zamanda Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin 4. hedefi olan “nitelikli eğitim” hedefinin gerçekleştirilmesine de katkıda bulunmaktadır²⁰³. Çok dilli ve kapsayıcı eğitim yaklaşımları, eğitimde eşitliğin sağlanması ve kimsenin geride bırakılmaması ilkesinin hayata geçirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı, çocukların eğitim hakkının dilsel ve kültürel boyutunu güvence altına alan önemli bir uluslararası belgedir. Şartın eğitim hakkına ilişkin hükümleri, uluslararası insan hakları hukukunun genel çerçevesi içinde değerlendirilmeli ve diğer insan hakları belgeleriyle birlikte yorumlanmalıdır. Bu hükümlerin etkin bir şekilde uygulanması, çocukların dilsel ve kültürel kimliklerinin korunması ve geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak, şartın uygulanması ülkeden ülkeye farklılık göstermekte ve bazı zorluklarla karşılaşılmaktadır.

III. AFRIKA İNSAN HAKLARI SİSTEMİ BELGELERİ

A. Afrika İnsan ve Halklarının Hakları Şartı

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı, eğitim hakkını tanıyan bölgesel insan hakları belgesidir. ACHPR'nin 17. Maddesi, “her bireyin eğitim hakkına sahip olacağını” ileri sürerek eğitim hakkını açıkça teyit etmektedir. Ayrıca ACHPR, devletlerin eğitim hakkı da dahil olmak üzere insan haklarına saygıyı teşvik etme ve sağlama görevine sahip olduğunu vurgulamaktadır. ACHPR'nin yorumlanmasından ve uygulanmasından sorumlu organ olan Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu, içtihat ve yönergelerinde eğitim hakkını daha da genişletti. Örneğin komisyon, ücretsiz

²⁰² Avrupa Konseyi “Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı Uzmanlar Komitesi Raporları.” <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations> (24.06.2024)

²⁰³ Birleşmiş Milletler “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri.” <https://www.un.org/sustainabledevelopment/education/>

ve zorunlu ilköğretim sağlanması, herkesin eğitime eşit erişiminin sağlanmasının ve silahlı çatışma durumlarında eğitim hakkının korunmasının öneminin altını çizmiştir.

B. Afrika Çocuk Hakları ve Esenliği Şartı

Afrika Çocuk Hakları ve Esenliği Şartı, Afrika Birliği tarafından 1990 yılında kabul edilmiş ve 1999 yılında yürürlüğe girmiş önemli bir bölgesel insan hakları belgesidir²⁰⁴. Bu şart, Afrika kıtasındaki çocukların haklarını korumayı ve geliştirmeyi amaçlamaktadır. AÇHŞ, çocukların eğitim hakkı konusunda da önemli hükümler içermektedir.

AÇHŞ'nin 11. maddesi, eğitim hakkını detaylı bir şekilde düzenlemektedir. Bu maddenin 1. fıkrası şöyle demektedir: “Her çocuk eğitim hakkına sahiptir”²⁰⁵.

Bu ifade, eğitim hakkının evrenselliğini vurgulamakta ve bu hakkın tüm Afrika çocukları için geçerli olduğunu belirtmektedir. Maddenin devamında, eğitim hakkının içeriği ve amaçları detaylandırılmaktadır. 11. maddenin 2. fıkrası, eğitimin amaçlarını şu şekilde sıralamaktadır: “Çocuğun eğitimi aşağıdaki amaçlara yönelik olacaktır:

- (a) Çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin ve zihinsel ve fiziksel becerilerinin mümkün olan en üst düzeyde geliştirilmesi;
- (b) İnsan haklarına ve temel özgürlüklere saygının geliştirilmesi;
- (c) Afrika kültürel değerlerinin ve ulusal kimliğin korunması ve güçlendirilmesi, Afrika birliğine ve dayanışmasına olan bağlılığın teşvik edilmesi;
- (d) Çocuğun bağımsız bir şekilde düşünmesinin, eleştirel yargıda bulunmasının ve ahlaki ve sosyal sorumluluklarının geliştirilmesi;
- (e) Çocuğun anlayışının, hoşgörüsünün, cinsiyetler arası eşitliğin, dostluğun tüm halklar, etnik, kabile ve dini gruplar arasında geliştirilmesi²⁰⁶.”

Bu fıkra, eğitimin sadece akademik bilgi aktarımı olmadığını, aynı zamanda çocuğun kişisel, sosyal ve kültürel gelişimini de hedeflediğini vurgulamaktadır.

²⁰⁴ Afrika Birliği. “Afrika Çocuk Hakları ve Esenliği Şartı.” 11 Temmuz 1990, <https://insanhaklari.gen.tr/MevzuatListe.aspx?parm=2&id=3> (22.06.2024)

²⁰⁵ Afrika Birliği “Afrika Çocuk Hakları ve Esenliği Şartı.” 11 Temmuz 1990, Madde 11(1).

²⁰⁶ Afrika Birliği “Afrika Çocuk Hakları ve Esenliği Şartı.” 11 Temmuz 1990, Madde 11(2).

Özellikle, Afrika kültürel değerlerinin ve birliğinin vurgulanması, şartın bölgesel karakterini yansıtmaktadır.

11. maddenin 3. fıkrası, taraf devletlere şu yükümlülükleri getirmektedir:

“Taraf Devletler bu Şart'a uygun olarak:

(a) Tüm çocuklar için ücretsiz ve zorunlu temel eğitim sağlayacak ve teşvik edecek;

(b) Ortaöğretimin farklı biçimlerinin geliştirilmesini teşvik edecek ve bunları kademeli olarak ücretsiz ve herkes için erişilebilir hale getirecek;

(c) Yükseköğretimi yeteneklerine göre herkes için erişilebilir hale getirecek;

(d) Eğitimde kız çocuklarının katılımını artırmak ve devam etmelerini sağlamak için özel önlemler alacak;

(e) Okulu erken bırakmış çocukların eğitimlerine devam etmeleri için özel düzenlemeler yapacak;

(f) Eğitim sisteminde insan onuruna saygıyı geliştirmek ve çocuğun insan haklarını ve temel özgürlüklerini güçlendirmek için önlemler alacaktır.²⁰⁷“

Bu fıkra, devletlerin eğitim hakkını gerçekleştirmek için alması gereken somut önlemleri belirtmektedir. Özellikle, ücretsiz ve zorunlu temel eğitim sağlama yükümlülüğü, eğitim hakkının hayata geçirilmesi için kritik öneme sahiptir. Ayrıca, kız çocuklarının eğitime katılımını artırmaya yönelik özel önlemler alınması gerektiğinin vurgulanması, Afrika'daki cinsiyet eşitsizliği sorununa dikkat çekmektedir.

AÇHŞ'nin denetim mekanizması, Afrika Çocuk Hakları ve Esenliği Uzmanlar Komitesi tarafından yürütülmektedir²⁰⁸. Komitenin görevleri şunları içermektedir: taraf devletlerin sunduğu raporları incelemek ve değerlendirmek; Şart'ın uygulanmasına ilişkin tavsiyelerde bulunmak; Şart'ın hükümlerinin yorumlanması konusunda rehberlik sağlamak; bireysel şikayetleri incelemek ve karara bağlamak²⁰⁹.

Komite, taraf devletlerin Şart'ı nasıl uyguladığını izler ve gerektiğinde tavsiyelerde bulunur. Ayrıca, bireysel şikayet mekanizması sayesinde, eğitim hakkı da

²⁰⁷ Afrika Birliği “Afrika Çocuk Hakları ve Esenliği Şartı.” 11 Temmuz 199, Madde 11(3).

²⁰⁸ Sloth-Nielsen, J. “The African Charter on the Rights and Welfare of the Child: A Comprehensive Agenda for Children's Rights.” **The International Journal of Children's Rights**, 2021, 427-430.

²⁰⁹ Afrika Birliği. “Afrika Çocuk Hakları ve Esenliği Şartı.” Madde 42

dahil olmak üzere Şart'ta tanınan hakların ihlal edildiğini düşünen bireyler veya gruplar Komite'ye başvurabilir²¹⁰.

AÇHŞ'nin eğitim hakkına ilişkin hükümleri, diğer uluslararası insan hakları belgeleriyle paralellik göstermektedir. Örneğin, Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 28. ve 29. maddeleri de benzer hükümler içermektedir²¹¹. Ancak, AÇHŞ'nin Afrika kültürel değerlerine ve birliğine yaptığı vurgu, onu diğer belgelerden ayırmaktadır.

AÇHŞ'nin uygulanmasında karşılaşılan zorluklar arasında, kaynakların yetersizliği, altyapı sorunları, çatışma ve istikrarsızlık gibi faktörler yer almaktadır²¹². Özellikle, kırsal bölgelerde ve dezavantajlı gruplar arasında eğitime erişim hala önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Afrika Çocuk Hakları ve Esenliği Şartı, Afrika kıtasındaki çocukların eğitim hakkının korunması ve geliştirilmesi için önemli bir hukuki çerçeve sunmaktadır. Şart'ın eğitim hakkına ilişkin hükümleri, eğitimin evrensel erişilebilirliğini vurgulamanın yanı sıra, Afrika'nın kültürel ve sosyal bağlamını da dikkate almaktadır.

IV. AMERİKAN İNSAN HAKLARI SİSTEMİ BELGELERİ

A. Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi

Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi, Amerika Devletleri Örgütü tarafından 1948 yılında kabul edilmiş önemli bir bölgesel insan hakları belgesidir²¹³. Bu bildiri, Amerika kıtasındaki bireylerin temel hak ve özgürlüklerini korumayı amaçlamaktadır. AİHÖB, çocukların eğitim hakkı konusunda da önemli hükümler içermektedir.

²¹⁰ Mezmur, Benyam, "The African Committee of Experts on the Rights and Welfare of the Child: An update," **African Human Rights Law Journal**, 2006, <https://www.ahrlj.up.ac.za/mezmur-b-d> (25.06.2024)

²¹¹ Birleşmiş Milletler "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme," 20 Kasım 1989, Madde 28 ve 29

²¹² Lloyd, A. "Evolution of the African Charter on the Rights and Welfare of the Child and the African Committee of Experts: Raising the gauntlet." **The International Journal of Children's Rights**, 2002.

²¹³ Amerika Devletleri Örgütü. "Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi.", <https://hukukbook.com/amerikan-insan-haklari-ve-odevleri-bildirisi-bogota-bildirisi/> (22.06.2024)

AİHÖB'nin XII. maddesi, eğitim hakkını şu şekilde düzenlemektedir:

“Her kişinin eğitim hakkı vardır ve bu hak fırsat eşitliği ilkesine dayanır. Eğitim, özgürlük ve insan onuruna dayalı bir yaşam için kişiyi hazırlamalı ve anlayış, hoşgörü ve uluslar ile ırksal, dini ve etnik gruplar arasında dostluğu teşvik etmelidir.”²¹⁴

Bu madde, eğitim hakkının evrenselliğini vurgulamakta ve eğitimin amaçlarını belirtmektedir. Fırsat eşitliği ilkesinin vurgulanması, eğitimde ayrımcılığın önlenmesi açısından önemlidir. Ayrıca, eğitimin amaçları arasında hoşgörü ve dostluğun teşvik edilmesinin sayılması, eğitimin sosyal uyum ve barışa katkısını vurgulamaktadır.

AİHÖB'nin XXX. maddesi, eğitim hakkının bir diğer boyutunu ele almaktadır: “Her kişinin kendi çocuklarının veya vesayeti altındakilerin eğitimini seçme hakkı vardır.”²¹⁵

Bu madde, ebeveynlerin çocuklarının eğitimi konusundaki tercih hakkını tanımaktadır. Bu hüküm, eğitim hakkının bireysel ve ailevi boyutunu dengelemeye çalışmaktadır.

AİHÖB'nin XXXI. maddesi ise eğitim hakkının bir görev boyutunu vurgulamaktadır: “Her kişinin, en azından ilköğretimi kapsayacak şekilde eğitim görme görevi vardır.”²¹⁶

Bu madde, eğitim hakkını bir görev olarak da tanımlayarak, bireylerin topluma karşı sorumluluklarını vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, AİHÖB'nin haklar ve ödevler arasında bir denge kurma çabasını yansıtmaktadır.

AİHÖB'nin eğitim hakkına ilişkin hükümleri, daha sonra kabul edilen Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ile daha da genişletilmiştir. San Jose Paketi'nin 26. maddesi, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların kademeli olarak gerçekleştirilmesi yükümlülüğünü getirmektedir ve bu, eğitim hakkını da kapsamaktadır²¹⁷.

AİHÖB'nin denetim mekanizması, Amerika Devletleri Örgütü bünyesinde faaliyet gösteren Amerikan İnsan Hakları Komisyonu tarafından yürütülmektedir²¹⁸.

Komisyonun görevleri şunları içermektedir:

1. İnsan hakları ihlallerine ilişkin bireysel şikayetleri incelemek;

²¹⁴ Amerika Devletleri Örgütü. “Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi.”, Madde XII

²¹⁵ Amerika Devletleri Örgütü. “Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi.”, Madde XXX

²¹⁶ Amerika Devletleri Örgütü “Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi.”, Madde XXXI

²¹⁷ Amerika Devletleri Örgütü “Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi.” 22 Kasım 1969, Madde 26

²¹⁸ Pasqualucci, J. M. “**The Practice and Procedure of the Inter-American Court of Human Rights.**” Cambridge University Press, 2013, 351-380.

2. Üye devletlerin insan hakları uygulamalarını izlemek ve raporlar hazırlamak;

3. İnsan hakları konularında tavsiyelerde bulunmak;

4. İnsan haklarının geliştirilmesi için eğitim ve bilgilendirme faaliyetleri yürütmek²¹⁹

Komisyon, eğitim hakkı da dahil olmak üzere AİHÖB'de tanınan hakların ihlal edildiğine dair şikayetleri inceleyebilir ve gerektiğinde üye devletlere tavsiyelerde bulunabilir. Ayrıca, Komisyon'un hazırladığı ülke raporları, eğitim hakkının uygulanmasına ilişkin önemli bilgiler sağlamaktadır²²⁰.

AİHÖB'nin eğitim hakkına ilişkin hükümlerinin uygulanmasında karşılaşılan zorluklar arasında, bölgedeki sosyo-ekonomik eşitsizlikler, kırsal ve kentsel alanlar arasındaki farklar, yerli halkların ve azınlıkların eğitime erişimindeki engeller yer almaktadır²²¹. Özellikle, kaliteli eğitime erişim ve eğitimde ayrımcılığın önlenmesi konularında hala önemli sorunlar bulunmaktadır.

Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi de, eğitim hakkına ilişkin önemli kararlar vermiştir. Örneğin, Yean ve Bosico v. Dominik Cumhuriyeti davasında Mahkeme, vatandaşlık hakkının reddedilmesinin eğitim hakkını da ihlal ettiğine hükmetmiştir²²². Bu karar, eğitim hakkının diğer insan haklarıyla olan yakın ilişkisini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi, Amerika kıtasındaki çocukların eğitim hakkının korunması ve geliştirilmesi için önemli bir hukuki çerçeve sunmaktadır. Bildirinin eğitim hakkına ilişkin hükümleri, eğitimin evrensel erişilebilirliğini vurgulamanın yanı sıra, eğitimin amaçlarını ve ebeveynlerin haklarını da ele almaktadır.

²¹⁹ Amerika Devletleri Örgütü “Amerikan İnsan Hakları Komisyonu Statüsü.” <https://insanhaklari.gen.tr/MevzuatListe.aspx?parm=2&id=2> (23.06.2024)

²²⁰ Goldman, R. K. “History and Action: The Inter-American Human Rights System and the Role of the Inter-American Commission on Human Rights.” Human Rights Quarterly, 2009

²²¹ Tomasevski, K. “Human Rights Obligations in Education: The 4-A Scheme.” Wolf Legal Publishers, 2006, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000205846> (06.06.2024)

²²² Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi “Yean ve Bosico v. Dominik Cumhuriyeti.” 8 Eylül 2005

B. Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi de eğitim hakkını kendi çerçevesinde ele almaktadır²²³. ACHR'nin 26. maddesi, taraf devletlerin, kaynakları ve mevcut kapasiteleri ölçüsünde, eğitim hakkının tam olarak hayata geçirilmesini aşamalı olarak uygulayacaklarını öngörmektedir. Ayrıca, “San Salvador Protokolü” olarak da bilinen Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ekonomik, sosyal ve kültürel haklar alanında ek protokolü, eğitim hakkının daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmasını sağlıyor. San Salvador Protokolü'nün 13. Maddesi, eğitim hakkını temel bir insan hakkı olarak tanıır ve devletlere aşağıdaki gibi belirli yükümlülükler getirir:

- İlköğretimin zorunlu ve herkes için ücretsiz erişilebilir olmasını sağlamak.
- Mesleki eğitim de dahil olmak üzere ortaöğretimin gelişiminin teşvik edilmesi ve herkes için erişilebilir hale getirilmesi.
- Bireysel kapasite ve liyakate dayalı olarak yüksek öğrenime erişilebilirliğin teşvik edilmesi.

Amerika Kıtası İnsan Hakları Komisyonu ve Amerika Kıtası İnsan Hakları Mahkemesi, içtihatları ve tavsiyeleri aracılığıyla Amerika kıtasında eğitim hakkı anlayışını daha da geliştirmiş ve devletlerin bir araç olarak eğitime öncelik vermesi ve yatırım yapması gerektiğini vurgulamıştır.

²²³ Ayşen Seymen Çakar, Sosyal Hakların Gerçekleştirilmesinin Amerikan Devletleri Örgütü Sisteminde Denetimi, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, 2018, s.425.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NDE ÇOCUK HAKLARI VE EĞİTİM HAKKINA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

I. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ MEVZUATINDA ÇOCUK HAKLARI

A. Çocuk Hakları

Çocukların toplumun en hassas kesimi olarak kabul edildiği göz önüne alındığında onların güvenliklerinin sürekli olarak sağlanması zorunludur. Çağımızda çocuk haklarına öncelik vermek, büyümeleri için güvenli bir ortam oluşturmak, refahlarını korumak ve geliştirmek ve onlara sunulan hizmetlerin kalitesini yükseltmek temel kaygılardır. Bunun arkasında yatan mantık, silahlı çatışmaları, salgın hastalıkları ve zorbalık olaylarını kapsayan küresel senaryolarda çocukların en olumsuz etkilenen demografik gruplardan birini temsil etmesi gerçeğinde yatmaktadır.

Azerbaycan, 13 Ağustos 1992 tarihinde Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye taraf olmuştur²²⁴. Bu, ülkenin çocuk hakları alanında attığı en önemli adımlardan biridir. Sözleşmeye taraf olmakla Azerbaycan, çocukların temel haklarını tanıma ve koruma yükümlülüğü altına girmiştir. Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 28. maddesi, eğitim hakkını düzenlemekte ve taraf devletlere bu hakkın gerçekleştirilmesi için çeşitli yükümlülükler getirmektedir²²⁵.

Ülkenin 1995 yılında kabul edilen Anayasası'nda çocuk haklarına özel önem verilmiştir. Anayasa'nın 17. maddesi, çocuk haklarının korunmasını ve bu hakların uygulanmasının devlet denetimi altında olduğunu belirtmektedir²²⁶. Bu madde, çocuk haklarının anayasal düzeyde tanınması açısından önemli bir adımdır. Ayrıca, Anayasa'nın 42. maddesi eğitim hakkını düzenlemekte ve her vatandaşın eğitim hakkına sahip olduğunu vurgulamaktadır²²⁷.

Azerbaycan'da çocuk haklarının korunmasına yönelik en kapsamlı yasal düzenleme, 19 Mayıs 1998 tarihinde yürürlüğe giren “Çocuk Hakları Hakkında

²²⁴ Hicran Hüseynova, “Çocuk Hakları:Dünden Bugüne”,**Yeni Azerbaycan**, 05.06.2018 https://www.yeniazərbaycan.com/Sosial_e41464_az.html (15.01.2024)

²²⁵ Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Madde 28

²²⁶ Azerbaycan Respublikasının Konstitusiyası, <https://e-qanun.az/framework/897> (17.01.2024)

²²⁷ Azerbaycan Respublikasının Konstitusiyası, <https://e-qanun.az/framework/897> (18.01.2024)

Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu”dur²²⁸. Bu kanun, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin ilkelerini iç hukuka yansıtmayı amaçlamaktadır. Kanun, çocukların temel haklarını, devletin ve toplumun çocuklara karşı sorumluluklarını detaylı bir şekilde düzenlemektedir.

2002 yılında Azerbaycan, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol'ü ve Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol'ü onaylamıştır²²⁹. Bu protokollerin onaylanması, Azerbaycan'ın çocuk haklarının korunması konusundaki kararlılığını göstermektedir.

Eğitim hakkı konusunda Azerbaycan, UNESCO'nun “Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme”sini 1996 yılında onaylamıştır²³⁰. Bu sözleşme, eğitimde her türlü ayrımcılığın önlenmesini ve eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanmasını amaçlamaktadır.

Azerbaycan, 1992 yılında UNESCO üyesi olduktan sonra, organizasyonun eğitim alanındaki çeşitli programlarına aktif olarak katılmaktadır. Özellikle “Herkes için Eğitim” programı kapsamında ülke, eğitim sistemini geliştirmek için önemli adımlar atmıştır²³¹.

Ülkede çocuk haklarının ve eğitim hakkının korunması ve geliştirilmesi için kurumsal yapılar da oluşturulmuştur. 2006 yılında kurulan Aile, Kadın ve Çocuk Sorunları Devlet Komitesi, çocuk haklarının korunması ve geliştirilmesi konusunda önemli bir rol oynamaktadır²³². Ayrıca, Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı da çocuk haklarının korunması konusunda aktif bir rol üstlenmektedir²³³.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 2 Haziran 2020 tarihli Kararnamesi ile onaylanan “Azerbaycan Cumhuriyeti Çocukları için 2020-2030 Stratejisi”, ülkenin çocuk hakları ve eğitim konusundaki uzun vadeli vizyonunu ortaya koymaktadır²³⁴. Bu strateji, çocukların eşit fırsatlara sahip olması, çıkarlarının

²²⁸ Çocuk Hakları Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu, <https://e-qanun.az/framework/3292> (12.06.2024)

²²⁹ Musayeva, Günay, “Avrupa Birliği, Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetlerinde Çocuk Hakları”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2013, s. 54.

²³⁰ UNESCO “Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme

²³¹ UNESCO Azerbaycan Milli Komitesi (2023) “UNESCO ile İşbirliği”.

²³² Azerbaycan Cumhuriyeti Aile, Kadın ve Çocuk Sorunları Devlet Komitesi (2022), “2022 Yılı Faaliyet Raporu”.

²³³ Aliyeva, S, “Ombudsmanlık Faaliyetinde Çocuk Haklarının Korunması”, Respublika Gazetesi, 2023

²³⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın “Azerbaycan Cumhuriyeti Çocukları için 2020-2030 Stratejisi” Kararnamesi, 2020.

korunması ve çağdaş standartlara uygun eğitim ve sosyal destek hizmetlerinin sunulmasını hedeflemektedir.

Eğitim hakkının uygulanması konusunda Azerbaycan'ın attığı önemli adımlardan biri de 19 Haziran 2009 tarihinde kabul edilen “Eğitim Kanunu”dur²³⁵. Bu kanun, eğitim sisteminin temel ilkelerini, yapısını ve işleyişini düzenlemekte, eğitim hakkının gerçekleştirilmesi için gerekli yasal çerçeveyi sağlamaktadır.

Azerbaycan'ın çocuk hakları ve eğitim hakkı konusundaki yasal çerçevesi, uluslararası standartlara uygun olarak geliştirilmiştir.

B. Çocuk Haklarını Koruma Kurumları

Çocuk haklarının ve yasal çıkarlarının korunması, ebeveynler (onların yerini alan kişiler), Aile Kanunu'nun öngördüğü durumlarda ilgili yürütme makamı ve mahkeme tarafından gerçekleştirilir. Çocuğun, ebeveynleri (onların yerine geçen kişiler) tarafından istismar edilmekten korunma hakkı vardır.

Anne ve babanın (birinin) çocuğun eğitimi ve yetiştirilmesi ile ilgili görevlerini yerine getirmemesi veya velayet haklarını kötüye kullanması da dahil olmak üzere çocuğun hakları ve hukuki menfaatleri ihlal edildiğinde çocuğun ilgili mercilere, 14 yaşına geldiğinde ise mahkemeye başvurma hakkı bulunmaktadır²³⁶.

Azerbaycan Cumhuriyetinde çocuk haklarının korunmasını kontrol eden bir çok kurum vardır. Bunlardan öne çıkanlar Aile, Kadın ve Çocuk Sorunları Devlet Komitesi ve Azerbaycan Cumhuriyeti Ombudsman Kurumudur.

1. Aile, Kadın ve Çocuk Sorunları Devlet Komitesi

Aile, Kadın ve Çocuk Sorunları Devlet Komitesi Azerbaycan Cumhuriyetinin insan hakları alanında özellikle de çocukların sorunlarının devlet politikasında merkezi yürütme organı olarak işlevini sürdürüyor. Komite, yetkileri dahilinde başta çocuk ve kadın hakları olmak üzere insan ve medeni hak ve özgürlüklerin korunmasını sağlar ve ihlallerini önler. Komite mülteci ve ülke içinde yerinden edilmiş kadınların,

²³⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Kanunu, 2009.

²³⁶ Aile Kanunu, <https://e-qanun.az/framework/46946> ;Aile,Kadın ve Çocuk Problemleri üzere Komite, <http://www.scfwca.gov.az> (19.01.2024)

çocukların, düşük gelirli ailelerin sosyal sorunlarını incelemek ve bunların çözümü için ilgili devlet makamları nezdinde sorunları gündeme getiriyor. Ayrıca şehit ailelerinin, bekar annelerin, özellikle engelli kadın ve çocukların sorunlarının devlet yetkililerince çözülmesi amacıyla uygun dilekçeler verilmesi görevini üstlenmiştir²³⁷.

Azerbaycan Cumhuriyeti “Cinsiyet (erkek ve kadın) eşitliği hakkında” yasasıyla mekanizmaların erişebilirliği için toplumsal cinsiyet eşitliğinin çalışmalarının sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla “Çocuk ve Ailelere Destek Merkezleri”ni yaratmıştır. “Çocuk ve Ailelere Destek Merkezleri” bölgelerde toplumsal cinsiyet eşitliği ve onların eğitimi konusunda kamu politikasının uygulanmasında önemli bir rol oynamıştır²³⁸.

BM Çocuklara Yardım Fonu'nun desteğiyle Komite “Ebeveyn Denetimleri ve İnternet Güvenliği” www.kidsafe.az programını yeniden düzenlenmiş ve çocukların erişimine engel amaçlı pornografik, intihara meyilli, zararlı alışkanlıklar, insan kaçakçılığı, terörizm gibi konuları filtrelemiştir²³⁹.

2. Azerbaycan Cumhuriyeti Ombudsmanı

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 8 Mayıs 2012 tarihli Kararnamesi ile “çocuk haklarının uygulanması üzerinde devlet denetimi kuralı” onaylanmıştır. Devlet denetiminin amacı, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve kanunları ile belirlenen çocukların hak ve menfaatlerini korumak, çocuk haklarının sağlanması için uygun ortamı yaratmak, çocuk hakları ihlallerine yol açan durumları ortadan kaldırmak ve bunlara sebep olabilecek durumların önüne geçmektir.

İnsan haklarını koruma mekanizması olarak ombudsmanlık kurumu çocuk haklarının korunmasında büyük role sahiptir. Ülkede çocuk haklarının korunması,

²³⁷ Günay Musayeva, “Avrupa Birliği, Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetlerinde Çocuk Hakları”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Konya, 2013, s.54

²³⁸ “Cinsiyet (kadın ve erkek) eşitliği hakkında” Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunun 20. Maddesine göre Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Aile, Kadın ve Çocuk Problemleri üzere Komite'nin 2022 yılına Raporu, 2023, s.3-6, <http://www.scfwca.gov.az/page/konvensiyalar-ve-hesabatlar> (18.01.2024)

²³⁹ Aile, Kadın ve Çocuk Problemleri üzere Komite, <http://scfwca.gov.az/post/1307/valideyn-nezareti-ve-internet-tehlukesizliyi-proqraminin-kidsafe-teqdimati-kecirilecek> (18.01.2024)

geliştirilmesi, ihlallerinin önlenmesi ve ihlal edilen hakların sağlanma durumunun incelenmesi Ombudsmanlık faaliyetinin ana yönlerinden birini oluşturur²⁴⁰.

BM Çocuk Hakları Komitesi'nin tavsiyeleri ve devletin çocuk politikasının temel ilkeleri dikkate alınarak Ombudsman Ofisi bünyesinde oluşturulan Çocuk Hakları Koruma Sektörü, Komiser'in bu alandaki faaliyetlerinin etkinliğini artırmaya hizmet etmektedir.

Çocuk haklarının korunması, modern hukuk sistemlerinin ve sosyal devlet anlayışının temel unsurlarından biridir. Bu bağlamda, çocuk hakları koruma sektörü, toplumun en savunmasız kesimini oluşturan çocukların haklarını güvence altına almak için çok yönlü ve kapsamlı bir yaklaşım benimsemektedir. Bu sektör, çocuk haklarına ilişkin mevcut sorunların sistematik bir şekilde ele alınmasını, bu hakların etkin bir biçimde korunmasının organize edilmesini ve çocuklarla ilgili konularda çocukların katılımlarının ve erişilebilirliklerinin sağlanmasını hedeflemektedir.

Bu alanda faaliyet gösteren kurumlar, ihlal edilen hak ve özgürlüklerin giderilmesi için çözüm mekanizmaları geliştirmekte ve uygulamaktadır. Ayrıca, sektör içerisinde uzmanlaşmış sivil toplum kuruluşları ve ilgili uluslararası organizasyonlarla işbirliğini güçlendirmeye özel önem verilmektedir. Bu işbirliği, çocuk haklarının korunması konusunda global standartların yakalanması ve iyi uygulamaların paylaşılması açısından kritik bir role sahiptir.

Kurumun işleyişinde gerçekleştirilen en dikkat çekici yeniliklerden biri, 916 numaralı çağrı merkezinin hayata geçirilmesidir. Bu merkez, kurumun tüm çağrı hatlarını tek bir noktada birleştirerek, çağın gereklerine uygun ve 7/24 hizmet veren bir yapı oluşturulmasını sağlamıştır. Bu uygulama, vatandaşların ve özellikle çocukların haklarını aramada karşılaştıkları engelleri azaltmayı ve kurum hizmetlerine erişimi kolaylaştırmayı amaçlamaktadır.

Çocuk hakları koruma sektörünün etkin işleyişi, çocukların fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimlerini destekleyecek bir ortamın yaratılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda, sektörün faaliyetleri sadece hak ihlallerinin önlenmesi ve giderilmesiyle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda çocukların potansiyellerini tam olarak gerçekleştirebilecekleri bir toplumun inşasına da hizmet etmektedir.

²⁴⁰ Azerbaycan Cumhuriyeti Ombudsman, <https://ombudsman.az/> (19.01.2024)

Çocuk hakları koruma sektörü, hukuki, sosyal ve idari boyutlarıyla bütüncül bir yaklaşım sergilemekte ve çocukların yüksek yararını gözeterek, onların haklarının en üst düzeyde korunmasını ve geliştirilmesini hedeflemektedir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi, toplumun tüm kesimlerinin ve kurumların ortak çabası ve işbirliğiyle mümkün olabilecektir.

Ombudsman Kurumu'na ulaşan başvuruların yanı sıra sosyal ağlarda yayılan çocuk haklarının ihlal edildiğine ilişkin bilgiler ombudsman tarafından özenle takip edilmekte ve başvuruları ilgili mercilere yönlendirilmekte olup ailelere psikolojik yardım ve hukuki danışmanlık sağlanmaktadır.

“2020-2025 Çocuk Stratejisinin Uygulanmasına İlişkin Eylem Planı”, “Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Aile İçi Şiddetle Mücadeleye İlişkin 2020-2023 Ulusal Eylem Planı” ve “Azerbaycan Cumhuriyeti'nde İnsan Ticaretiyle Mücadeleye İlişkin 2020-2024 Ulusal Eylem Planı”nda çocuk haklarının korunması yönünde ilgili tedbirlerin sağlanması amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti İnsan Hakları Komiseri'nin katılımı tavsiye edilmiştir.

Ombudsman kurumu ile UNICEF arasında 2021-2025 İşbirliği Programı kapsamında imzalanan 2021-2022 Çalışma Planı'na göre çocuk haklarının korunması alanında ziyaretler yapılması ve çocukların durumlarını incelemeye yönelik araştırmalar yapılması ve diğer yönergeler konusunda işbirliği yapılmıştır.

27 Mayıs 2021 tarihinde Azerbaycan hükümetinin aldığı tedbirler sonucunda Suriye'nin Cerablus kentindeki Amerina kampında gözaltına alınan 14'ü çocuk 20'si Azerbaycan vatandaşının ülkelerine geri gönderildiği belirtilmelidir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin Hatay ili İskender yetimhanesinde gözaltına alınan 4 çocuk, Irak Cumhuriyeti ceza infaz kurumları ve yetimhanelerde tutuklu bulunan Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşı 38 çocuk ülkeye geri gönderilmiştir.

Suriye ve Irak'tan Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının ülkelerine geri dönüşü yönünde Azerbaycan hükümeti tarafından gerekli önlemler alınmış, bu kişilerin haklarının korunması konuları ombudsman tarafından dikkate alınmıştır. Ombudsman genel olarak 2022 yılı 31 Mayıs tarihinde ülkeye geri gönderilmiş 7 kişiyle, özellikle de kadın ve çocuklarla ilgili olarak Sosyal Hizmetler Ajansı'nın sosyal hizmet kuruluşuna yerleştirilmiş olan bireylerle görüşmüş, onların hak ve özgürlüklerinin durumunu incelemiş, sosyal rehabilite ve topluma yeniden

entegrasyon konularında alınan önlemler hakkında bilgi almış ve ilgili önerilerde bulunmuştur.

Ombudsman 24 Kasım 2022 tarihinde Suriye'den ülkeye geri gönderilmiş 13 çocuk ve 3 kadın olmak üzere toplam 16 kişi ile görüşmüş, onların rehabilite edilmesi ve haklarının korunması ile ilgili durumu incelemiştir.

Genel olarak Irak ve Suriye'den toplamda 409 vatandaşı, bunların içinde 380 çocuğun Azerbaycan'a geri gönderilmesi gerçekleştirilmiştir.

BM Çocuk Hakları Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin BM'nin “Çocuk Haklarına Dair Sözleşme” hakkındaki beşinci ve altıncı birleşik raporu üzerine 22 Şubat 2023 tarihli son Gözlemlerinde, 2021 yılında Ombudsman Kurumu'nda Çocuk Hakları Koruma Sektörünün oluşturulmasını takdir etmiş ve çocuklar tarafından veya onların adına çocuk dostu bir şekilde şikayetlerin verilmesi amacıyla yetki genişletilmesini önermiştir.

2023 yılında Ombudsmanın faaliyetinde gerçekleşen önemli değişikliklerden biri, ombudsmanın faaliyetini düzenleyen “İnsan Hakları Müvekkili (Ombudsman) Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu”nda yapılan değişikliklerdir.

2023 yılı 9 Haziran tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu'na göre ombudsman, “Çocuk Haklarına Dair” Sözleşme'nin uygulanmasının izlenmesi ve teşvik edilmesi amacıyla bağımsız izleme mekanizmasının görevlerini gerçekleştirmek için yetkilendirilmiştir.

Belirtilen değişiklikler, çocukların hak ve özgürlüklerinin daha etkili bir şekilde korunmasına, ombudsman kurumunun bu alandaki faaliyetinin geliştirilmesine ve mevzuatın uluslararası standartlara uygun hale getirilmesine katkıda bulunmaktadır. Ombudsman, çeşitli alanlarda çocuk haklarını korumak amacıyla geniş bir faaliyet yürütmektedir. Ombudsmana yönlendirilen çocuk haklarına ilişkin başvurularla ilgili araştırmalar yapılır, ilgili devlet kurumlarına sorular gönderilir ve sorunların olumlu çözümüne yönelik gerekli adımlar atılır. Çocuk hakları ihlalleriyle ilgili medyada ve sosyal medyada yayımlanan bilgilere hızla tepki verilir, gerektiğinde ombudsmanın merkezi ofisi ve bölgesel merkezler tarafından yerinde incelemeler yapılır ve yasal tedbirler alınır.

BM'nin “Çocuk Haklarına Dair Sözleşme”sinin kabulünün yıldönümü vesilesiyle ombudsman tarafından her yıl 20 Ekim - 20 Kasım tarihleri arasında ülkede

“Çocuk Hakları Ayı” ilan edilir. Bu ayın düzenlenmesinin amacı ülkedeki çocuklara daha fazla dikkat ve ilgi göstermek, ilgili kurumları ve toplumu çocuk haklarının etkili korunması ve tanıtılması yönünde harekete geçirmektir. Her yıl devlet, yerel özyönetim organları, sivil toplum kuruluşları ve diğer ilgili kurumlar ombudsmanın girişimine katılarak bu alandaki çalışmalara katkıda bulunurlar.

Genel olarak ombudsmanın merkezi ofisi ve bölgesel merkezleri tarafından düzenli olarak başkent ve bölgelerde çocuk haklarıyla ilgili çeşitli alanlarda, çocuk emeği, erken evlilik, çocuk istismarı ve zorbalığına karşı koruma, çocuklara karşı ayrımcılığın yasaklanması ve diğer alanlarda çocukların, ebeveynlerin ve çocuklarla çalışan kişilerin katılımıyla bilinçlendirme etkinlikleri düzenlenir²⁴¹

II. AZERBAIJAN'DA EĞİTİMİN TARİHSEL GELİŞİMİ

A. Sovyetler Dönemi

Azerbaycan eğitim sisteminin 1000 yılı aşkın kayıtlı bir tarihi vardır. Eğitim sistemi zaman içinde birçok bileşenle gelişmiştir. Azerbaycan'ın tarihi M.Ö. III. yüzyılda ülkenin eğitim sistemi başlamış ve ilk eğitim sistemi sekizinci yüzyılda açılmıştır²⁴².

28 Nisan 1920'de Kızıl Ordu Azerbaycan'ı ele geçirdi ve Sovyetler, Komünizm adına milli duygudan yoksun bir eğitim sistemi kurdu²⁴³. 1 Mayıs 1925'te Azerbaycan Yüksek Sovyeti, Arap alfabesini kaldırıp yerine Latin alfabesini koyan bir kararname çıkardı. 1928 yılında Türkiye'de Latin alfabesinin uygulamaya konulması, Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'da Latin alfabesini kaldırıp yerine Kiril alfabesini kullanmasına yol açtı²⁴⁴.

²⁴¹ Azerbaycan Cumhuriyetinin İnsan Hakları Müvekili (Ombudsman), Azerbaycan Cumhuriyeti İnsan Haklarının Korunması Hakkında 2022 Yıllık Rapor (Məruzə), **Azerbaycan**, 2023, <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/ombudsman-oten-il-uzre-meruzesini-teqdim-edib-1677509732> (21.01.2024)

²⁴² Javid Aliyev, “Azerbaycan'da Eğitim Sistemi”, **Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi**, Cilt:8, Sayı:75, 2021, s.2489.

²⁴³ Muammer Ergün, “Azerbaycan Eğitim Sistemi”, **Kuram ve Uygulamada EğitimYönetimi**, Cilt:12, Sayı:12, 1997, s.499

²⁴⁴ Sinan Oğan, Azerbaycan İktisadi Dünyası, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, İstanbul, 1992, s.23

1920-1991 yılları arasında Azərbaycan'ın hayatında özel bir dönem yaşanmışdır. Bu dönemin sonunda Azərbaycan Sovyetler Birliğı'ne katılmış ve büyük bir kalkınma sürecinden geçmiştir. O yıllarda Azərbaycan'ın şəhər, köy və kəndlərində 770'e qədər məktəp binası xidmətə sunulmuş, universitetlərin sayı 12'dən 17-yə, tələbə sayı isə 70 bindən 100 minə çıxarılmış və ölkədə 5 yeni yüksək təhsil qurumu açılmışdır²⁴⁵.

Tarixi xatirə, Azərbaycan təhsilinin sürətli inkişafının əski prezident Həydar Əliyev-in adı ilə əlaqəli olduğunu göstərməkdədir²⁴⁶.

Azərbaycan'da ümumi orta təhsilə keçiş 60'lı illərin ortalarında başlamış olmasına rəğmən bu düşüncə 70'li illərdə gerçəkləşmişdir. O illərdə 350'dən çox tələbə 849 ümumi təhsil məktəbi tək tip bir layihə çərçivəsində inşa edilərək xidmətə açılmışdır. Bu illərdə məktəblərin texniki və elmi-metodoloji təchizatı ümumi bir şəkildə yaxşılaşdırılmışdır.

1970'li və 1980'li illərdə SSRB'nin 50'dən çox şəhərində 170'dən çox yüksək məktəbdə 80'dən çox elmi, təhsil və mədəniyyət sahəsini əhatə edən 250'dən çox mütəxəssis sahəsində 15.000'dən çox Azərbaycanlı gənclər təhsil almışdır²⁴⁷.

1971 ilində Bakı'da Cəmiş Naxçıvanski adına hərbi akademiya fəaliyyətə keçdi. Bu, Azərbaycan'ın müstəqilliyini qorumaq üçün qəhrəmanca mübarizə edəcək milli subayların hazırlanması yönündə atılmış cəsur bir addım olmuşdur²⁴⁸.

1978'dən etibarən ümumi təhsil məktəblərində tələbələrin dərslər kitabları ilə ucretsiz olaraq təmin edilməsinə keçilmişdir.

1970 ilinə qədər yurtdışında təhsil görənlərin yüzə 40'ı Azərbaycanlıydı, lakin 1970'lərin sonu və 1980'lərin başında bu sayı yüzə 97,7-yə çıxmışdır²⁴⁹.

Gəcən yüzilin 80'li illərinin sonları və 90'lı illərinin başları, Azərbaycan tarixində savaşı və çəlkənti dövrü, təhsil sahəsində isə geriləmə və düşüş illəri olmuşdur. Bu dövrdə məktəp inşaatı tamamilə durmuş, təhsilə duyulan marq geri plana atılmış, təhsilin finansiya minimuma endirilmişdir. Bu illərdə Ermənistan'ın Azərbaycana yönəlmiş hərbi hücumu nəticəsində 242 anaokulu, 616 ümumi təhsil məktəbi,

²⁴⁵ Afaq Gasim Gasimova, "Development of Azerbaijan Education at the Stage of Heydar Aliyev", ARTİ Scientific Works, V.90, 2023, n.4 p.14.

²⁴⁶ Heydar Aliyev, **Müstəqillik yolu**, Azərbaycan Yayınları, Bakı, 1997, s.536

²⁴⁷ Aydın Rzaxan İbışov, "Heydar Aliyev and Azerbaijanian Education", **Scientific Works of the Institute of Republic of Azerbaijan**, V.90, n.5, 2023, p.13-15.

²⁴⁸ A.İbışov, s.15.

²⁴⁹ Heydar Aliyev, Təhsil millətin gələcəğidir, Təhsil, 2002, s.573-575

11 teknik-mesleki okul, 1 yüksek okul, 2 yüksek o,kul şubesi, 3 orta meslek okulu kapatılmıştır²⁵⁰.

Genel olarak Haydar Aliyev'in liderliğindeki ilk dönem (1969-1982 yılları arasında) endüstrinin ve tarımın hızlı gelişimiyle birlikte eğitim ve bilim alanında da ciddi ilerleme kaydedildi. Bu dönemde genel eğitim, mesleki eğitim, yüksek ve orta öğretim kurumlarının ağı genişletildi. 1970'e kadar 76 teknik meslek okulu faaliyet gösterirken, 1982'de bu sayı 184'e yükseldi. 1970-1980 yılları arasında teknik meslek okullarında eğitim alanların sayısı 2.3 katından fazla arttı. Bu yıllarda 5276 yerel teknik meslek eğitim kompleksi, 2400 öğretim binası, 2800 laboratuvar-deney kursu, toplam 15559 metrekarelik yatakhane binaları inşa edilmiş, 194 öğretim-üretim fabrikası, 786 öğretim odası, 22 eğitim tesisatı oluşturulmuştu.

1972'de “gençlerin genel ortaöğretime geçişini tamamlama ve genel eğitim okulunu daha da geliştirme” ve 1973'te “köy genel eğitim okullarının iş şartlarını daha da iyileştirme” kararları alındı. Bu kararların uygulanması sonucunda genel eğitim okullarının sayısı 765'ten 2117'ye, 1982'de ise 3750'ye çıkarıldı. 1980'de genel eğitim okullarında 710 bin öğrenci eğitim alıyordu ki, bu 1969'a göre iki kat daha fazlaydı²⁵¹.

1988-1989 yıllarında ortaya çıkan çok olumsuz toplumsal-politik, gergin iç siyasetin sonucu Azerbaycan'ın okullarına, eğitim sistemine çok olumsuz etkide bulunmuştu.

1993 yılının haziranında ülkeyi saran kaos ve iç savaştan kurtulmak için halkın istekli talebiyle ikinci kez iktidara dönen Haydar Aliyev, kısa süre içinde Azerbaycanda istikrarı sağladıktan sonra eğitimin gelişimine özel önem verdi. Onun liderliğinde genel eğitimde zorunlu 11 yıllık genel ortaöğretime geçildi. “Eğitim Hakkında Yasa” genel kamuoyuna sunuldu. 1998 yılının mart ayında, bağımsız Azerbaycan'da milli eğitim kurumunun konsept ve stratejisini hazırlamak amacıyla devlet komitesi oluşturuldu. Böylece bağımsız Azerbaycan'da üç aşamayı kapsayan eğitim konsepti ve stratejisi hazırlanarak, ardından 1999'da uygulanmaya başlandı²⁵².

²⁵⁰ Eğitim, https://republic.preslib.az/az_c7-1.html (23.01.2014)

²⁵¹ Bextiyar Aliyev, “Azerbaycan tehsil sisteminin inkişaf strategiyasını Haydar Aliyev yaratdı”, Azerbaycan Muelimi, 10.05.2023, <https://www.muallim.edu.az/news.php?id=24908> (26.01.2024)

²⁵² A.Gasimova, p.14.

B. Bağımsızlık Sonrasında Eğitim

1992 Eğitim Kanunu'nun kabul edilmesi, yüksek ve ortaöğretim kurumlarında sınavla öğrenci kabulü, tarafsızlık ve olumsuz durumlarla mücadele etme çabaları, bağımsızlık döneminin ilk yıllarında eğitim sisteminin iyileştirilmesinde atılan önemli adımlardan biriydi. Eğitim sistemi giderek daha da gelişiyor, devlet düzeyinde eğitim alanındaki kabul edilmiş kararlar ve yönergeler gençlerde yüksek bilgi potansiyelini ortaya çıkarmaya, yeni standartların ve yöntemlerin uygulanmasına teşvik sağlıyordu²⁵³.

İlk ulusal anayasa hazırlanarak 12 Kasım 1995 tarihinde genel halk oylamasında kabul edildi. Bu Anayasa'nın 42. maddesinde vatandaşların eğitim hakkı belirlendi. Böylece yeni reformların hayata geçirilmesi için hukuki bir zemin oluşturuldu. Tam da bu temel üzerinde yeni eğitim sistemi kuruldu²⁵⁴.

1996'da “Avrupa Bölgesinde Öğretim Kurslarının, Yüksek Öğrenim Diplomalarının ve Akademik Unvanların Tanınmasına Dair 21 Aralık 1979 Tarihli Sözleşmeye Katılma Hakkında” ve 1997'de “Avrupa Bölgesinde Yüksek Öğrenim Alanında Uzmanlık Alanlarının Tanınması Hakkında Sözleşmenin Onaylanması Hakkında” yasalar kabul edildi. Bu, ulusal eğitim sisteminin geleneklere ve elde edilmiş başarıya dayanarak, kademeli olarak Avrupa eğitim alanına entegrasyonuna hazırlık olarak görülüyordu.

1999 yılında bilim alanındaki reform programının yürürlüğe girmesi, Azerbaycanda eğitim sisteminin uluslararası standartlara uyum sağlamasının yanı sıra milli eğitim geleneklerine de sadık kalmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Haydar Aliyev, “İnsan eğitimin temelini ortaokulda alır. Bu nedenle bütün eğitim sisteminde ortaokula özel bir yer ayrılmalıdır,” prensibini temel almıştır²⁵⁵.

Eğitimin yönetiminde yeni ilkelerin oluşturulması, eğitimin dünya standartlarına uyması için 2000'de “Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Eğitim Sisteminin İyileştirilmesine İlişkin” Kararname'si imzalanmıştır. Belgeye göre okul öncesi eğitim kurumları ve genel eğitim kurumlarının ilköğretim sınıflarına pedagojik personel

²⁵³ A.Gasimova, p.14-15

²⁵⁴ Azerbaycan Respublikası Konstitusiyası, <https://e-qanun.az/framework/897> (25.01.2024)

²⁵⁵ Haydar Aliyev, **Meneviyyat, menevi değerler, menevi terbiye**, Azerbaycan Yayınları, Bakı, s.385-386.

hazırlanacak, öğretmenlerin ek eğitimi verilecek, çağdaş gereksinimleri karşılayan bir tasdik mekanizması oluşturulacak ve eğitim sisteminde buna uygun bir yönetim mekanizması oluşturulacaktır. Eğitim kurumlarının faaliyetlerinin özyönetim esasına göre düzenlenmesi ve eğitim kurumlarında verilen bursların teşvik edici rolünün artırılması bu belgenin öngördüğü temel görevlerdi. Kararnamenin uygulamaya konulmasıyla eğitim sürecinin verimliliğinin artırılması planlandı. Sonuç olarak, zorunlu genel ortaöğretim optimal süresinin asgari sınırı, öğretmenlerin yıllık ve haftalık ders verme yükü belirlenmiş, eğitim sisteminin maddi ve teknik temeli güçlendirilmiş, eğitim çalışanlarının sosyal koruması güçlendirilmiş ve eğitimin kalitesinin izlenmesine yönelik mekanizma hayata geçirildi²⁵⁶.

“Eğitim her devletin, ülkenin, toplumun önemli bir yaşam ve faaliyet alanıdır. Eğitim olmadan toplum gelişemez,” diyen Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, eğitim alanındaki reformları daha da hızlandırmak amacıyla 4 Ekim 2002'de “Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki Genel Eğitim Okullarının İlgili Teknik Tabanının Güçlendirilmesine İlişkin Karar'ı” imzaladı. Böylece genel eğitim okulları ağının genişletilmesinin ve maddi ve teknik temelin güçlendirilmesinin temeli oluşturuldu.

Şubat 2003'te imzalanan “Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yeni Genel Eğitim Okulları için İnşaat, Büyük Yenileme ve Modern Eğitim Teçhizatının Sağlanmasına İlişkin Programın Onaylanması (2003-2007) Hakkında Kararname” genel eğitim kurumları ağının genişleme ve modernizasyonda önemli rol oynamıştır²⁵⁷.

9 Ağustos 2001 tarihli “Devlet Dilinin Uygulanmasının İyileştirilmesi Hakkında” ve “Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Devlet Dili Hakkında Kanun'un” uygulanmasına ilişkin 2 Ocak 2003 tarihli kararnameler de devletin gelişmesinde büyük önem taşıyordu. Tarihi, siyasi ve ulusal öneme sahip olan Latin alfabesine geçişin sağlanması, Türk dili konuşan devletlerin bağımsızlığının ve gelecekteki birliğinin güçlendirilmesi yönünde uygulanan başarılı projelerden biriydi.

Azerbaycan'da 2003-2021 yılları arasında 3400'den fazla okul binasının yüzde 76'sı yeni inşa edilmiş veya temel bir şekilde onarılmıştır. Okul inşa faaliyetleri sayesinde 1 milyondan fazla öğrencinin eğitim koşulları önemli ölçüde

²⁵⁶ A.Gasimova, p.16.

²⁵⁷ Bextiyar Aliyev, “Azerbaycan tehsil sisteminin inkişaf strategiyasını Haydar Aliyev yaratdı”, **Azerbaycan Müellimi**, 10.05.2023, <https://www.muallim.edu.az/news.php?id=24908> (27.01.2024)

iyileştirilmiştir. Bu başarıların elde edilmesinde, Haydar Aliyev Vakfı'nın gerçekleştirdiği “Yenilenen Azerbaycan'a Yeni Okul Programı'nın” önemli bir rolü olmuştur. Vakıf ayrıca “Çocuk Evleri ve Yatılı Okulların Gelişimi”, “Eğitime Destek”, “Okul Öncesi Eğitim Kurumlarının Gelişimi” gibi programlar kapsamında Azerbaycanda eğitim altyapısının modern standartlarda yeniden yapılanmasına kendi katkılarını sunmuştur²⁵⁸.

III. BUGÜNKÜ DURUM: AZERBAYCAN EĞİTİMİNE GENEL BAKIŞ

A. Eğitim Kanunu

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin eğitimle ilgili mevzuatı, anayasa, ilgili yasalar ve uluslararası anlaşmalar tarafından belirlenmektedir. Azerbaycan'da eğitim sisteminin temel ilkeleri 1992 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin “Tahsil Kanunu”yla kabul edilmiştir²⁵⁹.

19 haziran 2009 tarihli “Eğitim Kanunu” Azerbaycanın eğitim sistemini düzenlemektedir. “Eğitim Kanunu” altı bölümden ve 47 maddeden oluşmaktadır²⁶⁰.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 42. maddesi ve Eğitim Kanunu vatandaşların temel haklarını güvence altına alarak eğitim alma haklarını açıkça belirtmektedir.

“Eğitim Kanunu”nun temel amacı, vatandaşların eğitim hakkını güvence altına almak, yürütme organlarının ve diğer paydaşların hak ve görevlerini düzenlemek ve eğitim sisteminin serbest işleyişi için yasal çerçeve oluşturmaktır. Ancak dini eğitim kurumları ve yabancı misyonlar bünyesindeki eğitim kurumları için bu kanun geçerli değildir. Devletin eğitim politikasının temel ilkeleri arasında hümanizm, demokrasi, eşitlik, milliyet ve laiklik, kalite, verimlilik, süreklilik, veraset, liberalizasyon ve entegrasyon yer almaktadır.

²⁵⁸ Oruc Mustafayev, “Azərbaycan Təhsili son 20 ildə”, *Azərbaycan Məəllimi*, 06.10.2023, <https://www.muallim.edu.az/news.php?id=26611> (25.01.2024)

²⁵⁹ M.Ergün, s.500.

²⁶⁰ Azerbaycan Eğitim Kanunu, 19.06.2009, <https://e-qanun.az/framework/18343> (27.01.2024)

2009 yılında yürürlüğe giren 'Eğitim Kanunu'nun 7. maddesi herkese tercih ettiği dilde eğitim alma hakkı tanıyor ve o dilde veya başka bir yabancı dilde okul sayısında herhangi bir sınırlama bulunmuyor.

Azerbaycanda çocukların eğitim alma biçimleri, yüz yüze, sanal, uzaktan ve serbest (ekstern) olarak belirlenmiş olup, evde eğitim, bireysel eğitim ve tam zamanlı eğitim de düzenlenebilir. İlgili yürütme organı tarafından belirlenen kurallara uygun olarak, diğer eğitim alma biçimleri de gerektiğinde uygulanabilir.

“Eğitim Kanunu”n 14. maddesine eğitim kurumlarının örgütlenmesi, türleri, faaliyetleri ve yönetimi ile ilgili önemli düzenlemeler içermektedir. Eğitim kurumlarının türleri, devlet, belediye ve özel olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Devlet eğitim kurumlarının doğrudan kâr amacı gütmemesi vurgulanmıştır. Eğitim kurumlarının faaliyetleri, yasalar ve ilgili düzenlemeler doğrultusunda yönetmeliklerle belirlenir.

Eğitim kurumlarının çeşitli tipleri bulunmaktadır, bunlar anaokulu, genel eğitim okulları, okul dışı eğitim kurumları, mesleki eğitim kurumları, orta öğretim kurumları, yüksek öğretim kurumları, ek eğitim kurumları ve diğer eğitim sağlayıcılarını içerir.

Eğitim kurumlarının kurulması, yeniden yapılandırılması ve kapanması yasal düzenlemelere uygun olarak gerçekleştirilir. Eğitim kurumlarının maddi-teknik altyapısı ve eğitim altyapısı belirli standartlara uygun olmalıdır. Eğitim kurumları hukuki kişiliklere sahiptir ve kendi bütçelerini yönetirler. Ayrıca kamu kuruluşlarıyla işbirliği yapma ve şube açma gibi faaliyetlerde bulunma hakkına sahiptirler.

Eğitim kurumlarının faaliyetleriyle ilgili olarak vatandaşlar, toplum ve devlete karşı sorumluluk taşırlar. Tüm eğitim kurumları, belirli devlet elektronik bilgi sistemlerine katılma yükümlülüğüne sahiptir. Ayrıca, psikolojik hizmetlerin sunumuyla ilgili kurallar belirli yetkili kurumlar tarafından belirlenir.

Kanunun 17.maddesine göre Azerbaycan Cumhuriyeti'nde eğitim, aşağıdaki kademeleri ve seviyeleri içerir:

1. İlköğretim.
2. Genel eğitim:
 - İlköğretim;
 - Ortaokul;

- Lise.
- 3. Mesleki eğitim:
 - İlk mesleki eğitim;
 - Teknik mesleki eğitim;
 - Yüksek teknik mesleki eğitim.
- 4. Orta öğretim.
- 5. Yüksek öğretim:
 - Lisans (temel tıp eğitimi);
 - Yüksek lisans (uzmanlık);
 - Doktora (asistanlık).

Eğitim kademeleri ve seviyeleri arasında karşılıklı bir ilişki ve süreklilik sağlanır. Her eğitim kademeleri ve seviyeleri (ilköğretim hariç), öğrencilere eğitim hakkında devlet belgesi verilerek tamamlanır. Önceki eğitim kademelerinde ve seviyelerinde elde edilen başarılar, sonraki eğitim kademelerinde ve seviyelerinde eğitimin devamı açısından dikkate alınır.

Vatandaşların mesleki eğitimde gayri resmi ve resmi eğitim şekilleriyle elde ettikleri bilgi, beceri, deneyim ve niteliklerin değerlendirilmesi ve tanınması amacıyla sınavlar ve mesleki uzmanlık belgesi verme yetkisi bulunan kurumlar tarafından düzenlenir. Bu hizmetler ve bu hizmetlere ilişkin liste, ilgili icra yetkili makamı organı tarafından belirlenen kurumlarca belirlenen diğer hizmetler için ilgili icra yetkili makamı organı tarafından belirlenen oranda hizmet ücreti alınır.²⁶¹

B. Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümeti'nin 28 Mayıs 1918 tarihli kararıyla Milli Eğitim Bakanlığı olarak bilinen Maarif ve Terbiye Bakanlığı kuruldu. 30 Haziran 1918 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Maarif Nezareti'nin üç daireden (genel orta öğretim, ihtisas yüksek öğretimi ve meslek okulları) oluşan yapısı oluşturuldu.

²⁶¹ Rahim Agamaliyev, “Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Sistemi”, **Milli Eğitim Dergisi**, 1999, https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/144/agamaliyev.htm (25.01.2024)

Azerbaycan SSC Halk Komiserleri Konseyi'nin 28 Nisan 1920'de aldığı kararla Milli Eğitim Bakanlığı'nın adı değiştirilerek Halk Eğitim Komiserliği olarak yeniden yapılandırıldı, ülkedeki tüm eğitim kurumları birbirine bağlandı.

1940 yılında Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu, İşgücü Kaynakları Dairesi'nin kurulmasına karar verdi; bu daire, SSC'nin eğitim sisteminin bir parçası olan teknik ve mesleki okulları içeriyordu. 1959 yılında hükümet kararıyla oluşturulan Devlet Teknik Mesleki Eğitim Komitesi 1988 yılına kadar faaliyet göstermiştir. Ayrıca Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu kararıyla 1959 yılında Yüksek ve Orta Öğrenim Komitesi oluşturulmuştur. 1964 yılında Yüksek ve Ortaöğretim Bakanlığına ülkenin yüksek ve orta uzmanlık okulları buna bağlıydı ve Yüksek ve Orta Uzmanlık Eğitimi Bakanlığı 1988 yılına kadar bu isim altında faaliyet gösterdi. Tipik olarak 1959-1988 yılları arasında iki kurum ve eğitime adanmış bir komite Azerbaycan'da Milli Eğitim, Yüksek ve Orta Öğretim Bakanlığı ve Devlet Teknik Mesleki Eğitim Komitesi mevcuttu.

1988 yılında Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu üç kurumun kaldırılmasına karar vermiş, bu üç kurum temelinde Halk Eğitim Bakanlığı oluşturulmuş ve bakanlığın teşkilatı onaylanmıştır. 3 Eylül 1993 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın kararıyla Milli Eğitim Bakanlığına dönüştürülmüştür. Bakanlığın mevzuatı 1 Mart 2005 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile onaylanmıştır²⁶².

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 28 Temmuz 2022 tarihli “Bilim ve Eğitim Yönetimini İyileştirmeye Yönelik Bazı Önlemler” Kararnamesi ile Azerbaycan Cumhuriyeti Bilim ve Eğitim Bakanlığı oluşturuldu.

Bu bakanlığın kurulması, bilim ve eğitimin bütünleştirilmesi açısından bilimsel ve eğitimsel reform süreci açısından hayati öneme sahiptir. Kararnamede bilim ve eğitimin birlikteliği, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasında önemli olan 21. yüzyıl eğitim kavramlarının uygulanmasını, entelektüel kapasitenin artırılmasını ve sermayenin geliştirilmesini teşvik edecek.

²⁶² Eğitim Bakanlığı, <https://edu.gov.az/az/ministry> (26.01.2024)

C. Azərbaycan Cumhuriyeti`nde Cinsiyet Eşitliğı

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin önemli yönlerinden biri eğitimidir. Ayrıca kadın ve erkeğin eşit eğitimi ülkede hukuksal eşitliğin temel ilkelerinden biridir.

2022 yılında yapılan giriş sınavlarında 600-700 puan alan adayların yüzde 43,8'ini kadın, yüzde 55,2'sini ise erkek öğrenciler oluşturmuştur. Ayrıca 500-599 puan aralığında sonuç veren katılımcıların yüzde 55,1'i kızlardan oluşmuştur. Özel eğitim ve genel eğitim kurumlarına devam eden öğrencilerin karşılaştırmalı istatistikleri, kadınların %62'i özel eğitimi, erkeklerin %71'i mesleki eğitimi tercih ettiğini göstermektedir. Bu ölçümler hem özel hem de kamu eğitim kurumları için uygundur. Yükseköğretim kurumlarına kayıtlı öğrenci sayılarının dağılımı incelendiğinde, ülkede yükseköğretimin öneminin daha büyük olduğu görülmektedir. Lisans derecesi alanların çoğunluğunu %51'ini ve yüksek lisans derecesi alanların %49'unu kadınlar oluşturmaktadır²⁶³.

Dünya Ekonomik Forumu'nun Cinsiyet Çeşitliliği Endeksi'nin analizi, bunun en etkili uluslararası ekonomik toplantı olarak kabul edildiğini gösteriyor. BM'nin Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi, 2022'de 2017'ye kıyasla Azerbaycan'ın küresel fırsat eşitliğinde 91 üzerinden 55'inci sırada olduğu tespit edilmiştir²⁶⁴.

2022 yılında 15 yaş ve üzeri nüfusta okuma yazma bilme oranı kentsel kesimde kadınlarda %99,8'i, erkeklerde ise %99,9'u oluşturmaktadır. Kırsal kesimlerdeyse kadınların %99,6'sı, erkeklerin ise %99,8'i okuryazardır. Toplamda kadınların %99,7'si, erkeklerin ise 99,8'i okuryazardır²⁶⁵.

2022 yılı verileri, birinci sınıftan beşinci sınıfa kadar eğitimini tamamlayan öğrencilerin yüzde 99,7'sinin kadın, yüzde 99,9'unun ise erkek olduğunu gösteriyor.

Azerbaycan ortaokullarında 2022-2023 eğitim-öğretim yılında kayıtlı toplam öğrenci sayısı 913759'u erkek, 795812'si kadın olmak üzere 1.709.571 öğrencidir. Cinsiyet dağılımındaki farklılık yaklaşık 118000 kişi, yani %5'tir. Nüfus farkı ise 2021

²⁶³ State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, "Women and Men in Azerbaijan" Statistical Yearbook, Baku, 2023 p.122-135.

²⁶⁴ Dünya Ekonomik Forumu'nun Cinsiyet Çeşitliliği Endeksi, <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2022/> (25.01.2024)

²⁶⁵ State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, "Women and Men in Azerbaijan" Statistical Yearbook, Baku, 2023 p.123-133.

yılında 2109 kişi azalmıştır. Daha ileri sınıflara geçtikçe öğrenci sayısı azalmamaktadır.

Genel olarak, toplam nüfusun %47'sini oluşturan 96584 kız çocuğu ve toplam nüfusun %53'ünü oluşturan 109086 erkek çocuk bulunmaktadır²⁶⁶. 2023 yılı başında Azerbaycan'da mezun olan her 100 öğrenciden 47'si kadın, 53'ü erkektir.

2021-2022 eğitim-öğretim yılında, ülke içinde yerinden edilmiş ailelerin çocukları olan 6657 kız çocuğunun (6008 lisans ve 649 yüksek lisans öğrencisi) ücretleri devlet tarafından karşılanmıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki çocukların eğitim ücretlerinin ödenmesine ilişkin 3 Mayıs 2019 tarihli Cumhurbaşkanlığı kararnamesine göre 18 yaşına kadar engelliler ve sağlık olanakları sınırlı olan çocuklar için birinci ve ikinci derece eğitim ücreti (824 kadın) ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti Sosyal Koruma Yasasına göre 1149 kız öğrencinin (lisans düzeyinde 1190, yüksek lisans düzeyinde 99) ebeveyn bakımından yoksun bırakılan öğrenim ücretleri devlet tarafından karşılanmıştır.

Tarım ve hayvancılığın yoğun olduğu ailelerde öğrencilerin okulu bırakma vakaları daha sık görülüyor. Nadiren de olsa ihmal edilen ve ebeveynleri tarafından takip edilmeyen çocuklar okula gidememektedir. Cinsiyete dayalı cinsel seçilimin önlenmesi ve cinsiyet stereotiplerinin ortadan kaldırılması, cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırılması ve kadınların liderlik pozisyonlarında temsil edilmesi ile ilgili konularda öğrencilerin üniversiteye yönelik özel tutumları dikkate alınarak ele alınmaktadır²⁶⁷.

D. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yurtdışı Eğitimi

Birleşmiş Milletler Örgütü Genel Kurulu, 25 Eylül 2015 tarihli Bildiri ile 2030 yılına kadar sürdürülebilirliğin evrensel hedeflerini içeren bildirgeyi kabul etti.

Bu hedefler (Dördüncü Hedef), eğitim kalitesinin kapsayıcı ve eşitlikçi olmasını sağlamayı ve herkesin yaşamları boyunca öğrenme fırsatını teşvik etmeyi

²⁶⁶ State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, "Education, Science and Culture in Azerbaijan" Statistical Yearbook, Baku, 2023 p.35-42.

²⁶⁷ Cinsiyet (kadın ve erkek) eşitliği hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunun 20. Maddesine göre Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Aile, Kadın ve Çocuk Problemleri üzere Komite'nin 2022 yılına Raporu, 2023, s.45-55, <http://www.scfwca.gov.az/page/konvensiyalar-ve-hesabatlar> (18.01.2024)

içerir. Hedef, 2030 yılına kadar tüm kadınların ve erkeklerin üniversite düzeyinde eğitim de dahil olmak üzere uygun ve kaliteli eğitim programlarına eşit erişime sahip olması ve istihdam ve eğitim fırsatları da dahil olmak üzere gerekli becerilere sahip genç ve yetişkinlerin sayısının artırılması gerektiğini belirtiyor. Bu hedef önemlidir çünkü gelişmekte olan ülkelere yardımcı olmak amacıyla modern teknolojik gelişmelerin kolaylıkla elde edilmesini teşvik etmektedir. Eğitim fırsatlarının mesleki potansiyelle aynı kapsama dahil edilmesi, modern yükseköğretimin arz ve talep koşullarını daha fazla hedeflediğinin kanıtıdır .

Bu konunun önemi, Azerbaycan'ın bu hedeflere ilişkin ulusal öncelikleri doğrultusunda aktif katılımının sağlanmasıdır. Ülkedeki yükseköğretim sisteminin hem eğitim hem de ekonomi açısından toplumla doğrudan bağlantılı olması büyük önem taşıyor. Azerbaycan'da eğitim sisteminin düzenlenmesinde öncelikli olarak devlet politikası sorumlu olmasına rağmen bu alanda yenilikçi olan önemli özel girişimler de bulunmaktadır.

19 Haziran 1999 tarihinde, Avrupa'da 30'u aşkın ülkenin eğitim bakanları, “Avrupa Yükseköğretim Alanı”nı (European Higher Education Area) tanıyan Bologna Bildirgesini imzalamışlardır. Bu bildirge, yükseköğretimde çok önemli reformları öngörmektedir. Bunlar arasında iki aşamalı eğitim sisteminin benimsenmesi, eğitim kalitesinin yükseltilmesi, öğrenci hareketliliğini kolaylaştıracak kredi sisteminin uygulanması ve üye ülkelerin karşılıklı olarak diplomalarının tanınması gibi hususlar yer almaktaydı.

Azerbaycan Cumhuriyeti, bu sürece katılmak için ilk adımlarını 2004 yılında atmıştır. Bu bağlamda, Fransa'nın Strasbourg şehrinde düzenlenen ve Kafkasya ülkelerinin eğitim bakanlarının iştirak ettiği bir konferansa ev sahipliği yaparak, Bologna sürecine dahil olma niyetini açıkça ortaya koymuştur. Akabinde, Azerbaycan Milli Eğitim Bakanlığı, Bologna sistemine ilişkin kapsamlı bir raporu Avrupa Komisyonu'na sunmuştur.

Nihayet, 19 Mayıs 2005 tarihinde Norveç'te gerçekleştirilen toplantıda, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanı'nın imzasıyla, ülke resmen Bologna sistemine dahil olmuştur. Bu katılımın temel amacı, Azerbaycan'ın Avrupa eğitim sistemiyle entegrasyonunu hızlandırmak ve kolaylaştırmaktır.

Bu bağlamda, Azerbaycan devletine önemli görevler düşmektedir. Öncelikle, yükseköğretim sistemine ilişkin mevcut yasal düzenlemelerin Bologna sürecinin gereklilikleri doğrultusunda gözden geçirilmesi ve gerekli değişikliklerin yapılması gerekmektedir. Bu düzenlemeler, eğitim kalitesinin artırılması, uluslararası öğrenci hareketliliğinin teşvik edilmesi, akademik derecelerin ve yeterliliklerin karşılıklı tanınması gibi konuları kapsamalıdır.

Ayrıca, yükseköğretim kurumlarının özerkliğinin güçlendirilmesi, kalite güvence sistemlerinin oluşturulması ve yaşam boyu öğrenme fırsatlarının geliştirilmesi de bu sürecin önemli bileşenleri arasında yer almaktadır. Tüm bu reformların hayata geçirilmesi, Azerbaycan'ın yükseköğretim sisteminin uluslararası standartlara uyumunu sağlayacak ve ülkenin küresel bilgi ekonomisindeki rekabet gücünü artıracaktır.

Azerbaycan'ın Bologna sürecine katılımı, ülkenin eğitim sisteminin modernizasyonu ve Avrupa standartlarına uyumlu hale getirilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Bu sürecin başarıyla yürütülmesi, yalnızca eğitim alanında değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik kalkınma açısından da önemli katkılar sağlayacaktır.

2007-2008 eğitim-öğretim yılında Bologna sistemi ilk kez birinci sınıflarda uygulanmaya başlanmıştır. Bu sistemin en faydalı yönlerinden biri de diplomaların yabancı ülkelerde tanınması sürecinin hızlanması olmuştur.

Geçtiğimiz 20 yılda ülkenin günümüzün taleplerini karşılayabilecek yüksek vasıflı uzmanlara olan ihtiyacını karşılamak amacıyla gençlerin yurtdışında eğitimi devlet politikasının önemli bir bileşeni haline geldi. Gençlerin ülke için önemli konularda eğitim almasını sağlamak amacıyla “2007-2015 Yılları Arasında Azerbaycan Gençlerinin Yurtdışında Eğitimine İlişkin Devlet Programı” başlatıldı. Devlet programında da belgelendiği gibi 2007 yılında devlet kanalıyla yurtdışındaki yükseköğretim kurumlarında eğitim gören binlerce Azerbaycanlının yaklaşık 700'ü Türkiye Cumhuriyeti'nde, 180'i Rusya Federasyonu'nda, 50'si Arap ülkeleri, 20 tanesi Çin Halk Cumhuriyeti'ndeydi. Bu öğrencilerin çoğu yüksek lisans, doktora, programlara kaydoldu. Devlet Programının temel amacı ülkeye potansiyelini gerçekleştirmesi için gerekli insan kaynağını sağlamaktı. Bu programla Azerbaycan'da iki temel prensibin devlet politikası olarak oluşturulmasının temeli atılmıştır: Bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı bir bilgi ekonomisinin yaratılması ve bilimin

geliştirilmesine yönelik özel bilimsel-metodolojik deneyimlerin düzenlenmesi. Bu deneyimlerin yurt içi ve yurt dışındaki diğer eğitim kurumlarıyla paylaşılması gerekmektedir. Özellikle uzaktan eğitim kolaylaştırılmalıdır.

Program kapsamında 5000'in üzerinde Azerbaycan vatandaşına dünyanın önde gelen üniversitelerinde eğitim görme olanağı sağlanmıştır.

Bu alanın modern tanımları dikkate alındığında devletin 16 Kasım'da "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yüksek Öğrenimin Uluslararası Yetkinliğinin 2019-2023'e Kadar Artırılmasına Yönelik Devlet Programı"nı onaylayarak beşeri sermayenin gelişimini desteklemeye devam etmesi büyük önem taşıyor. Bu program Amerika Birleşik Devletleri'nin George Washington Üniversitesi (GWU) ile Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi ve ADA Üniversitesi, Kore Cumhuriyeti'nin Inha Üniversitesi ve Bakü Mühendislik Üniversitesi, Türkiye'nin Ege Üniversitesi ve Azerbaycan Devleti Ziraat Üniversitesi arasındaki çift diploma programı ile uyumludur²⁶⁸.

Ayrıca 28 Şubat 2022 tarihinde "Azerbaycan Gençlerinin Popüler Yükseköğretimde Eğitim Olanaklarının Genişletilmesi Hakkında" ilgili karar imzalanmıştır. Bu kararla gençlerin ileri düzeydeki yükseköğretime olan ilgisinin sürdürülmesi ve teşvik edilmesi amaçlanmaktadır. çeşitli programlar aracılığıyla gençlerin eğitime öncülük etme konusundaki ilgisi. Ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, 2023-2027 dönemi için "Yabancı Ülkelerdeki Prestijli Yükseköğretim Kurumlarında Okumak İsteyen Gençlere Yönelik Devlet Programı"na izin verdi.

Programa bağlı olarak 2022 yılında düzenlenen yarışmalar sonucunda 2023-2024 eğitim-öğretim yılında 353 kişi (80 lisans, 273 lisansüstü) ve 381 kişi (67 lisans, 314 lisansüstü) yurt dışında yüksek öğrenim görme fırsatı bulmuştur. Bu programa katılanlardan 48'i bu yıl ülkenin en iyi 10 üniversitesinden birinde eğitim almaya hak kazanmıştır. Bu üniversitelerden 9 kişi Harvard Üniversitesi'nde, 2 kişi Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde, 2 kişi Oxford Üniversitesi'nde, 8 kişi Londra Imperial College'da, 2 kişi İsviçre Federal Teknoloji Enstitüsü'nde ve diğer 2 kişi eğitim alma hakkı elde etmiştir.

²⁶⁸ O.Mustafayev,s.3

E. Eğitim Sisteminde Dış İlişkiler

1. UNESCO

UNESCO'nun uluslararası anlayış, işbirliği ve barış için eğitim konusundaki tavsiyelerine göre tüm bireylere adalet, özgürlük, insan hakları ve barış kavramlarının anlaşılması öğretilmelidir. Bu bakımdan eğitim, bireyin kişisel gelişiminin, toplumun ahlaki, ahlaki, sosyal ve ekonomik yararlarının sağlanmasının yanı sıra insan haklarına ve temel özgürlüklere değer verilmesinin bir aracı olmalıdır.

Azerbaycan Cumhuriyeti 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra çeşitli uluslararası ve bölgesel kuruluşlarla işbirliği yapmaya başlamıştır. 3 Temmuz 1992'de üye olduğu UNESCO, Azerbaycan'ın uluslararası arenasında aktif olarak yer aldı.

UNESCO ile devam eden ortaklık çerçevesinde Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Komitesi çeşitli anlaşmalara katılmıştır. Bunlar arasında Avrupa bölgelerinde eğitim kurslarının, yüksek öğrenim derecelerinin ve bilimsel yeteneklerin tanınmasına ilişkin 21 Aralık 1979 tarihli Sözleşme ve Avrupa bölgelerinde eğitim kurslarının, yüksek öğrenim derecelerinin ve bilimsel yeteneklerin tanınmasına ilişkin 16 Aralık 1983 tarihli Bölgesel Sözleşme yer almaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Komitesi, UNESCO'nun eğitim alanında çeşitli girişimlerini yürütmekte ve planları yürütmektedir. Bunlar arasında UNESCO'nun “İşbirlikçi Okullar Projesi”, “Sürdürülebilir Kalkınma için Eğitim On Yılı”, “Herkes için Eğitim” ve diğer girişimler yer alıyor. UNESCO ile ortaklığın temel yönlerinden biri “Herkes için Eğitim” Programıdır. Azerbaycan, UNESCO'nun 1998 yılında Bakü'deki girişiminin ardından bu girişimin bir parçasıydı ve 1999 yılında devlet “Herkes için Eğitim” Programı kapsamında ulusal değerlendirme prosedürünü belirleyen kuralları onaylamıştır. Diğer ülkelerde de uygulanmaya başlanan bu programın temel amacı her ülkede eğitimin gelecekteki yönünü belirlemek ve “Herkes İçin Eğitim Programı”nın hedeflerinin uygulanmasına temel oluşturmaktır²⁶⁹.

²⁶⁹UNESCO, <https://www.unesco.az/az> (28.01.2024)

2. Türkiye Cumhuriyeti²⁷⁰

Azerbaycan'ın eğitim politikası ve Türkiye ile olan eğitim ilişkileri, tarihsel süreç içerisinde önemli dönüşümler geçirmiştir. Bu süreç, 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle başlamış ve günümüze kadar uzanan bir gelişim çizgisi izlemiştir.

²⁷⁰ Türkiye'de çocukların eğitim hakkı, ulusal ve uluslararası hukuki düzenlemelerle güvence altına alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 42. maddesi, eğitim ve öğrenim hakkını düzenlemektedir. Bu madde şöyle demektedir: “Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. Öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir. Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz.” Bu anayasal hüküm, eğitim hakkının temel bir hak olduğunu vurgulamakta ve devlete bu hakkı güvence altına alma yükümlülüğü getirmektedir. Ayrıca, eğitimin niteliğine ilişkin temel ilkeleri de belirlemektedir.

Türkiye, çocukların eğitim hakkını güvence altına alan birçok uluslararası sözleşmeye taraftır. Bunlar arasında en önemlileri şunlardır:

a) Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme: Türkiye, bu sözleşmeyi 1990 yılında imzalamış ve 1995 yılında onaylamıştır. ÇHS'nin 28. ve 29. maddeleri, çocukların eğitim hakkını detaylı bir şekilde düzenlemektedir.

b) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi : Türkiye, AİHS'yi 1954 yılında onaylamıştır. AİHS'nin Ek 1 No'lu Protokolü'nün 2. maddesi, eğitim hakkını düzenlemektedir.

c) Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme: Türkiye, bu sözleşmeyi 2003 yılında onaylamıştır. Sözleşmenin 13. ve 14. maddeleri eğitim hakkını ele almaktadır.

Anayasa'nın 90. maddesi uyarınca, usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir ve bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. Bu nedenle, yukarıda sayılan uluslararası sözleşmeler, Türk hukuk sistemi içinde doğrudan uygulanabilirlik kazanmıştır.

Ulusal düzeyde ise temel kanuni düzenlemeler arasında Milli Eğitim Temel Kanunu (1739 sayılı Kanun), İlköğretim ve Eğitim Kanunu (222 sayılı Kanun) ve Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (573 sayılı KHK) bulunmaktadır.

Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 4. maddesi, eğitim kurumlarının dil, ırk, cinsiyet, engellilik ve din ayrımı gözetilmeksizin herkese açık olduğunu belirtirken, (Milli Eğitim Temel Kanunu (1739 sayılı Kanun), Madde 4). İlköğretim ve Eğitim Kanunu ilköğretimin zorunlu ve devlet okullarında parasız olduğunu hükme bağlamaktadır. (İlköğretim ve Eğitim Kanunu (222 sayılı Kanun), Madde 2.)

Özel Eğitim Hakkında KHK ise özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitim haklarını güvence altına almaktadır (Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (573 sayılı KHK). Ayrıca, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından çıkarılan çeşitli yönetmelikler, eğitim hakkının uygulanmasına ilişkin detaylı düzenlemeler içermektedir.

Türk mahkemeleri, özellikle de Anayasa Mahkemesi, eğitim hakkına ilişkin önemli kararlar vermiştir. Örneğin, Anayasa Mahkemesi'nin 2012 yılında verdiği bir kararda, zorunlu eğitimin 12 yıla çıkarılmasının Anayasa'ya aykırı olmadığına hükmedilmiştir. (Anayasa Mahkemesi Kararı, E. 2012/65, K. 2012/128, 20.09.2012).

Türkiye'de çocukların eğitim hakkına ilişkin mevzuat, genel olarak uluslararası standartlarla uyumlu olmakla birlikte, uygulamada bazı sorunlar yaşanabilmektedir.

Özellikle kız çocuklarının eğitime erişimi, engelli çocukların eğitim imkanları, mülteci ve sığınmacı çocukların eğitim hakları gibi konularda hala iyileştirmelere ihtiyaç duyulmaktadır (Eğitim Reformu Girişimi, “Eğitim İzleme Raporu 2020.” <https://www.egitimreformugirisimi.org/egitim-izleme-raporu-2020/>). Sonuç olarak, Türkiye'de çocukların eğitim hakkına ilişkin kapsamlı bir mevzuat bulunmakta olup, bu mevzuat eğitim hakkını temel bir insan hakkı olarak tanımakta ve devlete bu hakkı koruma ve geliştirme yükümlülüğü getirmektedir.

1918-1920 yılları arasındaki kısa bağımsızlık döneminde, Azerbaycan devlet idaresinin çeşitli alanlarında millileştirme politikaları uygulanmıştır. Bu kapsamda, eğitim alanında önemli adımlar atılmış, okullarda “Türkçe” zorunlu ders olarak müfredata eklenmiştir. 27 Haziran 1918 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla “Türkçe”, Azerbaycan devletinin resmi dili olarak kabul edilmiş, ancak idari bir geçiş süreci öngörülerek, devlet memurları Türkçeyi öğreninceye kadar Rusçanın kullanımına izin verilmiştir. Bu kararlar, eğitim hakkının kullanımında anadilde eğitim ilkesinin benimsendiğini ve dil haklarının korunması ile idari devamlılığın sağlanması arasında bir denge kurma çabasını yansıtmaktadır.

Azerbaycan'ın 1991'de yeniden bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte, Türkiye ile olan ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır. İki ülke arasındaki etkileşimin Türk dünyasında en hızlı gelişen örneği olmasının temel nedeni, her iki ülke nüfusunun çoğunluğunun Oğuz kökenli olması, coğrafi yakınlık ve konuşulan dillerin karşılıklı anlaşılabilirliğidir.

Eğitim alanındaki işbirliğinin hukuki çerçevesi, 3 Mayıs 1992 tarihinde imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Eğitim, Öğretim, Uzmanlık Hizmetleri, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması” ile oluşturulmuştur. Bu anlaşma, iki ülke arasındaki eğitim ilişkilerinin temel yasal dayanağını teşkil etmiş ve uluslararası hukuk çerçevesinde işbirliğinin zeminini hazırlamıştır.

Anlaşmanın her iki ülkenin parlamentoları tarafından onaylanmasının ardından, işbirliği süreci hızla hayata geçirilmiştir. Bu sürecin ilk somut örneği, 1992 yılında Bakü'de açılan ve günümüzde 706 öğrenciye eğitim veren Bakü Türk Anadolu Lisesi olmuştur. Bunu takiben, 2000 yılında Bakü Türk İlk ve Ortaokulu'nun açılması, işbirliğinin ilk ve orta öğretim düzeyine de yayıldığını göstermiştir.

Bu gelişmeler, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki eğitim ilişkilerinin, hukuki temellere dayanan, sistematik ve kurumsal bir yapıya kavuştuğunu ortaya koymaktadır. İki ülke arasındaki eğitim işbirliği, yalnızca ikili ilişkiler bağlamında değil, aynı zamanda uluslararası eğitim hukuku ve kültürlerarası eğitim hakları çerçevesinde de değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak, Azerbaycan'ın eğitim politikası ve Türkiye ile olan eğitim ilişkileri, tarihsel süreç içerisinde sürekli bir gelişim göstermiş, hukuki ve idari

düzenlemelerle desteklenmiş ve kurumsal yapılarla pekiştirilmiştir. Bu işbirliği, iki ülke arasındaki kültürel ve dilsel yakınlığın eğitim alanına yansımaları olarak görülebilir ve uluslararası eğitim hukuku bağlamında örnek bir model teşkil etmektedir. Gelecekte de bu ilişkilerin daha da güçlenerek devam etmesi ve eğitim alanında yeni işbirliği fırsatlarının değerlendirilmesi beklenmektedir²⁷¹.

²⁷¹ Nihat Büyükbaş, “Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Eğitim İlişkileri”, **İRS Azerbaycan-Türkiye 25 yıl**, Cilt:1, S:17, s.13-18

SONUÇ

Bu çalışma, uluslararası insan hakları hukuku çerçevesinde çocukların eğitim hakkını kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Çocuk hakları ve eğitim hakkının tarihsel gelişimi, uluslararası sözleşmeler ve ulusal mevzuatlar bağlamında ele alınmış, özellikle Azerbaycan özelinde yapılan düzenlemeler ve uygulamalar değerlendirilmiştir.

Bu sonuç bölümünde, çalışmanın temel bulgularını sentezleyerek özgün bir hukuki analiz sunacak ve gelecekteki araştırmalar için öneriler geliştireceğiz.

Çocuk hakları ve eğitim hakkı, uluslararası insan hakları hukukunun dinamik ve gelişen alanlarıdır. Bu hakların hukuki niteliği, klasik hak sınıflandırmalarının ötesine geçen bir karmaşıklık arz etmektedir. Eğitim hakkı, bir yandan devlete pozitif yükümlülükler getiren sosyal bir hak olarak görülürken, diğer yandan kişisel ve siyasal hakların kullanılması için bir ön koşul niteliğindedir. Bu çok boyutlu yapı, hakkın yorumlanması ve uygulanmasında bütüncül bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır.

Hukuki analiz perspektifinden bakıldığında, eğitim hakkının “erga omnes” niteliği dikkat çekicidir. Bu, hakkın sadece devlet-birey ilişkisinde değil, toplumun tüm katmanları arasında geçerli olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla, eğitim hakkının korunması ve geliştirilmesi sadece devletin değil, tüm toplumun sorumluluğudur. Bu yaklaşım, özellikle dezavantajlı grupların eğitime erişiminde karşılaşılan sorunların çözümünde önem kazanmaktadır.

Eğitim hakkının bir diğer önemli hukuki niteliği, “bölünmezlik” ilkesidir. Bu ilke, eğitim hakkının diğer insan haklarıyla ayrılmaz bir bütün oluşturduğunu vurgular.

Örneğin, eğitim hakkı ile ifade özgürlüğü, çalışma hakkı veya siyasal katılım hakkı arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu bağlamda, eğitim hakkının ihlali, diğer hakların da dolaylı olarak ihlali anlamına gelebilir. Bu nedenle, mahkemeler ve politika yapıcılar, eğitim hakkına ilişkin kararlarında bu bütüncül yaklaşımı göz önünde bulundurmalıdır.

Uluslararası insan hakları hukuku ile ulusal mevzuatlar arasındaki etkileşim, eğitim hakkının korunması ve geliştirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu etkileşim, monist ve düalist hukuk sistemlerinde farklı şekillerde tezahür etmektedir. Monist sistemlerde uluslararası sözleşmeler doğrudan iç hukukun bir parçası haline

gelirken, düalist sistemlerde bu sözleşmelerin iç hukuka aktarılması için ayrı bir yasal düzenleme gerekmektedir.

Azerbaycan örneği, bu etkileşimin dinamik yapısını gözler önüne sermektedir. Ülkenin 1995 Anayasası, uluslararası anlaşmaların iç hukukun ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtmektedir. Bu yaklaşım, Çocuk Hakları Sözleşmesi gibi uluslararası belgelerin ulusal düzeyde doğrudan uygulanabilirliğini sağlamıştır. Ancak, uygulamada bazı zorluklar yaşanmaktadır. Örneğin, yargı organlarının uluslararası sözleşmeleri yorumlama ve uygulama konusundaki tereddütleri, hakkın etkin bir şekilde korunmasını zorlaştırabilmektedir.

Bu noktada, “uyumlaştırma” (harmonization) kavramı önem kazanmaktadır. Uyumlaştırma, uluslararası normların ulusal hukuk sistemine entegre edilmesi sürecini ifade eder. Bu süreç, sadece yasal düzenlemelerin yapılmasını değil, aynı zamanda kurumsal yapıların güçlendirilmesini ve toplumsal farkındalığın artırılmasını da kapsar. Azerbaycan'ın eğitim alanındaki reform çabaları, bu uyumlaştırma sürecinin bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Eğitim hakkının evrensel olarak tanınmasına rağmen, uygulamada çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zorluklar, hukuki, ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları olan karmaşık bir yapı arz etmektedir.

Ekonomik boyutta, eğitimin finansmanı önemli bir sorun teşkil etmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, eğitime ayrılan kaynakların yetersizliği, hakkın etkin bir şekilde kullanılmasını engellemektedir. Bu noktada, “kademeli gerçekleştirme” (progressive realization) ilkesi önem kazanmaktadır. Bu ilke, devletlerin mevcut kaynaklarını azami ölçüde kullanarak eğitim hakkını gerçekleştirmelerini öngörür. Ancak, bu ilkenin uygulanmasında “çekirdek yükümlülükler” (core obligations) kavramı göz ardı edilmemelidir. Devletler, ekonomik koşullar ne olursa olsun, eğitim hakkının asgari gereklerini yerine getirmekle yükümlüdür.

Sosyal ve kültürel boyutta, ayrımcılık ve eşitsizlik sorunları ön plana çıkmaktadır. Özellikle kız çocukları, engelliler, azınlıklar ve mülteciler gibi dezavantajlı grupların eğitime erişiminde yaşanan sorunlar, hukuken ve fiilen eşitlik ilkesinin hayata geçirilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda, “geçici özel önlemler” (temporary special measures) kavramı önem kazanmaktadır. Bu önlemler, dezavantajlı

grupların eğitime erişimini kolaylaştırmak için alınan pozitif ayrımcılık uygulamalarını kapsar.

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından bu yana eğitim sisteminde önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Bu reformlar, uluslararası standartlara uyum sağlama ve ulusal kimliği güçlendirme hedefleri arasında bir denge kurmayı amaçlamıştır.

Hukuki çerçeve açısından, 2009 yılında kabul edilen Eğitim Kanunu önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu kanun, eğitim hakkının kapsamını genişletmiş ve uygulanmasına ilişkin detaylı düzenlemeler getirmiştir. Kanunun 5. maddesi, eğitimde fırsat eşitliği ilkesini vurgulayarak, dezavantajlı grupların eğitime erişimini güvence altına almayı amaçlamıştır.

Kurumsal yapılanma açısından, Aile, Kadın ve Çocuk Sorunları Devlet Komitesi'nin kurulması ve Ombudsmanlık kurumunun yetkilerinin genişletilmesi, çocuk haklarının ve eğitim hakkının korunmasında önemli adımlar olmuştur. Bu kurumlar, uluslararası standartların ulusal düzeyde uygulanmasında köprü görevi görmektedir.

Ancak, bu olumlu gelişmelere rağmen, bazı zorluklar devam etmektedir. Özellikle, kırsal bölgelerde eğitimin kalitesi ve erişilebilirliği konusunda sorunlar yaşanmaktadır. Ayrıca, mülteci ve yerinden edilmiş çocukların eğitim haklarının korunması, önemli bir zorluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu zorlukların aşılması için, “kapsayıcı eğitim” (inclusive education) yaklaşımının benimsenmesi önem taşımaktadır. Bu yaklaşım, tüm çocukların bireysel farklılıklarına bakılmaksızın aynı ortamda eğitim almalarını öngörür. Azerbaycan'ın 2020-2025 Çocuk Stratejisi, bu yönde atılmış önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Eğitim hakkının etkin bir şekilde korunması ve geliştirilmesi, uluslararası işbirliğini gerektirmektedir. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın UNESCO ve UNICEF gibi uluslararası kuruluşlarla yürüttüğü projeler, önemli bir işbirliği modeli sunmaktadır.

Uluslararası işbirliğinin bir diğer önemli boyutu, “izleme mekanizmaları”dır (monitoring mechanisms). Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi'nin periyodik raporlama sistemi, ülkelerin eğitim hakkı konusundaki ilerlemelerini değerlendirmede

önemli bir araçtır. Azerbaycan'ın bu sürece aktif katılımı, uluslararası standartlara uyum konusundaki kararlılığını göstermektedir.

Eğitim hakkının daha etkin bir şekilde korunması ve geliştirilmesi için, aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- Hukuki Çerçevenin Güçlendirilmesi: Eğitim hakkının yargılanabilirliğinin artırılması için, anayasal ve yasal düzenlemelerin gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın eğitim hakkını doğrudan dava edilebilir bir hak olarak tanıması önerilmektedir.

- Kurumsal Kapasitenin Artırılması: Eğitim hakkının korunmasından sorumlu kurumların (Eğitim Bakanlığı, Ombudsmanlık, mahkemeler vb.) kapasitelerinin artırılması gerekmektedir. Bu kapsamda, uluslararası insan hakları standartları konusunda eğitimler düzenlenmelidir.

- Veri Toplama ve Analiz: Eğitim hakkının uygulanmasına ilişkin sistematik veri toplama ve analiz çalışmaları yapılmalıdır. Bu veriler, politika oluşturma süreçlerinde kullanılmalı ve kamuoyuyla paylaşılmalıdır.

- Sivil Toplumun Güçlendirilmesi: Eğitim hakkının korunmasında sivil toplum kuruluşlarının rolü artırılmalıdır. Bu kuruluşlar, hak ihlallerinin tespiti, raporlanması ve savunuculuk faaliyetlerinde önemli bir işlev görebilir. Azerbaycan'da sivil toplumun eğitim hakkı alanındaki çalışmalarını destekleyecek yasal ve finansal mekanizmalar geliştirilmelidir.

- Kapsayıcı Eğitim Politikalarının Yaygınlaştırılması: Dezavantajlı grupların eğitime erişimini artırmak için kapsayıcı eğitim politikaları benimsenmelidir. Bu bağlamda, engelli çocuklar, azınlıklar ve mülteciler gibi grupların ihtiyaçlarına yönelik özel programlar geliştirilmelidir. Azerbaycan'ın “2020-2025 Çocuk Stratejisi”, bu yöndeki çabaların güçlendirilmesi için bir fırsat sunmaktadır.

- Teknolojinin Etkin Kullanımı: Eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak ve kaliteyi artırmak için teknolojiden daha fazla yararlanılmalıdır. Uzaktan eğitim imkanlarının geliştirilmesi, özellikle kırsal bölgelerdeki çocukların eğitime erişimini kolaylaştırabilir. Azerbaycan'ın bu alandaki girişimleri, örneğin “www.kidsafe.az” programı, daha da genişletilmelidir.

- Uluslararası İşbirliğinin Derinleştirilmesi: Eğitim hakkının korunması ve geliştirilmesi için uluslararası işbirliği daha da derinleştirilmelidir. Azerbaycan'ın

UNESCO ve UNICEF gibi kuruluşlarla olan mevcut işbirliği, diğer uluslararası ve bölgesel organizasyonları da kapsayacak şekilde genişletilmelidir.

- Eğitim Hakkının Bütüncül Yaklaşımla Ele Alınması: Eğitim hakkı, diğer insan haklarıyla olan yakın ilişkisi göz önünde bulundurularak bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Örneğin, sağlık hakkı, çalışma hakkı ve ifade özgürlüğü gibi haklarla eğitim hakkı arasındaki bağlantılar, politika oluşturma süreçlerinde dikkate alınmalıdır

- Hukuki Farkındalığın Artırılması: Eğitim hakkı konusunda toplumsal farkındalığı artırmak için hukuki eğitim programları düzenlenmelidir. Bu programlar, öğrencileri, ebeveynleri ve eğitimcileri kapsamalı ve hakların nasıl kullanılacağı konusunda pratik bilgiler sunmalıdır

- Yargı Sisteminin Güçlendirilmesi: Eğitim hakkı ihlallerinin etkili bir şekilde çözüme kavuşturulması için yargı sisteminin güçlendirilmesi gerekmektedir. Hakimler ve savcılar, uluslararası insan hakları standartları ve eğitim hakkının yorumlanması konusunda düzenli olarak eğitilmelidir

Sonuç olarak, uluslararası insan hakları hukuku ışığında çocukların eğitim hakkı, karmaşık ve çok boyutlu bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hakkın etkin bir şekilde korunması ve geliştirilmesi, hukuki, kurumsal ve toplumsal düzeyde kapsamlı bir yaklaşımı gerektirmektedir.

Azerbaycan örneği, bağımsızlık sonrası dönemde eğitim hakkının korunması ve geliştirilmesi konusunda önemli adımlar atıldığını göstermektedir. Ülkenin uluslararası sözleşmelere taraf olması, ulusal mevzuatın bu doğrultuda güncellenmesi ve kurumsal yapıların oluşturulması, olumlu gelişmeler olarak değerlendirilmelidir. Ancak, uygulamada hala bazı zorluklar yaşanmaktadır. Özellikle dezavantajlı grupların eğitime erişimi, eğitimin kalitesi ve bölgesel eşitsizlikler konularında iyileştirmelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışma, eğitim hakkının hukuki niteliğini, uluslararası standartlarla ulusal mevzuatların etkileşimini ve uygulamada karşılaşılan zorlukları analiz etmiştir. Bu analiz sonucunda, eğitim hakkının korunması ve geliştirilmesi için bütüncül bir yaklaşımın gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, hukuki düzenlemelerin ötesine geçerek, kurumsal yapıların güçlendirilmesini, toplumsal farkındalığın artırılmasını ve uluslararası işbirliğinin derinleştirilmesini kapsamalıdır.

Sonuç olarak, eğitim hakkı, insan haklarının bölünmezliği ve karşılıklı bağımlılığı ilkesi ışığında değerlendirilmelidir. Bu hakkın etkin bir şekilde korunması ve geliştirilmesi, sadece bireylerin değil, toplumların ve insanlığın geleceği için de hayati önem taşımaktadır. Azerbaycan ve diğer ülkelerin bu alandaki çabaları, küresel düzeyde eğitim hakkının gerçekleştirilmesine katkıda bulunacaktır. Ancak, bu süreçte karşılaşılan zorlukların aşılması için sürekli bir çaba ve işbirliği gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Agamaliyev, Rahim, Azərbaycan Cumhuriyeti Eğitim Sistemi. **Milli Eğitim Dergisi**, 1999,144. https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/144/agamaliyev.htm (25.01.2024)

Akyüz, Emine, **Çocuk Hukuku: Çocukların Hakları ve Korunması** (7. Baskı), Ankara, Pegem Akademi, 2020

Aliyev, Bextiyar, Azərbaycan təhsil sisteminin inkişaf strategiyasını Heydar Aliyev yaratdı. Azərbaycan Müəllimi, 10.05.2023. <https://www.muallim.edu.az/news.php?id=24908> (27.01.2024)

Aliyev, Heydar, **Müstəqillik yolu**, Bakı, Azərbaycan Yayınları, 1977

Aliyev, Heydar, **Təhsil millətin gələcəğidir**, Bakı, Təhsil, 2002

Aliyev, Javid, Azərbaycan'da Eğitim Sistemi. **Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi**, 8(75), 2021, 2487-2499.

Alston, Philip ve Quinn, Gerard, The Nature and Scope of States Parties' Obligations under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. **Human Rights Quarterly**, 9(2), 1987, 156-229.

Avrupa Birliği, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, **Avrupa Birliği Resmi Gazetesi**, C 326, 26.10.2012, s. 391-407.

Avrupa Konseyi, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 1 No'lu Protokol**. 20 Mart 1952.

Avrupa Konseyi, **Avrupa Sosyal Şartı**, 18 Ekim 1961.
<https://www.anayasa.gov.tr/media/3680/avrupasosyalsarti.pdf> (23.06.2024)

Avrupa Konseyi, **Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı**, 5 Kasım 1992.

Avrupa Konseyi, **Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı**, 3 Mayıs 1996.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/04/20070409-1.htm> (23.06.2024)

Avrupa Konseyi, **Avrupa Cezaevi Kuralları. Bakanlar Komitesi Tavsiye Kararı Rec** (2006)2, 11 Ocak 2006. <https://rm.coe.int/cm-revision-of-epr-01072020-tr/1680a09978> (21.06.2024)

Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, **Digest of the Case Law of the European Committee of Social Rights**, 1 Eylül 2008. https://rightsagenda.org/wp-content/uploads/2019/01/820_AVRUPA-SOSYAL-HAKLAR-S%CC%A7ARTI.pdf (24.06.2024)

Aydoğan, Aynur, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Eğitim Hakkı**. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018

Azerbaycan Cumhuriyeti Azerbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1955
<https://e-qanun.az/framework/897> (18.01.2024)

Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Kanunu, 19.06.2009. <https://e-qanun.az/framework/18343> (27.01.2024)

Azerbaycan Cumhuriyeti Aile, **Kadın ve Çocuk Sorunları Devlet Komitesi, 2022 Yılı Faaliyet Raporu**. <http://www.scfwca.gov.az/page/konvensiyalar-ve-hesabatlar> (18.01.2024)

Azərbaycan Cümhuriyyəti Ombudsmanı, **Azərbaycan Cümhuriyyəti İnsan Haklarının Korunması Haqqında 2022 Yıllık Rapor (Məruzə)**, Azərbaycan, <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/ombudsman-oten-il-uzre-meruzesini-teqdim-edib-1677509732> (21.01.2024)

Ballar, Suat, **Çocuk Hakları**, İstanbul, Beta Basın Yayım, 1998

Beiter, Klaus Dieter, **The Protection of The Right to Education by International Law**, Leiden, Martinus Nijhoff Publishers, 2005

Bilir Seyhan, Gamze ve Cansever, Belgin Arslan, Öğretmen Adaylarının “Çocuk Hakları”na İlişkin Algılarının Materyal Tasarımları Ve Görüşleri Çerçevesinde İncelenmesi, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, (41), 2017, s.98-119.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf> (07.06.2024)

Birleşmiş Milletler Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, **1966**, <https://www.ihd.org.tr/ekonomik-sosyal-ve-ktel-haklar-uluslararasi-sleesi/> (11.06.2024)

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, 20 Kasım 1989.

Birleşmiş Milletler Mahpusların Islahı İçin Asgari Standart Kurallar, **BMGK Res. 70/175**, 17 Aralık 2015. <https://www.tihek.gov.tr/public/pdf/files/5ov6wq.pdf> (21.06.2024)

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, General Comment No. 13: The Right to Education (Art. 13 of the Covenant), E/C.12/1999/10.

<https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/d-general-comment-no-13-right-education-article-13-1999> (12.06.2024)

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi, **Genel Yorum No. 4 (2016) Kapsayıcı eğitim hakkı üzerine.** CRPD/C/GC/4, 25 Kasım 2016. <https://eshid.uwazi.io/en/entity/w56sd72wmb> (20.06.2024)

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, **CCPR General Comment No. 22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion).** CCPR/C/21/Rev.1/Add.4, 1993, <https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1993/en/13375> (14.06.2024)

Büyükbaş, Nihat, **Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Eğitim İlişkileri.** İRS Azerbaycan-Türkiye 25 yıl, 1(17), 2019, s.13-18.

Cengiz, Serkan, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Eğitim Hakkı. **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, (90), 2015, 334-351.

Churchill, Robin R. ve Khalig, Urfan, The Collective Complaints System of the European Social Charter: An Effective Mechanism for Ensuring Compliance with Economic and Social Rights? **European Journal of International Law**, 15(3), 2004, 417-456.

Cin, Turgay, İnsan Hakları ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, **İzmir, Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi** Yayın No: 9, 2019.

Craven, Matthew C. R, **The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: A Perspective on its Development.** Oxford: Clarendon Press, 1995

Çallı, Yüksel, **Türk Anayasa Hukukunda Eğitim Hakkı** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009

Çavuşoğlu, Naz, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, İstanbul, Su Yayınları, 2001

De Schutter, Olivier, **The European Social Charter in the context of implementation of the EU Charter of Fundamental Rights**. European Parliament, 2016

Detrick, Sharon, **A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child**, The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1999.

Doek, Jaap E, **What Does the Children's Convention Require?** Emory **International Law Review**, 20, 2006, s.199-208.

Dünya Ekonomi Forumu, **Cinsiyet Çeşitliliği Endeksi**, 2022
<https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2022/> (25.01.2024)

Eğitim Reformu Girişimi, **Eğitim İzleme Raporu 2020**.
<https://www.egitimreformugirisimi.org/egitim-izleme-raporu-2020/> (28.01.2024)

Ergün, Muammer, Azerbaycan Eğitim Sistemi. **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi**, 12(12), 1997, s.499-515.

Extra, Guus ve Gorter, Durk, **The Other Languages of Europe: Demographic, Sociolinguistic and Educational Perspectives**. Multilingual Matters, 2001

Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı, **Almaniya, The German Vocational Training System**, 2017

Fendoğlu, Hasan Tahsin, **Çocuk Hakları Hukuku** (1. Baskı), Ankara, Yetkin Yayınları, 2014

Franklin, Bob, **Çocuk Hakları**. (çev. Alev Türker), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993

Freeman, Michael, **Article 3: The Best Interests of the Child**, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2007

Freeman, Marsha A., **Chinkin, Christine ve Rudolf, Beate, The UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women: A Commentary**. Oxford University Press, 2012

Gasimova, Afaq Gasim, **Development of Azerbaijan Education at the Stage of Haydar Aliyev**. ARTİ Scientific Works, 90(4), 2023, s.14-16.

Gemalmaz, Mehmet Semih, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri**, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2005

Gemalmaz, Mehmet Semih, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2010

Goldman, Robert K, **History and Action: The Inter-American Human Rights System and the Role of the Inter-American Commission on Human Rights**. Human Rights Quarterly, 2009

Gözübüyük, Şeref ve Gölcüklü, **Feyyaz, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2018

Güçlü, Sevinç, **Çocukluk Ve Çocukluğun Sosyolojisi Bağlamında Çocuk Hakları. Sosyoloji Dergisi** Armağan Sayısı, 2016, s.1-22.

Gültekin, Mehmet, Bayır, Ömür Gürdoğan ve Balbağ, Nur Leman, **Haklarımız Var: Çocukların Gözünden Çocuk Hakları, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 8(24), s.971-1004, 2016

Gülmez, Mesut, **İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi**, Ankara, TODAİE Yayınları, 2001

Gülmez, Mesut, **İnsan Hakları ve Avrupa Birliği Hukukunda Ayrımcılığın Kaldırılması ve Türkiye**, Ankara, Belediye - İş Yayınları, 2009

Harris, David, The European Social Charter, **International Journal of Refugee Law**, C.13(4), s.495-510, 2001

Hodgkin, Rachel ve Newell, Peter, **Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child**, New York, UNICEF, 2007

Huberman, A Michael, The Present Situation and Future Prospects, In Miaiaert, G (Ed), **The Child's Right to Education**, Paris, UNESCO, 1979

Hult, Francis M, English as a Transcultural Language in Swedish Policy and Practice, **TESOL Quarterly**, 46(2), 230-257, 2012

Hüseynova, Hicran, Çocuk Hakları: Düünden Bugüne, Yeni Azerbaycan, 05.06.2018, https://www.yeniazərbaycan.com/Sosial_e41464_az.html (15.01.2024)

İbişov, Aydın Rzakhan, Haydar Aliyev and Azerbaijanian Education, **Scientific Works of the Institute of Republic of Azerbaijan**, 90(5), 13-15, 2023

İnan, Ali Naim, **Çocuk Hukuku, İstanbul**, İstanbul Cezaevi Matbaası, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1968

İpek, Aydın, Çocuk Haklarının Gelişimi ve Karşılaştırmalı Olarak Anayasal Açından Değerlendirilmesi, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 20(1), 151-176, 2012

Kaboğlu, İbrahim Özden, **Özgürlükler Hukuku**, Ankara, İmge Kitabevi, 2002

Karadoğan, Umut C, “Çocuk ve Çocukluk” Kavramının Tarihsel Süreçte Değerlendirilmesi, **Çocuk ve Medeniyet**, 4(7), 195-226, 2019

Kaya, Yahya Kemal, **İnsan Yetiştirme Düzenimiz: Politika, Eğitim, Kalkınma**, Ankara, Pegem Akademi, 2015

Keller, Linda M, **The Impact of States Parties' Reservations to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women**, Michigan State Law Review, 2014(2), 309-326, 2014

Kılıç, Muharrem, **Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinin 32 yılında, Çocuk Hakları Sempozyumu Kitabı**, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Ankara, 5-15, 2022

Kilkelly, Ursula, **Using the Convention on the Rights of the Child in Law and Policy: Two Ways to Improve Compliance**, In A Invernizzi & J Williams (Eds), The Human Rights of Children: From Visions to Implementation (pp 179-198), Farnham, Ashgate, 2015

Kilkelly, Ursula, **The Child and the European Convention on Human Rights**, Routledge, 2017

Koçyiğit, Savaş, **Uluslararası Belgeler ve Türk Hukukunda Eğitim Hakkı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014

Korkut, Levent, **Ayrımcılık Karşıtı Hukuk**, Ankara, İnsan Hakları Gündemi Derneği, 2012

Kurt, Sevil Lale, Çocuk Haklarına İlişkin Temel Uluslararası Belgeler Ve Türkiye Uygulaması, **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, 16(36), 99-127, 2016

Lansdown, Gerison, **Every Child's Right to be Heard: A Resource Guide on the UN Committee on the Rights of the Child General Comment No 12**, London, Save the Children UK, 2011

Lloyd, Amanda, **Evolution of the African Charter on the Rights and Welfare of the Child and the African Committee of Experts: Raising the gauntlet**, The International Journal of Children's Rights, 2002

Merey, Zihni, **Çocuk Hakları** (3 Baskı), Ankara, Pegem Akademi, 2019

Mezmur, Benyam Dawit, **The African Committee of Experts on the Rights and Welfare of the Child: An update**, African Human Rights Law Journal, 2006

Musayeva, Günay, Avrupa Birliği, Türkiye Ve Azerbaycan Cumhuriyetlerinde Çocuk Hakları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2013

Mustafayev, Oruc, **Azərbaycan Təhsili son 20 ildə, Azərbaycan Müəllimi**, 06.10.2023, <https://www.muallim.edu.az/news.php?id=26611> (25.01.2024)

Nowak, Manfred, **UN Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary**, Kehl, NP Engel, 2005

O'Cinneide, Colm, The European Social Charter and EU Labour Law, **Research Handbook on EU Labour Law**, 191-213, 2015

Oakes, Leigh, **Language and National Identity: Comparing France and Sweden**, John Benjamins Publishing, 2001

Oğan, Sinan, **Azerbaycan İktisadi Dünyası**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992

 zdemir, Hayrunnisa ve Ruhi, Ahmet Cemal, ** ocuk Hukuku** (5 Baskı), İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2023

Pasqualucci, Jo M, **The Practice and Procedure of the Inter-American Court of Human Rights**, Cambridge University Press, 2013

Pimentel, Caetano, **The Human Right to Education: Freedom and Empowerment**, Multicultural Education, 13(4), 2-10, 2006

Sahlberg, Pasi, **Finnish Lessons 20: What Can the World Learn from Educational Change in Finland?**, Teachers College Press, 2015

Serozan, Rona, ** ocuk Hukuku** (1 Baskı), İstanbul, Beta Yayıncılık, 2000

Seymen  akar, Ayşen, Sosyal Hakların Ger ekleştirilmesinin Amerikan Devletleri  rg t  Sisteminde Denetimi, **Bilecik şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3(2), 413-436, 2018

Sloth-Nielsen, Julia, The African Charter on the Rights and Welfare of the Child: A Comprehensive Agenda for Children's Rights, **The International Journal of Children's Rights**, 2021

State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, Women and Men in Azerbaijan Statistical Yearbook, Baku, 2023

State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, **Education, Science and Culture in Azerbaijan Statistical Yearbook**, Baku, 2023

Ssenyonjo, Manisuli, **Economic, Social and Cultural Rights in International Law**, Oxford, Hart Publishing, 2009

Şirin, Mustafa Ruhi, **Çocuk Hukuku Ne Değildir?**, Çocuk ve Medeniyet Dergisi, (1), 49-60, 2016

Şirin, Mustafa Ruhi, **Çocuk Hakları ve Çocuk Edebiyatı**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2019

Tezcan, Durmuş, Erdem, Mustafa Ruhan, Sancakdar, Oğuz ve Önok, Rifat Murat, **İnsan Hakları El Kitabı**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2019

Dündar Sezer, Tijen, Çocuk Hakları Komitesine Bireysel Başvuru Usulü Üzerine Bir Değerlendirme, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 35(164), 1-30, 2023

Tomasevski, Katarina, **Human Rights Obligations: Making Education Available, Accessible, Acceptable and Adaptable**, Right to Education Primers No 3, 2001

Tomasevski, Katarina, **Human Rights Obligations in Education: The 4-A Scheme**, Wolf Legal Publishers, 2006

Türkiye Cumhuriyeti, **1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu**, Resmi Gazete, **24 Haziran 1973**, Sayı: 14574, 1973

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982

Uğurlu, Zeynep ve Gülsen, İpek Aksoy, **Çocuk Hakları Ve Hukuki Bağlamda Çocuğun İhmal ve İstismardan Korunması**, Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 1(1), 1-24, 2014

UNESCO, **Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme**, 1996

UNESCO, **Education in a Multilingual World**, UNESCO Education Position Paper, 2003

UNESCO, **A Human Rights-Based Approach to Education for All**, UNESCO Paris, 2007

UNESCO, **Education for All 2000-2015: Achievements and Challenges**, 2015 EFA Global Monitoring Report, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000232205> (28.01.2024)

UNESCO Azerbaycan Milli Komitesi, **UNESCO ile İşbirliği**, <https://www.unesco.az/az> (28.01.2024)

UNICEF, **A Human Rights-Based Approach to Education for All**, 2007

UNICEF Türkiye, **Çocuk Haklarına Dair Sözleşme**, <https://www.unicef.org/turkey/çocuk-haklarına-dair-sözleşme> (28.01.2024)

United Nations, **Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women**, United Nations Treaty Series, vol 1249, p 13, 1979

Uyar, Lema, **Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları Yorumları: İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981-2006**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006

Yurttaşlık Derneği, **Çocuk Hakları - Kamu Politikalarında Yurttaşın Sözü**, <https://yereldemokrasi.net/> (12.11.2023)